

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Чалий Ігор Сергійович

УДК 343.8

ДИСЕРТАЦІЯ
Соціальна реабілітація засуджених

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

І. С. Чалий

Науковий керівник – Автухов Костянтин Анатолійович, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Запоріжжя – 2021

АНОТАЦІЯ

Чалий І.С. Соціальна реабілітація засуджених. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» (081 – Право). – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2021.

Дисертацію присвячено дослідженню соціальної реабілітації засуджених як одному з найвпливовіших напрямків роботи пенітенціарної системи. Наголошується на важливості розгляду питання соціальної реабілітації засуджених в аспекті формування у них набору компетенцій, які забезпечать можливість подальшого беззлочинного способу життя. Сформовано підхід щодо еволюційного переходу розуміння змісту соціальної реабілітації засуджених від його ототожнення лише з роботою засудженими після звільнення, до розуміння потреби у соціальній реабілітації засуджених з перших днів знаходження у колонії.

Розглянуто наукові концепти розуміння соціальної реабілітації засуджених. Наголошується, що процес соціальної реабілітації повинен відбивати в собі стан розвитку відповідних об'єктів та процедур на даний конкретний момент, ті зв'язки й відносини, що склалися до цього. Поряд із цим він має включати в себе й напрямки майбутнього розвитку, його закономірності, тенденції.

Сформована позиція, що розгляд змісту соціальної реабілітації засуджених має відбуватись з орієнтуванням на результат, що має полягати у певних змінах в особистості засуджених, що створюють базу для незлочинного життя. Підкреслено, що у різних галузях знань реабілітація розуміють як процес (у медицині), система заходів (у психології), процедуру чи правовий інститут (у юриспруденції). При цьому вказується, що саме варіативність підходів до розуміння сутності і форм соціальної реабілітації засуджених часто

обумовлюються не точність використання категоріального апарату не тільки на рівні наукових розробок, а й в законодавстві.

Під соціальною реабілітацією запропоновано розуміти комплексний процес збереження, набуття чи відновленні засудженим або звільненим функцій та навичок, необхідних для нормального (законослухняного) самотійного життя в суспільстві, який включає в себе соцістальну, педагогічну, медичну, професійну реабілітації. Наголошується на необхідності зосередження діяльності пов'язаної з соціальною реабілітацією засуджених на впливі на фактори ризику вчинення повторних злочинів та їх подоланні під час виконання покарання.

Визначено перелік завдань соціальної реабілітації, до яких віднесено: виявлення та оцінка факторів, що спричинили вчинення злочину; визначення рівня та інтенсивності необхідного втручання та відповідно, планування цілей і заходів впливу на засудженого; забезпечення застосування необхідного набору інструментів щодо впливу на особу засудженого, проведення моніторингу змін щодо зменшення/усунення ризиків вчинення повторного злочину та готовності до законослухняного життя у суспільстві;

Зарубіжний досвід демонструє, що реабілітація являє собою систему спеціальних програм, розроблених відповідно до потреб засуджених та з урахуванням їх можливостей, які реалізуються нев'язничним персоналом. Останній повинен створити умови для участі засуджених в цих програмах, а також бере участь в мотивуванні ув'язнених до цього.

Констатується, що запровадження якісної соціальної реабілітації засуджених вбачається можливим лише після закріплення її як мети діяльності установ виконання покарання на рівні закону, з відповідним формуванням підзаконної бази

Проаналізовано суб'єктний склад соціальної реабілітації засуджених, на підставі чого встановлено значний резерв в залучення волонтерів та неурядових організацій до діяльності по соціальній реабілітації засуджених

Основними завданнями поступенітеціарного етапу соціальної реабілітації має стати створення умов для формування навичок реалізації певної моделі соціальної поведінки, яка вважається прийнятною в суспільстві.

На підставі комплексного аналізу фактичного стану організації процесу виконання покарання у виді позбавлення волі та оптимальної моделі цього процесу сформовано елементний склад соціальної реабілітації засуджених до позбавлення волі, яка має включати соціетальну, педагогічну, медичну та професійну реабілітації

Запропоновано закріпити в Кримінально-виконавчому кодексі України вказівку про соціальну реабілітацію як інструмент для захисту інтересів особи, суспільства і держави.

Відзначено, якщо пенітенціарний етап (напрям) соціальної реабілітації пов'язаний, переважно, з впливом на особистісні якості засудженого, та їх корекцію, то поступенітенціарний етап більше зв'язаний зі зміною навичок певної поведінки та безпосереднім впливом на криміногенні фактори, вплив на які був унеможливлений під час перебування в умовах ізоляції. І саме на їх усунення й має спрямовуватись діяльність із соціальної реабілітації звільненого та подальшої роботи з ним.

З'ясовано, що наявні засоби роботи з засудженими, зокрема соціально-виховної, не можуть забезпечити якісну соціальну реабілітації, всі вони створюють лише передумови для соціальної реабілітації, при цьому однією з умов ефективної її реалізації є забезпечення спадковості заходів, які розпочалися в виправній колонії.

Зауважено, що для побудови ефективної соціальної реабілітації засуджених важливим є визначення її «меж» як правової категорії. Саме соціальна реабілітація засуджених в період відбування покарання полягає у формуванні в них норм, ідеалів, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в суспільстві, а також навичок, якостей, компетенцій, знань та вмінь відповідно до певної моделі соціальної поведінки. Враховуючи це відзначено, що включати до неї етап пристосування до умов позбавлення

волі, що відбувається під час потрапляння до установи, є недоцільним. Цей етап є важливий саме в аспекті закладання конструктивних взаємовідносин між засудженим та адміністрацією, які мають бути направлені на налагодження самого процесу соціальної реабілітації. Так само не можна розглядати соціальну реабілітацію як підготовку засудженого до звільнення, бо остання являє собою суто допоміжний процес.

Зауважено про зарубіжний досвід поєднання зусиль персоналу установ виконання покарань, неурядових організацій, членів місцевої спільноти та дослідників для досягнення якісного процесу реабілітації. Відзначається, що програми реабілітації проводяться з обов'язковою оцінкою результатів (що зосереджується не лише на запобіганні рецидиву, а включає оцінку поведінки та якість надання послуг), а також базуються на надійних, обґрунтованих і апробованих підходах.

Установлено, що різні види реабілітаційної діяльності, що повинні впроваджуватися щодо засуджених, є доволі вагомими, однак лише всі вони в комплексі можуть забезпечити ефективність системи реабілітації у цілому. Проте нині в установах виконання покарань України, а також в системі соціальної реабілітації після звільнення ці вимоги не впроваджені та недотримані, що й призводить до неможливості практичного забезпечення реального виправлення й ресоціалізація засуджених та звільнених.

Сформовано перелік основних завдань соціальної реабілітації, які розподілено на 2 групи: *I. Вплив на передумови та чинники правопорушення*: 1) визначення криміногенних факторів, які призвели до вчинення правопорушення та рівень ризику (рівень їх впливу) на вчинення нового злочину; 2) вжиття заходів до їх подолання в період відбування покарання у виді позбавлення волі; 3) дослідження індивідуально-особистісних особливостей у поведінці засуджених; 4) оцінка можливостей засуджених; 5) визначення рівня їх працездатності; 6) розробка та впровадження заходів індивідуальної та групової реабілітації. *II. Формування необхідних функцій та навичок*: 1) визначення переліку компетенцій, які необхідно відновити чи

сформувані у засудженого; 2) створення умов для збереження, відновлення чи формування життєвих (людських) компетенцій засудженого в умовах установи виконання покарань; 3) впровадження передумов для продовження цієї роботи після звільнення (підготовка до звільнення); 4) індивідуальне планування соціальної реабілітації; 5) реалізація плану.

Ключові слова: соціальна реабілітація засуджених, ресоціалізація, виправлення, засоби виправлення та ресоціалізації засуджених, права засуджених, позбавлення волі.

ANNOTATION

Chalyi I. S. Social rehabilitation of convicted persons – Qualifying scientific work as a manuscript.

The dissertation for obtaining of Candidate of Legal Science, specialty 12.00.08 – Criminal law and Criminology; Pen law. – Classic Privat University, Zaporizhzhia, 2021

The thesis is devoted to the study of the social rehabilitation of convicted persons as one of the most influential areas of the penitentiary system activity.

It is emphasized on the importance of considering the issue of social rehabilitation of convicted persons, in the aspect of their competence formation which will provide a further non-criminal way of life.

The approach was formed on the evolutionary transition of understanding the content of social rehabilitation of convicted persons from its identification only with the work of convicts after their release,

and to understanding the need for the social rehabilitation of convicts from the first days of their settlement staying.

Scientific concepts of understanding of social rehabilitation of convicts are considered.

It is noted that the process of social rehabilitation should reflect the development state of the relevant objects and procedures at this moment, those links and relations that occurred before.

At the same time, it should include the directions of future development, its regularity and tendency.

It is noted that consideration of the content of social rehabilitation of convicts should be result-

oriented and consist of certain changes in the convict's personality which provide the basis for non-criminal life.

It is emphasized that in different areas of knowledge, rehabilitation is understood as a process (in medicine), a system of measures (in psychology), a procedure or a legal institution (in jurisprudence).

It is pointed out that the variety of approaches to understanding the nature and forms of social rehabilitation of convicted persons often results not in the precise use of categorical apparatus,

not only at the level of scientific research but also in legislation. Under the social rehabilitation,

it is proposed to understand the comprehensive process of preserving, acquiring or restoring the functions and skills of the convicted or released persons for normal (law-abiding) independent life in society, which includes social, pedagogical, medical, professional rehabilitation.

It is emphasized on the need to concentrate the activities related to the social rehabilitation of convicts on the risk impact factors of repeated crimes and their elimination during the enforcement of the sentence.

The list of social rehabilitation tasks is defined, which includes:

identification and evaluation of factors that caused a crime;

determination of the level and intensity of necessary intervention and, accordingly,

planning objectives and measures to influence the convicted;

ensuring the application of the necessary set of tools to influence the convicts,

monitoring changes in reducing / eliminating the risk of a

repeated crime and readiness for law-abiding life in society;

Foreign experience demonstrates that rehabilitation is a

system of special programmes developed in accordance with the needs of convicts and consid

ering their capacities that are implemented by non-prison personnel.

The latter should create conditions for convicts to participate in these programs,

as well as motivate them for it.

It is stated that the introduction of qualitative social rehabilitation of convicts might be possible only after its establishment as a goal of activity of penal execution institutions at the law level, with the corresponding formation of a secondary legislation base.

The composition of the subject matter of the social rehabilitation of convicted persons has been analysed, based on which a significant reserve for volunteers and non-governmental organizations has been established to engage in the social rehabilitation of convicted persons.

The main tasks of the post-penitentiary stage of social rehabilitation should be the creation of conditions for the formation of skills to implement a certain model of social behaviour, which is considered acceptable in society.

Based on a comprehensive analysis of the actual state of the penalty execution organization of liberty deprivation and the optimal model of this process, the elemental composition of social rehabilitation of prisoners sentenced to imprisonment was formed, which should include social, pedagogical, medical and professional rehabilitation.

It is proposed to consolidate in the Criminal-Executive Code of Ukraine a reference to social rehabilitation as a tool for protecting the interests of the individual, society and state.

It is noted if the penitentiary stage (direction) of social rehabilitation is associated, mainly with the influence on personal qualities of convicted, and their correction, then the post-penitentiary stage is more bound to change the skills of certain behaviour and directly influence on criminal factors, the impact on which was prevailed under isolation conditions. It is precisely to eliminate them the activity should be directed to the social rehabilitation of convicts and further work with it.

It was found out that the available means of work with convicts, in particular, socio-educational, are not capable to provide qualitative social rehabilitation,

all of them create only prerequisites for social rehabilitation, while one of the conditions for its effective implementation is to ensure the heredity of measures that began in a correctional colony.

It is noted that for the construction of effective social rehabilitation of convicts the definition of its "limits" as a legal category is important. It is the social rehabilitation of convicts during the period of punishment that means the formation of rules, ideals, values necessary for successful life in society, as well as skills, qualities, competencies and knowledge in accordance with a certain model of social behaviour. Taking this into account, it is noted that the stage of adaptation to the conditions for imprisonment, which occurs during entry into the institution, is inappropriate. This stage is important precisely for the establishment of a constructive relationship between the convicted person and the administration, which should be aimed at establishing the process of social rehabilitation itself. Likewise, social rehabilitation cannot be considered as preparation of the convicted person for release because the latter is a purely auxiliary process.

It is noted about the foreign experience of combining the efforts of prison personnel, non-governmental organizations, members of the local community and researchers to achieve a qualitative process of rehabilitation. It is noted that rehabilitation programs are carried out with a mandatory assessment of the results (which focuses not only to prevent recurrence, but also includes assessing behaviour and quality of service), as well as are based on reliable, substantiated and tested approaches.

It is established that various types of rehabilitation activities that should be implemented on convicts are quite significant, but only all of them in complex can provide the efficiency of the rehabilitation system. However, these requirements are not implemented and non-complicated in the system of social rehabilitation institutions, as well as in the system of social rehabilitation after release.

A list of the main tasks of social rehabilitation has been drawn up, which are divided into two groups: I. Influence on the background and factors of the offence:

- 1) determination of the criminogenic factors that led to the commission of the offence and the level of risk (level of influence) to the commission of the new offence;
- 2) taking measures to overcome them while serving a sentence of deprivation of liberty;
- 3) a study of individual and personal characteristics in the behaviour of convicted persons;
- 4) assessment of the capacities of convicted persons;
- 5) determination of their ability to work;
- 6) development and implementation of measures of individual and group rehabilitation.

II. Formation of necessary functions and skills:

- 1) determining the list of competencies that need to be restored or formed in a convicted;
- 2) creation of conditions for the preservation, restoration or formation of the convicted person's (vital) life-skills in penal institutions;
- 3) implementation of preconditions for continuation of the work after release (preparation for release);
- 4) individual planning of social rehabilitation;
- 5) implementation of the plan.

Keywords: social rehabilitation of convicts, resocialization, correction, means of correction and resocialization of convicts, rights of convicts, deprivation of liberty

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ
ДИСЕРТАЦІЇ**

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Чалий І. С. Вплив компетентнісного підходу на формування теорії соціальної реабілітації колишніх засуджених. *JurisEuropensisScientia*. 2020. № 4. Р. 166–170.
2. Чалий І. С. До питання наукової бази формування поняття соціальної реабілітації засуджених. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 409–413.
3. Чалий І. С. До питання практики забезпечення соціальної реабілітації засуджених та звільнених у США. *Право і суспільство*. 2020. № 6, ч. 2. С. 166–171.
4. Чалий І. С. Міністерство юстиції України як один з основних суб'єктів соціальної реабілітації засуджених. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. № 62. С. 305–309.

Стаття у зарубіжному науковому фаховому виданні

5. Чалий І. С. Аналіз стану наукового розроблення теорії організації соціальної реабілітації засуджених і звільнених. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3, vol. 2. Р. 245–250

Матеріали апробаційного характеру

6. Чалий І. С., Автухов К. А. Забезпечення соціальної реабілітації засуджених у діяльності національного превентивного механізму. Дотримання прав ув'язнених та роль у цьому національного превентивного механізму: матеріали «круглого столу» (м. Харків, 13 груд. 2019 р.). Харків, 2019. С. 29–31.

Особистий внесок здобувача: систематизовано матеріали практики моніторингу питань пов'язаних з соціальною реабілітацією засуджених.

7. Чалий І. С., Автухов К. А. Регламентация діяльності дільниці соціальної реабілітації за Кримінально-виконавчим кодексом України. Актуальні проблеми протидії злочинності : матеріали наук. конф. за результатами роботи фахівців НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фундамент. темами у 2019 р. (м. Харків, 23 груд. 2019 р.). Харків, 2019. С. 329–332.

Особистий внесок здобувача: встановлено відсутність реального «реабілітаційного потенціалу» дільниці соціальної реабілітації згідно законодавства.

8. Чалий І. С. Соціальна робота з засудженими як фактор попередження катувань. *Проблеми розвитку кримінально-виконавчої системи* : матеріали кругл. столу, м. Харків, Нац. Юрид. унів. ім. Ярослава Мудрого, 5 трав. 2020 р. Харків, 2020. С. 48–49.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	14
ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ	24
1.1. Сучасний стан наукової розробки теорії організації соціальної реабілітації засуджених	24
1.2. Основні підходи до визначення соціальної реабілітації засуджених	44
1.3. Співвідношення понять “виправлення”, “ресоціалізація” та “соціальна реабілітація”	54
1.4. Міжнародні стандарти забезпечення соціальної реабілітації засуджених та практики зарубіжних країн	80
Висновки до розділу 1	99
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ І ШЛЯХИ ЇЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ	102
2.1. Генеза та сучасний стан організації соціальної реабілітації засуджених в Україні	102
2.2. Правове регулювання діяльності суб’єктів соціальної реабілітації засуджених	137
2.3. Взаємодія суб’єктів соціальної реабілітації засуджених як запорука підвищення її ефективності	161
Висновки до розділу 2	173
ВИСНОВКИ	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	182
ДОДАТКИ	209

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДКВС України	– Державна кримінально-виконавча служба України
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
КВК України	– Кримінально-виконавчий кодекс України
КК України	– Кримінальний кодекс України
МРУ	– Міжрегіональне управління з питань виконання кримінальних покарань
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
РЄ	– Рада Європи
СІЗО	– Слідчий ізолятор
УВП	– Установа виконання покарань

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Позбавлення волі є одним з найбільш поширених видів покарання, що зумовлено, зокрема, відносною простотою досягнення основного правообмеження при організації його виконання – поміщення в умови ізоляції. Однак, аспект «простоти ізоляції» спричиняє виникнення й значних побічних ефектів від застосування позбавлення волі, серед яких виділяють розрив чи значне ослаблення соціально корисних зав'язків, втрат навичок життя у вільному суспільстві та виконання належних соціальних ролей, загострення наявних особистісних проблем. Втім, саме для протидії подібним ситуаціям у розвинутих країнах активно застосовують засоби реабілітації засуджених, які спрямовані на усунення негативних наслідків ізоляції.

Однією із чотирьох цілей Міністерства юстиції України, визначених у 2019 р. Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, є таке: «Українці рідше стикаються із злочинами завдяки зменшенню кількості рецидивів (повторних злочинів)», у свою чергу, показником ефективності мало стати «зменшення рівня повторної злочинності до не більш як 10%» [43]. І вже в Програмі Уряду 2020 р. цей самий очікуваний результат було названо повторно. Однак, статистика злочинності не демонструє значних зрушень у напрямі досягнення вказаних показників. І такий стан зберігається протягом усього періоду незалежності України.

Ще напередодні оголошення незалежності України в Основних напрямках реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР, схвалених постановою Кабінету Міністрів УРСР від 11.07.1991 № 88, було визнано, що система виконання кримінальних покарань не повною мірою забезпечує виконання покладених на неї завдань, а здійснювані заходи щодо перебудови діяльності системи виправно-трудових установ не вивели їх із кризового стану, у результаті кожний четвертий з числа тих, що раніше відбували кримінальне покарання, знову вчиняє злочин [121]. Для зміни стану справ були здійснені

численні спроби реформування системи та зміни цільової орієнтації процесу виконання кримінальних покарань: уведено поняття «ресоціалізація», розроблено окремі нормативні акти з питань соціальної адаптації засуджених, оновлено підходи до соціально-виховної роботи з ними тощо.

Протевсці заходи не дали бажаного результату, оскільки реформування практично звелось до оновлення термінології без зміни практичної діяльності, без створення ефективних систем роботи із засудженими та їх підтримки. У результаті в одному з ключових програмних документів – Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленої 08.11.2012, знову було констатовано, що система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення, побудована ще за радянських часів, не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства та принципам гуманізму й поваги до прав і свобод людини у процесі виконання покарань, а низький рівень організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими не забезпечує умов для ефективної індивідуальної корекції їх поведінки, призводить до непоодиноких випадків суїцидів в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, не підготовленості до життя після звільнення з установ виконання покарань і, як наслідок, до значної кількості випадків рецидиву [139]. Аналогічні висновки містяться й у інших, більш пізніх, документах концептуального чи стратегічного характеру.

Саме тому за відсутності прогресу щодо запобігання рецидивній злочинності питання соціальної реабілітації засуджених набувають дедалі більшої ваги. Ці механізми мають резерв для використання на теренах України та перспективи покращення стану запобігання вчиненню повторних злочинів особами, які раніше вже відбували покарання, пов'язане з позбавленням волі.

Значний внесок у дослідження проблем виконання покарання у виді позбавлення волі зробили такі науковці, як: К. А. Автухов, В. А. Бадира, Є. Ю. Бараш, В. С. Батиргарєєва, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич,

О. А. Гритенко, А. П. Гель, Т. А. Денисова, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, О. О. Житний, Т. В. Журавель, В. В. Карелін, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, О. В. Лисодєд, О. М. Литвинов, Ю. О. Новосад, М. С. Пузирьов, М. В. Романов, А. Х. Степанюк, О. В. Таволжанський, П. Л. Фріс, В. А. Човган, В. В. Шаблистий, В. І. Шакун, Ю. В. Шинкарьов, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін. Втім зазначені дослідники у своїх публікаціях лише дотично торкалися проблем соціальної реабілітації засуджених. Серед українських науковців окреслену проблематику порушували О. М. Жук, Н. С. Калашник, О. Л. Караман, В. С. Наливайко, О. М. Неживець, В. М. Синьов, В. М. Трубніков, М. П. Черненко, О. М. Шевченко, О. О. Шкута, однак у працях вказаних авторів або висвітлено лише окремі аспекти зазначеної проблеми, або вони виконані в іншій формації суспільних відносин.

Ці обставини та відсутність у науковій доктрині чіткого підходу до визначення правової природи інституту соціальної реабілітації засуджених свідчить про необхідність поглибленого дослідження цього інституту для подальшого його вдосконалення, що й зумовило вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26.05.2015 № 287/2015, напрямів досліджень, передбачених розділом I Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 рр., затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016 № 14-10, Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи (розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р), Планів дій Кабінету Міністрів України щодо їх реалізації, розділу 2.8 Примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень у межах спеціальності 081 «Право», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 28.12.2018 № 1477, а також у межах науково-

дослідної роботи Класичного приватного університету за темою «Вплив правової інтеграції на кримінально-правову, кримінально-виконавчі системи та запобігання злочинності в Україні» (державний реєстраційний номер 0116U008203).

Тему дисертації затверджено вченою радою Класичного приватного університету (протокол № 4 від 23.12.2015).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є розроблення комплексу теоретико-прикладних питань соціальної реабілітації засуджених.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

- проаналізувати сучасний стан наукової розробки теорії організації соціальної реабілітації засуджених;
- розглянути основні підходи до визначення соціальної реабілітації засуджених;
- визначити співвідношення понять «виправлення», «ресоціалізація» та «соціальна реабілітація»;
- висвітлити міжнародні стандарти забезпечення соціальної реабілітації засуджених та практики зарубіжних країн;
- розкрити сучасний стан організації соціальної реабілітації засуджених в Україні;
- проаналізувати правове регулювання діяльності суб'єктів соціальної реабілітації засуджених;
- дослідити перспективні напрями вдосконалення організації соціальної реабілітації засуджених;
- розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення практики соціальної реабілітації засуджених.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері організації процесу виконання-відбування покарання у виді позбавлення волі.

Предмет дослідження – соціальна реабілітація засуджених.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є сукупність загальних і спеціальних методів наукового пізнання, які були застосовані для досягнення поставленої мети та забезпечення достовірності результатів. Такий загальнонауковий метод, як *діалектичний*, застосовано для визначення основних підходів до визначення сутності процесу соціальної реабілітації засуджених (підрозділ 1.2); *логічний* – при з'ясуванні змісту поняття «соціальна реабілітація засуджених» (підрозділ 1.3) та стану взаємодії суб'єктів соціальної реабілітації засуджених (підрозділ 2.3); *історичний* – у процесі аналізу українського досвіду організації соціальної реабілітації (підрозділ 1.1); *порівняльно-правовий* – для характеристики практики здійснення соціальної реабілітації в зарубіжних країнах; *системно-структурний* – при вивченні основних складових процесу соціальної реабілітації засуджених до позбавлення волі; *соціологічний і статистичний* – при розробці анкет для опитування засуджених та аналізу підсумків анкетування.

Теоретичною базою дослідження є наукові праці з філософії, педагогіки, загальної теорії права, кримінально-виконавчого права, права соціального забезпечення і кримінології.

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, кримінально-виконавче законодавство, відомчі нормативні акти й міжнародно-правові акти у сфері поводження із засудженими та прав людини.

Емпіричну базу дослідження становлять дані Міністерства юстиції України, Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) за період 2017–2020 рр. щодо стану організації соціально-виховної роботи із засудженими та соціальної реабілітації, а також результати опитування у формі анонімного анкетування 265 засуджених у виправних колоніях Вінницької, Волинської, Київської, Львівської, Запорізької,

Харківської, Чернігівської областей; результати дослідження 29 реалізованих в Україні за останнішість років проєктів та програм, спрямованих на запобігання злочинності, у тому числі через створення умов для соціальної реабілітації засуджених.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших в Україні комплексних досліджень соціальної реабілітації засуджених як складового елементу процесу виконання-відбування покарання.

Найбільш значущими результатами, що мають новизну, є такі положення, висновки та пропозиції:

вперше:

– сформовано оптимальний елементний склад соціальної реабілітації засуджених до позбавлення волі, яка має включати соціетальну, педагогічну, медичну та професійну реабілітацію;

– за результатами теоретико-методологічного дослідження наявних підходів до впровадження соціальної реабілітації засуджених та системного опрацювання її складових запропоновано нову парадигму комплексної системи соціальної реабілітації засуджених, що базується на положеннях кримінально-виконавчого права, кримінології, соціології, психології, медицини та педагогіки та визначає пріоритетним напрямом кримінально-виконавчої діяльності установа виконання покарань здійснення соціальної реабілітації засуджених;

удосконалено:

– перелік завдань соціальної реабілітації, до яких віднесено: виявлення та оцінювання факторів, що спричинили виникнення злочину; визначення рівня й інтенсивності необхідного втручання та відповідно планування цілей і заходів впливу на засудженого; забезпечення застосування необхідного набору інструментів щодо впливу на особу засудженого,

проведення моніторингу змін щодо зменшення/усунення ризиків вчинення повторного злочину та готовності до законослухняного життя в суспільстві;

– визначення соціальної реабілітації як комплексного процесу збереження, набуття чи відновлення засудженими або звільненим функцій та навичок, необхідних для нормального (законослухняного) самостійного життя в суспільстві, який включає в себе соціально-педагогічну, медичну, професійну реабілітацію;

– наукова позиція, відповідно до якої багатогранність проблеми соціальної реабілітації засуджених, складність її організації для досягнення таких цілей покарання, як виправлення та спеціальна превенція,

зумовлює необхідність розгляду категорії соціальної реабілітації засуджених у розширеному тлумаченні, включаючи до неї як період відбування покарання (статус засудженої особи), так і час після відбування (статус звільненої особи);

– аргументацію підходу, згідно з яким запровадження якісної соціальної реабілітації засуджених вбачається можливим лише після закріплення її як мети діяльності установ виконання покарання на рівні закону, з відповідним формуванням підзаконної бази;

– зміст категорії «взаємодія суб'єктів соціальної реабілітації засуджених», під якою запропоновано розуміти впорядковану чинним законодавством діяльність, що узгоджена між ними за предметом, напрямками співпраці, об'єктами й завданнями та спрямована на досягнення поставленої мети й завдань;

набуло подальшого розвитку:

– комплекс детермінант, що зумовлюють низький рівень наукового опрацювання змісту категорії соціальної реабілітації засуджених та її співвідношення із суміжними поняттями «виправлення засуджених» та «ресоціалізація засуджених»;

– твердження щодо переліку базових компетентностей, формування яких має здійснюватися під час ресоціалізації засуджених, незалежно від того, чи розглядається вона як певний процес, діяльність чи процедура (комунікативна,

політична, інформативна, соціокультурна) і компетентність, яка передбачає здатність оновлювати знання відповідно до умов, що змінюються;

– підхід до врахування реального стану готовності засудженими вести незлочинний спосіб життя, а саме відсутності в більшості необхідних навичок та компетенцій, що зумовлює потребу поєднувати процес реабілітації, у розумінні відновлення, з абілітацією, у розумінні розробки навичок і компетенцій, якими людина ніколи не володіла та які необхідні для пристосування до законного способу існування;

– положення щодо комплексу чинників, які зумовлюють недостатню ефективність функціонування спостережних комісій як суб'єкта соціальної реабілітації засуджених, до яких належать: 1) відсутність органу, який би координував діяльність та здійснював методичний супровід спостережних комісій; 2) відсутність мотивування громадських активістів і поінформованості їх про можливості в разі входження до складу спостережних комісій; 3) застарілі норми Положення про спостережні комісії, що не відповідає вимогам сьогодення та децентралізації; 4) відсутність системи підготовки членів спостережної комісії тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки й рекомендації роблять конкретний внесок як у теорію кримінально-виконавчого права України, так і в практику його застосування, оскільки розширюють та поглиблюють уявлення про зміст і форму соціальної реабілітації засуджених до позбавлення волі. Висновки, пропозиції й положення, що містяться в дисертації, використовують у:

– *сфері правотворчості* – для підготовки й уточнення низки положень чинних нормативно-правових актів, а запропоновані зміни до КВК України забезпечать подальший розвиток соціальної реабілітації засуджених;

– *практичній діяльності* – у процесі діяльності уповноважених органів з питань пробації та Державної установи «Центр пробації» з реалізації завдань соціальної реабілітації засуджених (акт впровадження Державної установи «Центр пробації» від 07.12.2020) і під час

організації соціального супроводу засуджених та їх соціальної реабілітації та пенітенціарної пробації (акт впровадження БФ «Вільна зона» від 16.12.2020);

– *правозахисній діяльності* – під час моніторингу дотримання прав осіб, що тримаються у виправних колоніях (акт впровадження ГО «Україна без тортур» від 05.12.2020);

– *науково-дослідній діяльності* – для подальших наукових досліджень у сфері оптимізації процесів соціальної реабілітації засуджених та налагодження взаємодії між різними суб'єктами, розробки теоретичних і прикладних проблем правового статусу засуджених та соціальної адаптації;

– *навчальному процесі* – при викладанні курсу кримінально-виконавчого права в закладах вищої освіти, при підготовці підручників, посібників і методичних рекомендацій (довідка про впровадження Класичного приватного університету від 13.11.2020).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем особисто та є самостійним комплексним дослідженням. Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам, у дисертації не використовуються.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації доповідалися й обговорювалися на таких круглих столах і науково-практичній конференції: «Проблеми розвитку кримінально-виконавчої системи» (м. Харків, 2019 р.); «Дотримання прав ув'язнених та роль у цьому національного превентивного механізму» (м. Харків, 2019 р.); «Актуальні проблеми протидії злочинності» (м. Харків, 2020 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладено у 8 наукових працях, з яких: 4 – статті в наукових фахових виданнях України (з них 3 – у таких, що включені до міжнародних наукометричних баз), 1 – стаття в зарубіжному періодичному науковому виданні, 3 – матеріали конференції та круглих столів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ

1.1. Сучасний стан наукової розробки теорії організації соціальної реабілітації засуджених

Обґрунтування теоретико-методологічних основ дослідження проблеми соціальної реабілітації засуджених та осіб, звільнених від відбування покарання та її системна розробка потребують створення підґрунтя з наявних результатів наукових напрацювань, що забезпечується аналізом ступеня розробки кола питань, яке мають відношення до розглядуваної проблеми не лише в царині кримінально-виконавчого права, а у різних галузях наукових знань – у філософії, кримінології, соціології, психології, медицині, педагогіці, політології, а також у роботах, які мають міждисциплінарний характер. Огляд наявних наукових робіт дозволить, по-перше, визначитися із ступенем розробленості проблеми соціальної реабілітації; по-друге, обґрунтувати власні напрацювання та виокремити наукову новизну; по-третє, по новому оцінити осмислення сутності, змісту, структури суб'єктів і об'єктів соціальної реабілітації, зокрема, під кутом тих процесів, які відбуваються в соціумі.

Питання соціальної реабілітації останніми роками набувають особливо важливого значення при визначенні напрямів та способів запобігання злочинності. Фахівці констатують, що покарання, які пов'язані з позбавленням волі, виконання котрих проходить з відривом ув'язненого від звичного середовища, зазвичай, несуть за собою ослаблення, а в деяких випадках - втрату соціально-корисних зв'язків, а також помітне обмеження виконуваних соціальних ролей. Після повернення з місць відбування покарань, у колишнього засудженого відбуваються зміни особистості, причому у більшості випадків не в кращу сторону. На сьогоднішній день, коли рівень злочинності, в тому числі й рецидивної, на жаль не зменшується, а за деякими видами злочинів зростає, питання соціальних і психологічних детермінант постпенітенціарної адаптації

постає дуже гостро. Оскільки, якщо людина після звільнення з місць позбавлення волі не адаптується до нормального життя, це призводить до нових девіантних наслідків і, найчастіше, до повторного вчинення злочинів [81, с. 159].

У Дохинській Декларації про включення питань попередження злочинності та кримінального правосуддя в більш широку повістку дня ООН з метою вирішення соціальних та економічних проблем та сприяння забезпеченню верховенства права на національному та міжнародних рівнях, а також участі громадськості, схваленої на 13-му Конгресі ООН 12-19 квітня 2015 року, країни-учасниці домовилися:

а) здійснювати та удосконалювати політику в інтересах ув'язнених, в якій особливу увагу приділяти (...) *реабілітації* (тут і далі – курсив автора), соціальній реінтеграції та попередженню рецидивізму (...);

б) розглядати можливість налагодження партнерських відносин та надання допомоги в реалізації громадських інтересів та заохочення активної участі громадян у забезпеченні доступу до правосуддя всіх, включаючи підвищення обізнаності про їх права, а також залучення до роботи з попередження злочинності та поведження з правопорушниками. В тому числі і шляхом (...) підтримання *соціальної реінтеграції* та *реабілітації* правопорушників (...). [36]

У межах Глобальної програми з реалізації Дохинської Декларації та її іншої основи – справедливих, гуманітарних та ефективних систем кримінального правосуддя, Управління ООН з наркотиків та злочинності підтримує держави-члени у розробці більш реабілітаційного підходу до керівництва тюрмами. При цьому констатується, що інвестиції у відповідні програми для ув'язнених є одним з найбільш кращих та ефективних з точки зору видатків шляхів попередження їх повторного порушення, приносячи значну користь не тільки для самих порушників, а й для суспільної безпеки в широкому значенні. Для цього ставиться завдання допомагати державам-членам у подоланні циклів рецидивів через надання тюремним адміністраціям

технічних вказівок відносно того, як ініціювати та удосконалювати програми реабілітації ув'язнених у тісній координації з іншими неурядовими зацікавленими сторонами, включаючи громадянське суспільство та приватний сектор. Також пропонується ретельно вивчити у цьому відношенні керівні та консультативні сервіси з Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими ООН (Правила Нельсона Мандели») [139].

Віденська декларація про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики у XXI столітті, яка була прийнята 4 грудня 2000 р. ООН за рекомендацією Екологічної та Соціальної Ради, акцентує увагу всіх держав на тому, що належні програми запобігання злочинам та *реабілітації* мають вирішальне значення для ефективної стратегії боротьби зі злочинністю, а також, що такі програми мають враховувати соціально-економічні фактори, які можуть зумовлювати більшу схильність особи до вчинення злочину з точки зору раніше вчинених таких діянь та вірогідність вчинення нею зазначених діянь [18].

У Програмі діяльності Уряду України наголошується, що Україна має побудувати гуманістичну систему кримінальних покарань, яка гарантуватиме безпеку суспільства та забезпечуватиме соціальне зцілення людини, що порушила кримінальний закон. Для цього визнається необхідним: диференціювати та індивідуалізувати систему кримінальних покарань; створити належні умови тримання засуджених відповідно до європейських стандартів, розбудувати прогресивну систему попереднього ув'язнення та надати пенітенціарній системі ефективні інструменти для зміни прокримінального мислення. Крім того, планується забезпечити застосування до засуджених та осіб, узятих під варту, програм соціально-психологічної підтримки, корекційних та освітніх програм, що даватимуть змогу реалізувати позитивний потенціал особи; запровадити дієві механізми підготовки засуджених до звільнення шляхом надання їм відповідних соціальних та освітніх послуг [136]. На меті перетворення системи виконання покарань на

систему реабілітації ув'язнених наголошують і посадові особи міністерства юстиції України [193].

Очільники системи виконання кримінальних покарань та міжнародні партнери також регулярно звертаються до питання реабілітації засуджених і звільнених. Приміром, ще 2015 року в Україні відбулося відкриття Проекту «Подальша підтримка пенітенціарної реформи в Україні» на 2015–2017 рр., який проводиться в рамках програми співпраці Європейського Союзу та РЄ для Вірменії, Азербайджану, Грузії, Республіки Молдова, України та Білорусі. Проект розрахований на три роки і передбачає перехід від карального до *реабілітаційного підходу* в пенітенціарній системі України. Ідеться також про узгодження умов виконання покарань у вигляді ув'язнення з європейськими стандартами та сприяння сучасному підходу до керування в'язницями; методи сучасного управління в'язницями та режими внутрішнього розпорядку, орієнтовані на реабілітацію тощо [147].

Окремі науковці згадують реабілітацію як кінцеву мету соціальної роботи в межах діяльності установ виконання покарань, посилаючись, що нині на теренах України значно збільшується кількість злочинних дій, а пенітенціарні установи, на жаль, не завжди здатні самостійно здійснити реабілітацію осіб, які до них потрапили. Саме тому питання про соціальну роботу з особами, що звільняються від відбування покарання на сьогоднішній день є досить актуальним. Адже, якщо людина не виправиться і не адаптується до нормального життя, то це приведе до нових девіантних наслідків і, найчастіше, до повторного здійснення злочинів [89, с. 159].

Однак подібна оцінка вказаної сфери не означає чіткого усвідомлення як поняття та змісту соціальної реабілітації певних категорій громадян, так і запланованих за її допомогою результатів. І це незважаючи, що окреслені питання не є винятковою проблемою кримінально-виконавчого права, оскільки як і будь-які соціальні аспекти життєдіяльності людей, тісно пов'язані з предметами різних наукових дисциплін та галузей практичної діяльності. Реабілітація – це комплексна, багаторівнева, динамічна система

взаємопов'язаних дій, спрямованих на відновлення засудженого в правах, статусі, здоров'ї, дієздатності у власних очах у власних очах та перед оточуючими [10, с.88]. Як видається, саме цією обставиною і зумовлюється відсутність нині ґрунтовних досліджень саме в царині соціальної реабілітації засуджених та звільнених.

Ускладнюється ситуація й значною термінологічною різноманітністю чинних нормативних актів, зокрема, й щодо цілей, які ставляться перед тією або іншою роботою з засудженими і звільненими. Поняття «реабілітація» використовується в різних галузях науки та практики і включає ряд аспектів: правовий, медичний, психологічний, професійний, соціальний. Реабілітація як система включає комплекс окремих підсистем та їх взаємозв'язок: клініко-біологічна (вирішення проблем гомеостазу, адаптації, компенсації); соціально-психологічна (аналіз проблем спілкування, взаємостосунків тощо); соціально-економічна (аналіз вартості відповідних затрат, економічної доцільності реабілітаційних заходів), юридична (розроблення правових норм тощо) оточуючими [104, с. 64] . У результаті більшість наявних нині наукових публікацій присвячено або ресоціалізації засуджених, їх виправленню, суб'єктам, методам, формам та процедурі, або соціальній адаптації, реінтеграції чи реадаптації таких осіб. При цьому доволі часто можна спостерігати змішування усіх цих понять та відсутність планомірного процесу втілення та спадковості тих або інших дій.

Найбільш розробленою проблема соціальної реабілітації нині є у галузі педагогіки та соціальних наук, в яких вона досліджувалась за кількома напрямками: як окрема галузь загальної педагогіки; як структурний компонент соціальної педагогіки; як складова спеціальної педагогіки; як один із напрямів галузі охорони здоров'я [61, с.71]. Для педагогіки реабілітація постає як категорія, що визначає напрямок виховання, спрямований на подолання проблем соціалізації учнів. Її методична основа полягає у відновленні порушених зв'язків та відносин з оточенням (колективом, сім'єю, середовищем неформального спілкування), а провідний спосіб реалізації полягає у створенні

ситуації успіху [88, с.12]. При цьому дослідники сходяться в думці, що головною метою різних за своїм змістом реабілітаційних програм є відновлення особистісного та соціального статусу особистості. А для реалізації цієї мети необхідний комплексний підхід, який враховував би не лише біологічні, психологічні чинники, а й особливості оточуючого середовища особистості. Тому термін «реабілітація» набуває соціального значення, а соціальна реабілітація розглядається як відновлення втрачених соціальних зв'язків [85, с. 32].

Погляди вчених щодо структури соціальної реабілітації також різняться. Ряд вчених розширюють її на різні напрями: правовий, соціальний, психологічний, виробничо-економічний та інші [137, с.62] або психолого-педагогічний, соціально-педагогічний та медико-педагогічний, зазначаючи, що лише така модель може забезпечити реабілітування, зокрема, дітей та підлітків на рівні організму (медична реабілітація), особистості (психологічна реабілітація), суб'єкта діяльності (педагогічна реабілітація), соціального суб'єкта (соціальна реабілітація), або у комплексі [100, с.62]. А. Г. Шевцов формує п'ятифакторну модель процесу комплексного соціального реабілітації осіб з обмеженнями життєдіяльності, яка включає: соціальний фактор (група чинників впливу на людину як на суб'єкт соціальних відносин); педагогічний фактор (група чинників впливу на людину як на суб'єкт діяльності); психологічний фактор (група чинників впливу на особистісну сферу людини); медичний фактор (група чинників впливу на здоров'я людини); техніко-середовищний фактор (група інженерно-технічних та архітектурно-середовищних аспектів компенсації обмежень життєдіяльності людини та впливу на сферу взаємодії людини з навколишнім середовищем) [197, с.463]. Тобто, всі дослідники сходяться в думці, що реабілітація – це комплексне і складне явище.

Базуючись на наведеній позиції, можна стверджувати про існування медичного, педагогічного, психологічного та соціального напрямів комплексного процесу реабілітації, кожен з яких складається з ряду

компонентів. Їх відповідне поєднання призводить до появи різноманітних видів реабілітації: медико-соціальної, соціально-трудової тощо. І саме тому, за визначенням А. Г. Шевцова, є доволі складним, практично неможливим, виділення технології соціальної реабілітації в «чистому вигляді», адже заходи із соціальної реабілітації за своєю суттю містять “психологічні”, “педагогічні”, “медичні”, “правові” компоненти [197, с.481].

При цьому до числа основних засад реабілітаційного процесу відносять освітній чинник, а провідним принципом називають освітній педагогічний принцип. Складовими ж компонентами соціальної реабілітації, за визначенням фахівців, є медична, професійна та технічна реабілітація [153, с.284]. Медична реабілітація передбачає відновлення здоров'я, професійна реабілітація – це система заходів, спрямованих на підготовку особи до професійної діяльності, технічна – застосування технічних засобів з метою відновлення повноцінного функціонування організму. Проте, ці складові соціальної реабілітації застосовуються для реабілітації інвалідів та людей з особливими потребами. Стосовно інших категорій людей, які потребують соціальної реабілітації, то, як справедливо зазначає Н. Гусак, її складові будуть іншими [24, с. 125].

Окремі підходи відзначаються у галузі роботи з дітьми та молоддю, оскільки в ній перевага надається педагогічній та освітній реабілітації та приведення індивідуальної або колективної поведінки у відповідність з загальноприйнятими нормами і правилами [133]. Але і така діяльність має специфіку залежно від категорії дитини: приміром, щодо дітей, які постраждали внаслідок негативних змін, соціальних обставин і умов, різного роду насильства, пропонується застосовувати комплекс педагогічних, психологічних, соціальних, медичних заходів, спрямованих на відновлення, корекцію, компенсацію психічного, соціального, фізичного станів, права і свобод дітей, що і є суттю соціально-педагогічної реабілітації [94, с.12]. Остання ж, за визначенням С. А. Беличевої, є комплексом заходів соціальної підтримки і діагностично-корекційних програм з подолання різноманітної підліткової дезадаптації щодо включення, інтегрування дитини в соціальну

сферу, що виконує функції інститутів соціалізації (сім'я, школа, спілкування ровесників тощо) [6, с.32].

І хоча в наведеному підході, як видається, дещо звуженим є перелік компонентів реабілітації, в цілому з ним можна погодитися, оскільки, незважаючи на інші відмінності, реабілітація в усіх дослідженнях визнається спрямованою на пристосування людини до наявних умов життєдіяльності, їх адаптацію в суспільстві чи місці проживання/перебування певної соціальної групи. А це вимагає формування за допомогою засобів зовнішнього впливу необхідних умов для розвитку у особи основних компетенцій соціально адаптованої людини, її навчання та певного рівня освіти.

Приміром, О. В. Хуторський до ключових ознак соціально адаптованої людини відносить ціннісно-сміслову, загальнокультурну, навчально-пізнавальну, інформаційну, комунікативну, соціально-трудова та особистісну компетенції [180, с.55-56,213]. Окремі фахівці пропонують вирізнити компетенції за сферами, переконуючи, що до структури основних компетенцій мають входити: а) компетентність у сфері самостійної пізнавальної діяльності, заснована на засвоєнні способів набуття знань з різних джерел інформації; б) компетентність у сфері цивільно-громадської діяльності (виконання ролі громадянина, виборця, споживача тощо); в) компетентність у сфері соціально-трудова діяльності (у тому числі вміння аналізувати ситуацію на ринку праці, оцінювати свої професійні можливості, орієнтуватися у нормах та етиці професійних відносин, навички самоорганізації тощо); г) компетентність у побутовій сфері (включаючи аспекти власного здоров'я, сімейного буття тощо); д) компетентність у сфері культурно-дозвільної діяльності (включаючи обрання шляхів та способів використання вільного часу, культурного та духовного збагачення особистості тощо) [160, с. 42]. Подібні компетенції виділяються й іншими фахівцями [34, с. 59; 48, с. 39; 73, с. 108].

На рівні РС було проголошено п'ять базових компетентностей: політична і соціокультурна, комунікативна, інформативна і компетентність, яка передбачає здатність оновлювати знання відповідно до умов, що змінюються

[145, с.32-46]. По суті, саме на їх формуванні і повинна зосереджуватись соціальна реабілітація засуджених, незалежно від того, чи розглядається вона як певний процес, діяльність чи процедура.

Існує й інший, не менш поширений підхід, за якого автори ототожнюють соціальну реабілітацію з процесами адаптації й інтеграції. Приміром, вивчаючи зміст соціальної реабілітації людей з інвалідністю, дослідники О. Дікова-Фаворська, Д. Клименко дотримуються думки, що відновлення соціального функціонування має відбуватися у процесі звикання до соціальних норм; як інтеграцію в суспільне життя через діяльність громадських організацій досліджує соціальну реабілітацію Р. Кравченко; через надання рівного доступу до освіти та працевлаштування розуміє соціальну реабілітацію А. Шевцов, тощо [32, с. 25; 56, с. 23; 198, с. 67]. За визначенням С. Попова розглядає дане поняття як процес відновлення здоров'я, функціонального стану і працездатності, порушених хворобами, травмами, а також фізичними, хімічними і соціальними факторами. Таким чином, С. Попов соціальну реабілітацію розглядає як складну соціально-медичну проблему, що поєднує у собі декілька аспектів: медичний, фізичний, психологічний, професійний та соціально-економічний [115, с. 15].

Ряд учених схильні пояснювати соціальну реабілітацію як систему виховного характеру, що спрямована на формування особистісних якостей, важливих для життєдіяльності дитини, активної життєвої позиції, що сприяють інтеграції її у суспільство [57, с.39-44; 172, с. 97]. У різному контексті, за подібними принципами визначає сутність реабілітації С. Хрустальов, прирівнюючи рівні реабілітації до рівнів адаптації: адаптація до навколишнього світу; адаптація до оточення, його соціально-психологічних характеристик; адаптація до власної особистості як до інваліда [179, с. 21]. Спільним у проаналізованих поглядах сучасних учених, як справедливо констатує Н. Сайко, є те, що соціальна реабілітація розглядається як процес створення спеціальних умов з боку суспільства та як дотримання індивідом певних соціальних норм, що забезпечить активність особистості у суспільних

процесах, тобто людині достатньо бути корисним для інших, не заважати їм. Однак соціальна реабілітація пов'язана не лише з подоланням зовнішніх ознак різних проблем, а й зі змінами уявлень особистості про себе, її «Я»-концепції, якості життя в цілому [146, с. 16].

Дещо ширшим є погляд на проблему соціальної реабілітації соціально-депривованих категорій населення в дисертаційному дослідженні Т. Є. Мосійчук. В названій роботі нею зроблено спробу закладення теоретико-методологічних та методичних підвалин дослідження соціальної реабілітації як соціальної інституції, яка виокремлюється на основі базових характеристик і на цій підставі може бути розглянута як процес становлення та набуття суспільством нових соціальних правил, традицій і порядків та створення організаційних структур. Вченою обґрунтовано суспільну потребу у формуванні соціології соціальної реабілітації на основі використання комплексного, міждисциплінарного підходу дослідження й аналізу соціально-реабілітаційних процесів; сформовано теоретичне підґрунтя для вивчення соціальної реабілітації як соціальної інституції; виокремлено власне соціологічний підхід дослідження джерел і механізмів відновлення функціональних зв'язків, трансформації культурних орієнтирів у соціальну практику індивідів та соціальних груп.

Концептуальна модель соціальної реабілітації соціально-депривованих категорій населення в умовах зростання ризиків, за Т. Є. Мосійчук, складається з таких рівнозначних компонентів: реабілітація як мета, як процес (зміна стадій і станів, що ґрунтуються на цілеспрямованні дій для досягнення результату) і спосіб її досягнення (механізми, рівні, методи); визначено джерела інституціонування діяльності (сім'я, колектив, приватні фонди, державні та недержавні організації), які спрямовують реабілітаційну діяльність на відновлення соціальних зв'язків, соціальних статусів і ролей, самоідентифікацію й ідентифікацію об'єктів соціальної реабілітації. При цьому наголошується на існуванні специфічних особливостей процесу соціальної реабілітації людей з різними соціально значущими дисфункціями (порушення

здоров'я, кримінальна поведінка) за емпіричними ознаками соціального статусу (вік, освіта, спеціалізація, прибуток, власність, місце проживання) і регуляторів його зміни, які визначають рівні соціально-реабілітаційного впливу й окреслюють механізми відновлення втрачених чи набуття нових соціальних статусів і відтворення соціальних зв'язків, через самоідентифікацію й ідентифікацію в новій соціальній ролі [88, с.110-116,130-137,158-168,172-190].

У нечисленних наукових працях в сфері кримінально-виконавчого права з означеної проблематики соціально-психологічна реабілітація в установах виконання покарань розглядається як складний багатофакторний та багатоетапний процес, який характеризується існуванням психологічної дистанції між засудженими та середовищем, ізольованістю від його цінностей, невключеністю в емоційні контакти та соціально-корисні зв'язки, а отже виступає найбільш складним, і в той же час, дуже затребуваним явищем соціального життя. Питання реабілітації осіб, засуджених до позбавлення волі має особливе значення в сучасних умовах, враховуючи, що вона сприяє зниженню числа рецидивів злочинів. Соціально-психологічна реабілітація осіб, які відбувають покарання – це шлях, по якому засуджений після звільнення, має можливість повернутися в суспільство, відновити соціальні зв'язки і правовий статус громадянина [176, с. 56].

У частині робіт йдеться виключно про постпенітенціарний аспект соціальної реабілітації колишніх засуджених. Так, М. О. Стручков писав, що ресоціалізацію можливо розглядати як таку, що складається з двох етапів, – пенітенціарного (під час відбування покарання) та постпенітенціарного (після звільнення від відбування покарання) [161, с.161]. Стосовно ж звільненої особи ресоціалізація представлена комплексом заходів трудового й побутового влаштування і встановлення в такій особі соціально корисних зв'язків з метою її подальшої соціальної реабілітації після звільнення, чим забезпечується відновлення засудженого в соціальному статусі й повернення до самостійного життя [207, с.32-33]. Ю. А. Алфьоров, ведучи мову про спрямування кримінально-виконавчої діяльності в різних країнах, наголошує, що для всіх

держав певною мірою актуальними є питання щодо запобігання тортурам та латентному насильству в місцях позбавлення волі, забезпечення засуджених оплачуваною працею, юридичним захистом, надання їм *соціально-реабілітаційної допомоги після звільнення*[2, с.18].

Представники органів пробації посилаються, що при виконанні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, найважливішим залишається забезпечення дієвого нагляду за засудженим, захист суспільства від злочинця, *реабілітація злочинця* в очах громади та попередження скоєння нових злочинів особами, які знаходяться на обліку. Виховна робота із засудженими спрямована на сприяння розвитку у них почуття особистої відповідальності і дисципліни, допомогу їм реінтегруватися в суспільство в якості правослухняного громадянина, а також усунути перешкоди на шляху реабілітації засудженого. Однією з важливих умов підвищення ефективності роботи працівників є широке залучення до контролю за виконанням покарань та соціальної роботи із засудженими громадськості, волонтерів, а також проведення цілеспрямованих компаній в засобах масової інформації та телебачення [68].

На ролі пробації у забезпеченні соціальної (по суті – постпенітенціарної) реабілітації звільнених наголошує й Д. В. Чернишова, зазначаючи, що коли особа повертається з місць позбавлення волі, починається її адаптація до нормального суспільного життя. Завдяки пробації людина залишається на волі, однак на неї покладаються певні матеріальні й процедурні, зокрема адміністративні, обов'язки. Пробаційні органи в Україні є не тільки наглядовими і контрольними органами, вони є ще виховними та соціально-реабілітаційними суб'єктами, які відповідно до певних адміністративних проваджень одночасно контролюють виконання адміністративних обов'язків засудженими та допомагають їм подолати психологічно, матеріально та соціально важкий період свого життя. На цій підставі Д.В. Чернишов доводить, що вагому роль у процесі виправлення і повернення засудженої особи до звичайного життя в суспільстві відіграють адміністративні дії органів пробації, спрямовані на реабілітацію правопорушників: це адміністративні дії з надання

соціально-правової допомоги; адміністративні та теологічні дії щодо залучення до цього процесу релігійних організацій; адміністративні дії органів місцевого самоврядування щодо залучення осіб, стосовно яких здійснюються пробаційні заходи, до соціально корисної праці та забезпечення їх у разі потреби житлом [194, с.135].

Трохи ширшим є підхід до соціальної реабілітації за С. Сьомінім. На його переконання саме досягнення реабілітації через проведення роботи, спрямованої на отримання правопорушниками необхідної допомоги й підтримки для подальшого ведення законослухняного життя, а не нагляд як такий є ключовим елементом зміни поведінки особи. Для забезпечення досягнення такого результату необхідно робити основний наголос на принципі пріоритетності встановлення позитивних відносин із клієнтом пробації, проведення роботи з ними на основі індивідуалізації відповідного впливу [165, с.158]. Такий індивідуалізований підхід має бути заснований на доказах та науково обґрунтованим, оскільки лише так можна забезпечити реабілітацію та ресоціалізацію злочинців [134]. Також необхідною передумовою соціального включення правопорушників в нормальне життя й елементом сприяння їх соціальній реабілітації є повага до прав людини [205, с. 172].

Окремо слід вказати про потребу створення інституційної спроможності, яка забезпечить перехід від карального підходу до реабілітаційного зокрема, створити систему реінтеграції осіб, які вчинили правопорушення, до повноцінного суспільного життя. Саме на цьому наголошується й в урядових документах [144]. У свою чергу для запровадження ефективних механізмів у системі юстиції щодо дітей, спрямованих на посилення відповідальності держави та суспільства за розвиток дітей, підвищення рівня соціального та правового захисту дітей, які перебувають у конфлікті із законом, зниження рівня злочинності, а також виправлення та соціальну реабілітацію неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом необхідним, також ураховуються публічною адміністрацією такі принципи реалізації відповідної діяльності: 1) пріоритет захисту прав і свобод дитини; 2) забезпечення

належного захисту прав, свобод і законних інтересів дітей; 3) недискримінація; 4) економія кримінальної репресії; 5) відновлювальний підхід у здійсненні правосуддя за участю дітей; 6) різнобічність і комплексність заходів; 7) системність і наступність; 8) забезпечення професійного підходу осіб, уповноважених на роботу з дітьми; 9) підтримка сімей у вихованні дітей та забезпечення їх повноцінного розвитку; 10) співпраця між державними органами і громадськими організаціями, упровадження найкращих практик та методів захисту прав і свобод дітей [135].

О. О. Шкута доводить, що вирішення завдання наближення вітчизняної пенітенціарної системи до міжнародних стандартів вимагає її перетворення в реабілітаційну систему, яка сприятиме фізичному й духовному оздоровленню засуджених, отриманню ними необхідної професії та освіти, поверненню суспільству законослухняних і дієздатних громадян, безумовному забезпеченню прав, свобод та інтересів засуджених, обвинувачених і підозрюваних у вчиненні злочинів. І при цьому реабілітація має починатися з першого ж дня, як тільки правопорушник потрапив під слідство, опинився у СІЗО, тобто, створювана структура знаходить нову мету: не просто виконання покарання, а реабілітація осіб з девіантною поведінкою, людей, що опинилися в конфлікті з кримінальним правосуддям. Як показує міжнародний досвід, програми перетворень, спрямовані на пом'якшення кримінально-правової політики, гуманізацію покарання, приречені на провал без проведення активної пропагандистської та інформаційної роботи, організації широкої громадської підтримки реформаторським силам. Таким чином, проблеми допенітенціарної та постпенітенціарної допомоги є найбільш сприятливим полем для спільної діяльності пенітенціарних служб та неурядових організацій [202, с.474-475].

Ще у 1997 році О. М. Шевченко намагався запровадити комплексний підхід до проблеми реабілітації засуджених, ґрунтуючись на неможливості забезпечити перевиховання таких осіб в умовах установ виконання покарань. Він наголошує, що звичні, але застарілі уявлення та підходи до виправлення засуджених, не можуть повністю розкрити морально-виховний потенціал

центрального компоненту пенітенціарної системи – процесу виконання кримінального покарання. Для перебудови діяльності установ виконання покарань необхідно, щоб наука кримінально-виконавчого права (а так само й пенітенціарна психологія й педагогіка), випереджаючи реальний процес, спираючись на його тенденції, створювала цілісну, демократичну пенітенціарну систему, складові елементи якої (виконання кримінального покарання та ресоціалізація засудженого) тісніше співвідносилися б з соціально-моральною та психологічною структурою особистості. Така система повинна активізувати соціальні зв'язки та відносини засудженого, що, на жаль, не забезпечує нині існуюча система виконання кримінальних покарань. Таким чином, на думку О. М. Шевченка, яку ми підтримуємо, необхідно створити та реалізувати комплексну систему реабілітації особистості засудженого в процесі відбування покарання та після звільнення [199, с. 89].

Усе наведене цілком відповідає й сучасному стану системи виконання кримінальних покарань. Ми погоджуємося з думкою М. Панасюка, який, досліджуючи специфіку соціальної роботи в місцях позбавлення волі, акцентує увагу на тому, що сучасний стан системи виконання покарань в Україні нагадує захмарену смугу між оновленими моральними засадами та їхнім реальним втіленням. Він зазначає, що соціальна політика – це одне, моральні принципи – інше, а зусилля, спрямовані на втілення ідеї реабілітації злочинця, - ілюстрація прірви між теорією і практикою [106, с. 58].

З огляду на вищезазначене, очевидно, що соціальній реабілітації засуджених і звільнених в пенітенціарній системі слід надати особливого статусу як одному із ключових завдань діяльності відповідних органів і установ. Реформування кримінально-виконавчої системи України, її гуманізація, соціалізація, імплементація та реалізація міжнародних стандартів поведіння із засудженими потребує уведення у національне законодавство і практику діяльності інституту соціальної реабілітації [29, с.15]. Подальша ґрунтовна розробка правових та соціально-педагогічних (теоретичних і методологічних) засад вирішення проблеми соціальної реабілітації колишніх

засуджених також відповідає практичним запитам пенітенціарної системи, яка останнім часом активно оновлюється та перетворюється. Але при цьому більшість аспектів реабілітаційної роботи вимагають комплексного соціологічного підходу, який би торкався як загальносоціальних проблем соціальної стратифікації, соціальної мобільності, зміни статусно-рольових настанов, макро- та мікросоціального середовища, великих і малих соціальних груп, соціальних інститутів, так і глибинного дослідження конкретних проблем, як стосуються колективів засуджених, родин, дозвілля тощо. А таких комплексних досліджень нині проведено не було.

Враховуючи багатогранність проблеми соціальної реабілітації засуджених в межах теми дисертаційного дослідження, що сформульовано як «Соціальна реабілітація засуджених» нами буде охоплюватись розуміння цієї категорії у широкому значенні. Зокрема, ведучи мову про засуджених, ми беремо до уваги як тих осіб, що наразі відбувають покарання у виді позбавлення волі, так і тих, хто вже звільнився з колонії, однак ще не втратив впливу негативних наслідків ізоляції.

Як зазначає Г. Лещук, соціально-психологічна реабілітація пронизує всі аспекти роботи, спрямовані на відновлення індивідуально-особистісного статусу людини, розвиток і формування здібностей і якостей, що дозволяють їй успішно виконувати різні соціальні ролі, мати можливість бути реально включеною у різні сфери соціальних відносин. Змістовний сенс соціально-психологічної реабілітації полягає, насамперед, у відновленні оптимального функціонування психологічних механізмів, яке забезпечує соціальна діяльність і соціальна інтеграція. Мета соціально-психологічної реабілітації – забезпечення соціалізації особистості і відновлення її до колишнього рівня. В цьому випадку мова йде про відновлення не тільки здоров'я, а й соціального статусу особистості, правового становища, морально-психологічної рівноваги, впевненості в собі [216, с. 310].

О. М. Неживець вважає ресоціалізацію і соціальну адаптацію одним явищем, яке охоплює кілька видів адаптації (адаптація в установах виконання

покарань; адаптація після звільнення від відбування покарань тощо), але при цьому вводить у науковий обіг визначення поняття «реабілітація осіб, звільнених з місць позбавлення волі» як процесу надання постпенітенціарної допомоги, яка реалізується у вигляді соціально-правових, психологічних, медичних заходів, спрямованих на пристосування до умов життя у суспільстві [95, с.7]. Вчена наголошує, що поняття «ресоціалізації» як соціально-правову категорію неможливо розглядати, не аналізуючи такі поняття як «реабілітація» та «адаптація», які часто зустрічаються в юридичній літературі та взаємопов'язані між собою. Реабілітація тісно пов'язана з ресоціалізацією, але зосереджується виключно на постпенітенціарному періоді, тобто після звільнення засудженого, коли звільнений проходить знову процес адаптації – шукає роботу, житло, встановлює соціальні зв'язки, навчається в освітніх закладах, на курсах, ПТУ тощо. Ресоціалізація ж більш широке поняття, ніж реабілітація, оскільки охоплює і пенітенціарний період, тобто термін відбування покарання в місцях позбавлення волі [42, с. 263].

Наведений погляд поділяє й Л. М. Караман у ході дослідження проблем ресоціалізації неповнолітніх. Вона відмічає, що третій, постпенітенціарний, етап ресоціалізації неповнолітніх засуджених починається, коли неповнолітній уже потрапляє на волю. Це етап повної й остаточної ресоціалізації, метою і результатом якої повинна стати реінтеграція (повторна інтеграція в суспільство) неповнолітнього засудженого. Провідними механізмами процесу ресоціалізації на цьому етапі виступають соціальна реабілітація та соціальна адаптація, які відбуваються разом або з відносною послідовністю. Проте соціальна реабілітація, все ж таки виступає умовою успішної адаптації [55, с.63].

Н. Олексюк виокремлює первинну соціальну реабілітацію засуджених і звільнених (фактично зводячи її до ресоціалізації таких осіб) та виділяє в ній три рівні: високий рівень первинної соціальної реабілітації (ресоціалізації), середній та низький [220, с. 144]. При цьому ця фахівчиня погоджується з думкою [102, с. 87], що для об'єктивної наукової характеристики процесу

первинної соціальної реабілітації (ресоціалізації) слід визначити його завдання, а саме: підвищення загальноосвітнього рівня засуджених; професійне навчання або підвищення виробничої кваліфікації; охорона здоров'я, привчання до порядку і умов, встановлених в установах; нейтралізація негативних соціально-психологічних явищ, властивих концентрованому середовищу правопорушників, надмірного звикання до умов ізоляції від суспільства; забезпечення можливості і надання допомоги у встановленні і підтримці соціально корисних зв'язків, підготовка до звільнення [96, с.8].

Найбільш розробленою в науці кримінально-виконавчого та інших галузей права дотепер залишається проблема саме соціальної адаптації звільнених. Приміром, Н. М. Бамбурак зосереджується на процесі адаптації звільненого правопорушника, розуміючи під нею нове пристосування особистості до соціального середовища, прийняття норм, законів, традицій, звичаїв, що були втрачені або зазнали значної деформації за умов її перебування у місцях позбавлення волі. Відтак від цього етапу залежатиме подальша доля особи, а саме те, чи вчинить правопорушення, чи, навпаки, намагатиметься поліпшити своє соціальне становище [4, с. 198].

Редакція Європейських тюремних правил 2006 року у п. 102 закріплює, що поза правилами, які застосовуються до всіх ув'язнених, режим для засуджених ув'язнених мусить бути спрямований на те, щоб вони вели відповідальний спосіб життя без вчинення злочинів. Ув'язнення з позбавленням волі саме по собі є покаранням, і тому режим для засуджених ув'язнених не повинен збільшувати страждання, заподіяні ув'язненням [40]. У вітчизняному коментарі до наведеного пункту влучно зауважено, що зазначене в ньому правило відповідає вимогам ключових міжнародно-правових документів, включаючи статтю 10 (3) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, у якій підкреслюється, що «пенітенціарна система повинна включати в себе таке поводження з ув'язненими, основна мета якого полягала б у їх перевихованні і соціальній реабілітації». Однак на відміну від Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, у формулюванні, що міститься в

цьому правилі, всіляко уникається використання терміна «реабілітація», який має додаткове значення насильно застосовуваних заходів. Замість цього в ньому підкреслюється важливість надання засудженим, які часто походять із соціально неблагополучних верств населення, можливостей для такого розвитку, яке дозволило б їм надалі самостійно обрати законслухняний шлях. У цьому Правило 102 наслідує той самий принцип, що і Правило 58 Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими Організації Об'єднаних Націй. Воно є невід'ємною частиною таких правил. Нове правило замінює діючі Правила 64 і 65, загальні принципи яких, застосовні до всіх ув'язнених, включені в частини I і II нових Правил [38, с. 47].

Існування різних точок зору хоча і загострює суперечності між представниками різних наукових шкіл, однак не заважає прогресивним юристам впроваджувати нову прогресивну теоретичну модель пенітенціарної системи — «реінтеграційну». Реінтеграційна модель передбачає, що метою покарання одночасно є і соціальна реабілітація засуджених, у тому числі ресоціалізація в спеціальних виправних установах, і соціальна адаптація в постпенітенціарний період. Як зазначалось у застереженнях, висловлених у Пояснювальній доповіді до Європейських в'язничних правил в редакції від 12 грудня 1987 р., що в решті-решт, потягли розробку їх оновленої редакції: «Зростаюча стурбованість соціальними та моральними проблемами, пов'язаними з питаннями громадського порядку, людських цінностей та нерідко суперечливими потребами задоволення суспільних інтересів та прав особистості, призвела до переоцінки ролі ув'язнення. Це стосується одночасно концепції ув'язнення як інструменту соціального примушення та функцій в'язниць в системі соціальних установ. Однією з найбільших змін у підході до процесу виправлення було зрушення від режимів, безпосередньо спрямованих на виправлення поглядів і поведінки в'язнів, до моделей, орієнтованих на розвиток соціально корисних професійних навичок та особистих здібностей, які поширюватимуть перспективи успішної соціальної реінтеграції» [40].

Окремі фахівці включають до напрямку соціальної реабілітації злочинців багато інших аспектів їх життєдіяльності, зокрема, й гуманізацію умов відбування ними кримінального покарання. Прихильники цієї моделі вважають, що гуманного середовища існування неможливо досягти, не створивши спочатку нормальних (природних) умов життя для людини: безпечне існування, якісне, повноцінне харчування, безперешкодне отримання інформації, отримання належної медичної допомоги, більш-менш комфортні побутові умови, тактовне поводження з боку персоналу пенітенціарної установи, впровадження чіткої організації режиму. Слід зазначити, що прихильниками «реінтеграційної» моделі «гуманне середовище» проживання розглядається не тільки як основний засіб соціальної реабілітації, а й як загальна умова реалізації інших засобів виправлення засуджених: навчання правилам поведінки в суспільстві, релігійно-моральне виховання, лікування від наркоманії та алкоголізму, психотерапії з метою вирішення особистісних психологічних проблем, зміни певних рис характеру і, у цілому, особистісного зростання (особливо при одночасному залученні до суспільно корисної професійної праці), професійне і загальноосвітнє навчання. Для стимулювання засуджених до добровільної участі в програмах загальноосвітнього і професійного навчання широко застосовується система виплат стипендій і грошових премій. Виконанню зазначених завдань також сприяє прогресивна система виконання покарань [112, с.63]. Ми розділяємо підхід щодо важливості питання умов відбування покарання в аспекті забезпечення соціальної реабілітації засуджених, однак наголошуємо на наявні ризики, що пов'язані з підміною пріоритетів при формуванні якісної соціальної реабілітації, зокрема шляхом відсторонення на другий план форм та методів реабілітації які не потребують значного фінансування і впровадження яких можлива за наявних умов відбування покарання.

У цілому «реінтеграційна модель» виконання покарань спрямована на реалізацію трьох основних процесів: «особистісної реформації», «соціальної реабілітації» і «поетапної реінтеграції в суспільство». Мета покарання при

цьому полягає в тому, щоб шляхом правильної реакції на злочин допомогти, як самому злочинцеві, так і потерпілому зокрема, та суспільству в цілому, відновити суспільні відносини [112, с. 70]. Сьогодні низка положень «реінтеграційної» моделі вже впроваджені в пенітенціарні системи деяких держав. Окремі положення зазначеної моделі близькі і до сучасних новацій різних пенітенціарних систем та практиці ЄСПЛ. Останній, приміром, у рішенні «Діксон проти Сполученого Королівства» (Dickson v. theUnitedKingdom) наголосив, що розвиток європейської пенальної політики відбувається у напрямі до підвищення важливості реабілітаційної цілі покарання (п. 75) [213].

У підсумку, аналіз наявних у сучасній науці кримінально-виконавчого права України джерел із питань соціальної реабілітації засуджених та звільнених дозволив виділити низку проблем, що залишаються малодослідженими, зокрема: 1) визначення поняття соціальної реабілітації та його співвідношення зі схожими категоріями: соціальною адаптацією, реінтеграцією, ресоціалізацією тощо; 2) основні елементи (етапи) та засоби соціальної реабілітації засуджених і звільнених; 3) забезпечення індивідуалізованого підходу до соціальної реабілітації таких осіб; 4) відсутність науково обґрунтованої моделі критеріїв і показників оцінювання стану реабілітації засуджених і звільнених тощо.

Зазначене вище вказує на актуальність цього дослідження, оскільки ні зміст, ні основні елементи соціальної реабілітації засуджених не знайшли належної оцінки та вивчення в сучасній науці. Незважаючи на те, що соціальна реабілітація як явище згадується в наукових працях та практичній діяльності, ще не створено єдиної позиції щодо її цілей, форм та методів впровадження, що також свідчить про недостатню наукову розробку цього питання. Не були охоплені науковим пізнанням й чинники, що мають значення для забезпечення ефективної реалізації відповідними суб'єктами покладених завдань у сфері соціальної реабілітації. Саме на заповнення зазначених прогалів і спрямоване наше дослідження.

1.2. Основні підходи до визначення соціальної реабілітації засуджених

Загальноновизнано, що точність термінології елементарно необхідна для правильного розуміння змісту поняття, що визначається. Тому, розглядаючи проблему місця соціальної реабілітації засуджених і звільнених в кримінально-виконавчій та іншій, пов'язаній з нею, діяльністю, необхідно спочатку визначитися, що вкладається у зміст цього поняття та окреслити цілі й завдання, що постають при її реалізації. Лише таким чином можна встановити його істинність та правильність викладення (тлумачення).

Говорячи про співвідношення категорій істинності і правильності, П.В.Копнін справедливо вказував, що ці поняття не можна відривати одне від одного, але водночас і неприпустимо їх ототожнювати. Правильність – це оцінка не змісту думки, а дій людини, тобто відповідають вони встановленим правилам чи ні. Істинність – оцінка змісту думки, встановлення його тотожності об'єкту [63, с. 81-82]. Виступаючи методологічним підґрунтям пізнання взагалі, матеріалістична діалектика знаходить своє конкретне застосування в процедурах, алгоритмах і принципах соціальної реабілітації, визначає науковий шлях, напрямок вирішення проблем. Правила ж формальної логіки є посилкою несуперечності, правильності побудови думки і тим самим суттєвою умовою діалектичного мислення [64, с. 112,168]. Таким чином, якщо діалектична логіка дозволяє встановити істинність людського пізнання, то формальна визначає правильний, послідовний шлях знаходження цієї істини; у такому розумінні вони невід'ємні, взаємозумовлені й лише в сукупності дають можливість вирішити ту чи іншу проблему. Для діалектичної логіки важливими є її принципи, що мають методологічне значення, мають характер основи пізнання об'єктивної істини. Головним із них є принцип об'єктивності, що визначає зміст і значення всіх інших. Його зміст полягає в тому, що будь-яке визначення повинне правильно відбивати суть відповідного явища.

Об'єктивність припускає всебічність і конкретність [201, с. 7], глибину розгляду об'єктів, проникнення в їх суттєві властивості, у їх внутрішнє життя, пізнання їх такими, якими вони є в дійсності, без будь-яких суб'єктивних доповнень [3, с. 67]. Стосовно соціальної реабілітації засуджених принцип об'єктивності значить, що у визначенні цього поняття мають знайти відбиття загальні суттєві ознаки, об'єктивні властивості цієї категорії.

Діалектичний принцип розвитку вимагає розглядати предмет чи явище не раз назавжди наданим, поза рухом, а в його розвитку, зміні. Процес соціальної реабілітації повинен відбивати в собі стан розвитку відповідних об'єктів та процедур на даний конкретний момент, ті зв'язки й відносини, що склалися до цього. Поряд із цим він має включати в себе й напрямки майбутнього розвитку, його закономірності, тенденції. Принцип розвитку потребує врахування якісних і кількісних ознак сторін соціальної реабілітації, єдність її складових, взаємні переходи та зміни.

У ході нашого дослідження певне здивування викликала та обставина, що, незважаючи на достатню популярність терміну «реабілітація» (на це вказує його широке вживання), ні в науковій літературі, ні в законодавчих актах немає його чіткого та однозначного визначення, тим паче, в контексті процесу виконання кримінальних покарань. Не дає уявлення про це й галузеве законодавство, зокрема, кримінально-виконавче та у сфері соціальної адаптації звільнених. Окремі фахівці взагалі прямо констатують, що проблема закріплення реабілітації у вітчизняному законодавстві пов'язана також з її абстрактністю, шаблонністю та невизначеністю. Реабілітація розглядається як така, що спрацьовує в будь-якому випадку, незалежно від того, на якого засудженого спрямовані реабілітаційні зусилля. Можна задатися питанням щодо особливостей реабілітації, наприклад, наркозалежних засуджених. Чи не занадто тяжкий тягар покладається на в'язниці? Те ж саме стосується реабілітації статевих злочинців [206, с. 151].

І, дійсно, чинне кримінально-виконавче законодавство містить в собі посилення на соціальну реабілітацію лише при визначення назви однієї з

дільниць установ виконання покарань – дільниці соціальної реабілітації, в яких тримаються засуджені, направлені з дільниці карантину, діагностики і розподілу, а також переведені з дільниці ресоціалізації в порядку, встановленому КВК України (до числа останнього категорії належать засуджені, які стають на шлях виправлення). Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» містить вказівку на те, що суб'єктами соціального патронажу надаються послуги тимчасового притулку, а також соціальні, медичні, юридичні, освітні, *реабілітаційні* та інші *послуги*[132]. Тобто, певні згадки в нормативних актах розглядуваного поняття є, натомість без навіть поверхового окреслення його змісту. При цьому зміст будь-якого поняття – першочергове питання при його вивченні. Фахівці констатують, що, розмірковуючи, наприклад, про право, слід знати зміст цього поняття; кваліфікуючи вчинене як розбій, суд має знати склад цього злочину; викладаючи курс науки, лектор має роз'яснити зміст основних її понять і т. д. Зміст поняття, не поданий у слові, що виражає поняття безпосередньо, не є очевидним [41, с. 48]. Це цілком стосується й соціальної реабілітації, оскільки із самого терміну витікає його розуміння та складові елементи.

До 2019 року найбільш змістовне визначення розглядуваного поняття закріплювалося в статті 1 закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», за якою соціальна реабілітація називалася одним з видів соціальної роботи, спрямованої на відновлення основних соціальних функцій, психологічного фізичного, морального здоров'я, соціального статусу сімей, дітей та молоді. При цьому закріплювалося, що соціальна реабілітація сімей, дітей та молоді передбачає здійснення доволі широкого кола заходів:

навчально-виховної реабілітації у загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей та молоді, які потребують соціальної допомоги; у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах) для дітей та молоді, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку; у загальноосвітніх

санаторних школах (школах-інтернатах) для дітей, які потребують тривалого лікування;

соціально-лікувальної та психологічної реабілітації у відповідних закладах охорони здоров'я дітей та молоді, які зазнали жорстокості, насильства, зокрема домашнього, а також які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС;

фізичної реабілітації дітей та молоді з фізичними, розумовими вадами у спеціалізованих фізкультурно-оздоровчих закладах (клубах, центрах тощо);

медико-соціальної реабілітації дітей, які зловживають алкоголем, наркотиками і які за станом здоров'я не можуть бути направлені до шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації;

соціально-освітньої реабілітації в школах соціальної реабілітації та професійних училищах соціальної реабілітації дітей, які скоїли правопорушення;

медико-соціальної, соціально-освітньої, фізичної та психологічної реабілітації дітей, звільнених від відбування покарання з випробуванням.

Соціальна реабілітація передбачає також працевлаштування, надання соціально-медичних, психолого-педагогічних, юридичних, інформаційних та інших видів соціальних послуг дітям, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк, та молоді, яка відбувала покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також дітям, звільненим від відбування покарання з випробуванням.

Соціальна реабілітація спрямовується на оптимізацію і коригування ставлення дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, до сім'ї та суспільства, виховання в них навичок до самообслуговування та самостійного проживання (ст. 10 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» в редакції до 2019р.) [133].

Під час прийняття нової редакції закону України «Про соціальні послуги»[131] наведені положення були виключені без будь-якого обґрунтування, а соціальна реабілітація віднесена до числа соціальних послуг,

що надаються при здійсненні соціальної роботи сім'ям, дітям та молоді на ряду з послугами соціальної профілактики, соціального супроводу та консультивання. Водночас звужене змістовне наповнення цього поняття шляхом посилення, що «соціальна реабілітація сімей, дітей та молоді передбачає здійснення заходів, спрямованих на оптимізацію і коригування ставлення сімей, дітей та молоді до відповідального батьківства, формування у них навичок до самообслуговування, самостійного проживання та інтеграції в суспільство; соціального патронажу дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі, та молодих людей, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі» (ст. 10 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» в редакції 2019 р.) [133].

У медицині під реабілітацією розуміють *процес*, спрямований на відновлення або якомога можливе зниження обмежень щодо здійснення активної діяльності особами, що постраждали внаслідок травм, а також отримання такими особами більшої незалежності та максимально можливої якості життя у фізичному, психологічному, соціальному та професійному вимірах. З цією метою, залежно від типу вади, можливо буде необхідна реалізація відповідних заходів, таких як медичне лікування, фізична реабілітація, професійна підготовка, підтримка соціального та психологічного стану або допомога у набутті економічної самодостатності [50]. У свою чергу фізична реабілітація — *система заходів*, спрямованих на вироблення і застосування комплексів фізичних вправ на різних етапах лікування і реабілітації, що забезпечують функціональне відновлення особи, виявляють і розвивають резервні і компенсаторні можливості організму шляхом вироблення нових рухів, компенсаторних навичок, користування технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення [129]. Подібним чином визначається й психологічна реабілітація – як система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особи (військовослужбовця), створення сприятливих умов для розвитку та утвердження особистості [122].

У юриспруденції під терміном "реабілітація" (відновлення в правах) розуміють: рішення про закриття кримінального провадження або ухвалення виправдувального вироку; різновид відповідальності держави перед громадянами за діяльність створених нею органів; процес (процедуру), що здійснюється відповідними державними органами з приводу відшкодування шкоди; стан, коли шкода вже відшкодована (реабілітація «відбулася»); правовий інститут. При цьому реабілітацію частіше розглядають в останньому значенні, оскільки саме через норми правового інституту регламентуються і підстави та порядок прийняття реабілітаційного рішення, і відповідальність держави перед громадянами, і процедура відшкодування завданої шкоди, і правовий стан після її відшкодування [82, с. 35].

При цьому наголошується, що галузева належність інституту реабілітації остаточно не визначена. Пояснюється таке «неуважне» ставлення до інституту реабілітації, зокрема, й тим, що він, висловлюючись мовою військових, перебуває на «нічийній смузі»– на межі таких галузей права, як цивільне, кримінальне процесуальне, цивільне процесуальне, трудове, житлове. Тому представники відповідних галузей науки і навчальних дисциплін не вважають його «своїм» [82, с.37]. Однак у підсумку у кримінальному процесі дається таке визначення: реабілітація –це міжгалузевий правовий інститут, що регламентує процесуальний порядок реалізації відповідальності держави перед особою, метою якого є повне поновлення майнових, трудових, пенсійних, житлових, службових, інших особистих прав обвинуваченого, порушених під час кримінального провадження [114].

Незважаючи на те, що в поняття «реабілітація» зазвичай вкладається відновлення прав незаконно звинуваченої людини, саме поняття реабілітації більш широке як за змістом, так і за підставами та порядком застосування. Є сенс говорити про те, що навіть такою найбільш загальною мовознавчою дефініцією поняття «реабілітація» охоплює широке коло діяльності щодо поновлення доброго імені та повернення людині її прав, порушених не тільки

слідчими і судовими органами, а і будь-якими іншими органами влади [109, с. 6].

Термін «реабілітація» походить від пізнелатинського «*rehabiti*» – здібність, «*rehabilitatio*» – відновлення здібностей. Реабілітація представляє собою комплекс координування заходів фізичного, медичного, психологічного, соціального та педагогічного характеру, які спрямовані на якомога повніше відновлення здоров'я, психологічного статусу і працездатності людей, які втратили ці здібності в результаті перенесеного захворювання. Це досягається шляхом виявлення резервних можливостей організму і стимуляції його фізичних, психологічних і професійних можливостей. Саме тому одною з особливостей реабілітації в науці називається її багатоплановість та необхідність залучення для реалізації фахівців різних галузей знань [13, с. 79].

Як видається, саме широкий підхід до розуміння розглядуваної категорії і має бути покладений в основу нашого дослідження, з тим лише уточненням, що мова має вестись не про порушення прав незаконними чи невинуватими діями державних інституцій, а про відновлення прав, які зазнали втручання чи обмеження у зв'язку з засудженням та відбуванням покарання, а також подолання інших негативних наслідків ізоляції чи інших заходів кримінально-виправного впливу.

У ряді наукових джерел реабілітації надається ще глибше визначення – як окремої мети покарання, діяльності органів і установ виконання покарань або навіть «замінника» покарання на некаральні санкції та заходи. І тут реабілітації (хоча інколи цей термін й заміняється іншими) надається більше медичне, ніж кримінально-правове значення (приміром, Н. Крісті замість слова «карати» вживає термін «зцілювати») [71, с. 18]. За визначенням міжнародних організацій та дослідників, соціальна реабілітація являє собою систему заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі в житті, відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності через соціально-довкільну орієнтацію та соціально-побутову адаптацію, соціальне

обслуговування, задоволення потреби в забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації [105, с. 31]. Реабілітація – це обґрунтування покарання, яке стверджує, що тюрма може бути використана для відновлення злочинця до його попередньої компетенції. Цей термін часто використовується синонімічно до інших схожих термінів, таких, як «реінтеграція», «повторне врегулювання», «повторне введення», а також «реформа» [228, с. 285].

Нам імпонують тлумачення терміну «реабілітація» з позиції, що реабілітація має своїм результатом, а точніше – полягає, – в змінах особистості, що створюють підґрунтя для її нормальної життєдіяльності, як, приміром, декларує це в своєму дисертаційному дослідженні А. Бурлак, доводячи, що реабілітацію необхідно розглядати як науку і мистецтво відновлення особистості до рівня її соціальної активності [14, с. 165]. За іншим підходом, реабілітація передбачає перебудову системи відносин особистості й пристосування його до цих важливих сторін життєдіяльності [90, с. 76] чи являє собою систему різних заходів, спрямованих на запобігання розвитку процесів, що призводять до тимчасової або стійкої втрати працездатності, а також на раннє і ефективне повернення людини в суспільство, до суспільно корисної праці [52, с. 29].

Актуальним є підхід науковців [93, с. 58; 174, с. 98], хоча і в медичній сфері, які розглядають реабілітацію як систему державних соціально-економічних, професійних, медичних, психологічних, педагогічних та інших заходів, які спрямовані на попередження тимчасової або стійкої втрати працездатності й передбачають швидке повернення хворих та інвалідів до суспільно корисної праці в суспільстві або як комплексну, багаторівневу, етапну і динамічну систему взаємопов'язаних дій, спрямованих на відновлення людини в правах, статусі, здоров'ї, дієздатності як у власних очах, так і перед обличчям оточуючих з метою максимально повної реалізації її індивідуальних можливостей [7, с. 9]. При цьому наголошується, що сутність реабілітації полягає в тому, щоб повернути людині віру в себе і свої сили, надати їй відчуття повноцінності особистості, яка повинна і може максимально

реалізовувати свої фізичні і духовні потенції, реалізовувати свої прагнення, здатна знаходити нові джерела самовдосконалення та саморозвитку. Метою ж реабілітації в сучасних умовах виступає забезпечення людям можливості самореалізації, допомоги у виявленні, розкритті, розвитку здібностей, створення умов для вільного розширення і закріплення різноманітних соціальних контактів, при одночасній підтримці процесу збереження, розвитку, можливої корекції соціального, культурного, духовного, біологічного життя [7, с. 9].

Але, незважаючи на певні відмінності у визначенні мети та сутності реабілітації, вчені сходять в думці, що вона має в решті-решт призводити до включення особи в активну участь у основних напрямках життєдіяльності суспільства, соціальних структур, пов'язаних з різними сферами життєдіяльності людини – навчальної, професійної тощо.

Фахівці наголошують, що особа, яка відбула покарання і звільняється на волю, неминуче має істотні соціальні деформації. Ізоляція від суспільства, специфічне середовище установ виконання покарань, яке різко відрізняється від звичного для засудженого способу життя, злочинна субкультура, специфічні умови життя, в яких деякі засуджені перебувають протягом кількох років, негативно впливають на їх особистості.

Більшість з ув'язнених втрачають трудові професійні навички, сімейні зв'язки, стають дратівливими та озлобленими, особливо, якщо за вироком суду мають тривалі строки позбавлення волі. В місцях позбавлення волі вони збагачуються кримінальним досвідом, стають більш схильними до вчинення нових злочинів.

Про наявність цієї проблеми свідчать дані про динаміку повторної злочинності, яка залишається високою. При розгляді реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, мова іде про специфічну соціальну категорію – колишніх засуджених, які відбули покарання в ізольованому від суспільства середовищі, із специфічними умовами життя та розвинутою злочинною субкультурою. Після звільнення вони мають відновити втрачені

ними трудові, професійні навички, сімейні стосунки, знайти роботу, житло та інше, тобто повернутися в суспільство і у подальшому житті дотримуватись існуючих в суспільстві соціальних норм. Досягнення цієї мети потребує вивчення і визначення поняття соціальної реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, саме в соціальному аспекті для того, щоб допомогти звільненим повернутися в суспільство, а якщо потрібно, то й виробити необхідні для ведення соціально корисного способу життя якості [42, с. 260].

Ми в цілому підтримуємо висловлену в літературі думку, що соціальна реабілітація осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, являє собою двоетапний процес, який складається з їх підготовки до життя на волі та надання соціальної допомоги після звільнення. У соціальній реабілітації засуджених, що звільняються з місць позбавлення волі, присутній істотний елемент ресоціалізації, пов'язаний із трансформуванням свідомості і їхньої соціальної поведінки у відповідності з критеріями суспільної нормативності. Соціальна реабілітація при цьому розглядається як процес, який супроводжує відносини між суспільством, його інститутами та суб'єктом адаптації, тобто як актуальний контекст соціальних умов адаптації, що впливає на характер, спрямованість і успішність процесу ресоціалізації [42, с. 262].

Проте в подальшому фахівці вдаються до підміни інших, пов'язаних з такою реабілітацією, понять, посилаючись, що «метою керування процесом соціальної реабілітації звільнених з місць позбавлення волі, є відновлення їхнього об'єктивного і суб'єктивного статусу повноправних громадян, які дотримуються правових і моральних норм поведінки», усуваючись від визначення безпосередньо мети соціальної реабілітації» [42, с. 262], не визначаючи мети реабілітації як такої. При цьому поняття соціальної реабілітації звільнених з місць позбавлення волі розуміється, переважно, як процес підготовки осіб, у яких закінчується строк відбування покарання в установах виконання покарань та надання їм постпенітенціарної допомоги, яка реалізується у вигляді комплексу заходів соціального, правового, виховного та кримінологічного характеру, направленою на відновлення, а при необхідності і

на набуття цими особами особистих якостей, що дозволяють їм вести законослухняний і соціально-корисний спосіб життя, або взагалі лише як постпенітенціарний період щодо надання звільненому соціальної, трудової, медичної та психологічної допомоги та забезпечення житлом з метою пристосування до умов життя на волі (з виділенням соціальної та трудової її видів) [95, с. 4].

Отже, можемо констатувати, що незважаючи на велике число вищевказаних визначень поняття «реабілітація» в жодному з них, на наш погляд, не відбивається повністю його сутність та вичерпний зміст. Крім того, наведені формулювання доволі часто не відрізняються від тлумачення категорії «ресоціалізація», яка за чинним кримінально-виконавчим законодавством (ст. 6 КВК України).

1.3. Співвідношення понять “виправлення”, “ресоціалізація” та “соціальна реабілітація”

Чинний КВК України закріплює такі базові поняття: виправлення засудженого – *процес позитивних змін*, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки; ресоціалізація – *свідоме відновлення* засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. При цьому наголошується, що необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого. З наведеного формулювання кримінально-виконавчого закону витікає існування прогалини між цими процесами чи результатами (незалежно від їх визначення в науковій літературі).

Фактично КВК України закріплює, що виправлення становить собою процес, а ресоціалізація – двоїстий результат у формі: а) свідомого відновлення особи в соціальному статусі повноправного члена суспільства; б) повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в

суспільстві. При цьому «готовність» у спеціальній літературі характеризують і як стан і як інтегративну якість особистості [37, с. 74]. Дослідники стверджують, що стан готовності є «настроєм» – пристосуванням можливостей особистості для успішних дій у певний момент. Аналогічної точки зору дотримується Л. Разборова, на думку якої готовність – це складне особистісне утворення, стан, який є обумовлений психологічними особливостями особистості, що забезпечує ефективність професійної діяльності. В. Крутецький [72, с. 162] розглядає готовність як синтез якостей особистості, які визначають її придатність до діяльності.

Проте наявність «готовності» аж ніяк не означає автоматичне свідоме відновлення засудженого чи звільненого в соціальному статусі повноправного члена суспільства та повернення його до самостійного життя (тобто, досягнення ресоціалізації). Для цього особі необхідно спочатку відновити здібності, вміння та знання, що і входить до змісту реабілітації, причому відновлення вимагають усі складові компоненти реабілітації, для чого потрібні зусилля спеціалістів різного профілю, які формують міждисциплінарну команду. Ми погоджуємося, що реабілітація повинна поєднуватися з абілітацією – розробкою функцій, яких у людини ніколи не було, в розумінні абілітації як системи заходів, спрямованих на опанування особою знань та навичок, необхідних для її незалежного проживання в соціальному середовищі: усвідомлення своїх можливостей та обмежень, соціальних ролей, розуміння прав та обов'язків, уміння здійснювати самообслуговування [58, с. 17].

Ведучи мову про співвідношення ресоціалізації засуджених та їх реабілітації потрібно частково підтримати думку О. Л. Караман, яка звертає увагу, що майже всі визначення містять такий ключовий та іноді єдиний термін, як «відновлення», що стосується «соціального статусу особистості, втрачених або несформованих соціальних навичок», «соціально корисних зв'язків і відносин особистості» тощо [54, с. 277]. Подібні законодавчі та наукові формулювання викликають широку дискусію серед фахівців у галузі кримінально-виконавчого права. Не зупиняючись на критиці, якій

неодноразово піддавались формулювання на кшталт «повноправний член суспільства», «самостійне загальноприйняте соціально-нормативне життя» тощо [191, с. 622], звернемо увагу лише на такий момент. У тлумачному словнику української мови «відновлення» розуміють як набуття попереднього вигляду, стану, а також як надання попереднього вигляду чому-небудь пошкодженому, зіпсованому, зруйнованому, встановлення того, що було ліквідовано [149]. Таким чином, коли ми говоримо про відновлення засудженого у соціальному статусі повноправного члена суспільства ми повинні виходити з того, що він до засудження вже перебував у такому стані. Але численні дослідження доводять, що у більшості осіб, що потрапляють у колонії, взагалі не сформовані просоціальні якості через відсутність соціально визнаних прикладів, відсутній чітко виражений соціальний статус тощо, й тому про відновлення будь-яких якостей тут говорити не доцільно [53; 108, с. 132].

Таким чином, аналіз положень чинного КВК України, зумовлює висновок, що його розробники вбачали співвідношення соціальної реабілітація, виправлення та ресоціалізація між собою не як окремі процеси, а як мету, процес і результат. При цьому і така формула не може бути прийнята як виважена, адже взаємозв'язок між вказаними категоріями не інтегровано до самого Кодексу, а наявні законодавчі норми щодо соціальної реабілітації не дають уявлення про зміст цієї категорії.

У зв'язку з вище зазначеним, нами пропонується унаведеній нами «тріаді» (виправлення – соціальна реабілітація – ресоціалізація) кожен названий компонент визначати, як певний етап зміни засудженого чи звільненого, що дозволяє досягти певного рівня оновлення чи трансформації та має свій конкретний результат. На етапі виправлення – це готовність, соціальної реабілітації – набуття спроможності включення особи в активну участь у основних напрямках життєдіяльності суспільства, соціальних структур, пов'язаних з різними сферами життєдіяльності людини через формування відповідних здібностей, знань, вмінь й навичок, фізичного і психічного станів тощо, ресоціалізація – фактичне повернення до нормального життя в соціумі. І

оскільки доведено, що виправлення далеко не завжди досягається в процесі відбування покарання, а ресоціалізація – взагалі в цей період неможлива, то доцільно вести мову про можливість соціальної реабілітації як на етапі відбування покарання, так і після звільнення. Соціальна реабілітація в пропонованій системі має розглядатися як мета, кінцевий результат, який полягає в набутті чи відновленні особою функцій та навичок, необхідних для нормального (законослухняного) самостійного життя в суспільстві. Проте водночас вона виступає обов'язковою передумовою ресоціалізації та засновується на забезпеченні виправлення особи (хоча в ряді випадків, окремі елементи виправлення можуть досягатися при соціальній реабілітації засудженого чи звільненого).

Стверджувати про те, що соціальна реабілітація відбулася стосовно конкретного засудженого чи звільненого можна лише тоді, коли в людини вирішені всі проблемні питання, які є передумовою чи причиною вчинення злочинів, девіантної поведінки, а також сформовані функції та навички, необхідні для нормального (законослухняного) самостійного життя (функціонування) в суспільстві. Іншими словами, для забезпечення соціальної реабілітації необхідно створити умови для формування у особи всіх основних компетенцій, властивих людині — повноправному члену суспільства, який спроможний повернутися до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя, оскільки саме так можна подолати негативні обставини, що потягли за собою формування особи злочинця. І лише такий стан забезпечити остаточну мету – ресоціалізацію правопорушника. Можливо саме через складність та тривалість вимірювання реальних результатів, категорія «соціальна реабілітація» не набула широкого поширення при описі процесів, пов'язаних з виконанням кримінальних покарань та ресоціалізацією правопорушників.

У кримінології доведено, що людину як особу «створює» вся сукупність матеріальних, політичних, ідеологічних, правових, моральних, побутових, сімейних, культурних та інших відносин, які складають зміст суспільного

буття, і їх відображення в суспільній свідомості. Водночас на формування конкретної людини впливає й індивідуальне буття, його власний життєвий досвід, історія життя, яка обумовлена конкретним змістом тих зв'язків і відносин, що складаються у трудовому, навчальному колективах, сім'ї. Водночас не можна зводити особу злочинця тільки до її соціального положення і недооцінювати властивості її власного психологічного світу. Особа — це поєднання соціального та психологічного «змісту» особистості, що опосередковуються один через одного [60, с. 25]. Звідси — про соціальну реабілітацію в контексті кожної конкретної особистості можна вести мову лише у разі формування чи відновлення ключових навичок реалізації її в основних сферах як суспільного, так і особистого життя. При цьому йдеться про наявність хоча б первинних, базових навичок в цих сферах, а не про їх певний рівень та відповідне соціальне становище; про той рівень, що дає можливість нормального існування в суспільстві та створює підґрунтя для потенційного розвитку особистості, її внутрішнього та зовнішнього стану. За наведеним підходом соціальна реабілітація засуджених і звільнених є схожою за соціальною реабілітації всіх інших осіб, які потрапили в певну складну життєву ситуацію чи умови, або належать до вразливих груп з інших причин.

Саме тому доволі цікавою, з огляду на предмет нашого дослідження, видається позиція О. Серповської, яка переконана, що сутність реабілітації (в контексті співробітників правоохоронних органів — учасників бойових дій) засобами соціальнокультурної діяльності, являє собою «комплексний цілеспрямований процес відновлення порушених чи втрачених унаслідок перебування в зоні бойових дій психологічних, соціально-комунікативних ресурсів організму за допомогою адекватних засобів і форм соціально-культурної діяльності, що мають пізнавальну, інформаційно-просвітницьку та культурно-рекреаційну спрямованість» [148, с. 20]. Це, по суті, створення необхідних умов, які забезпечують в результаті формування життєвих (людських) компетенцій [59] засудженого, бажання та можливості діяти у

конкретній життєвій ситуації відповідно до власних цінностей, ставлень та переконань, що відповідають позитивним цінностям суспільства [167, с.51].

Яким же чином слід підходити до визначення змісту поняття «соціальна реабілітація засуджених»? За загальним правилом, зміст характеризується внутрішньою єдністю з формою, під якою, у свою чергу, розуміють внутрішню організацію змісту. Тільки на основі аналізу змісту вважається можливим дати кількісну і якісну характеристику соціальної реабілітації засуджених та звільнених. З кількісної сторони об'єкт характеризується наявністю певної кількості властивостей, елементів, структурних зв'язків тощо, а з якісної — являє собою систему, яка володіє визначеністю, що має властивості й складається з елементів [23, с. 23]. Відповідно під змістом соціальної реабілітації роботи слід розуміти внутрішній стан цього явища, сукупність процесів, що характеризують взаємодію утворюючих таку роботу елементів, а також отримання певних результатів та суб'єктів, що беруть у ній участь. Але зміст поняття утворюють не лише ознаки, які відображають його якість, а й ознаки, що відрізняють його від інших схожих понять [164, с. 341]. Якщо трансформувати це визначення у поняття «зміст соціальної реабілітації засуджених і звільнених», можна стверджувати, що його становлять також і ознаки, які відрізняють вказану діяльність від інших, впроваджуваних в установах виконання покарань та за їх межами. По суті у законодавстві має бути чітко визначений набір ознак та елементів, які характеризують саме соціальну реабілітацію, а також відрізняють її від інших видів діяльності персоналу, засуджених та звільнених, а також від схожих понять. Тобто, зміст соціальної реабілітації повинен відображати всю сукупність дій та взаємовпливу суб'єктів, які беруть участь у відповідних процесах, опосередкованих проставленими цілями й завданнями.

Оскільки основною ціллю соціальної реабілітації, як вже зазначалося, є подолання факторів, які призвели до вчинення правопорушення та формування функцій та навичок, необхідних для нормального (законослухняного)

самостійного життя в суспільстві, то до загальних її завдань можна віднести такі:

I. Вплив на передумови та чинники правопорушення: 1) визначення криміногенних факторів, які призвели до вчинення правопорушення та рівень ризику (рівень їх впливу) на вчинення нового злочину; 2) вжиття заходів до їх подолання в період відбування покарання у виді позбавлення волі; 3) дослідження індивідуально-особистісних особливостей у поведінці засуджених; 4) оцінка можливостей засуджених; 5) визначення рівня їх працездатності; 6) розробка та впровадження заходів індивідуальної та групової реабілітації.

II. Формування необхідних функцій та навичок: 1) визначення переліку компетенцій, які необхідно відновити чи сформувати у засудженого; 2) створення умов для збереження, відновлення чи формування життєвих (людських) компетенцій засудженого в умовах установи виконання покарань; 3) впровадження передумов для продовження цієї роботи після звільнення (підготовка до звільнення); 4) індивідуальне планування соціальної реабілітації; 5) реалізація плану.

Наведений підхід до завдань соціальної реабілітації відповідає й позиціям міжнародних фахівців, які вказують, що в цьому процесі особа, що поводить у невідповідності до певних норм, які є домінуючими, піддається динамічним програмам або втручанню у поведінку з метою встановлення або відновлення тих цінностей, поглядів та можливостей, які дозволять їй функціонувати згідно із згаданими нормами [51, с. 39]. При цьому особами, що не входять до кола соціалізованих осіб вважаються неграмотні, ті, кого вигнали із старшої школи, злочинці, безробітні, які отримують соціальні виплати по безробіттю, і ті, хто все життя перебуває на утриманні [230, с. 64]. Вважається, що реабілітація засуджених може відбуватись шляхом навчання їх тому як відкинути свою власну відсталу ідентичність і допустити нові так звані нормативні моделі поведінки [211, с. 153]. Таким чином, наведений підхід переносить акцент з повторності чи відновлення на процес формування необхідних навичок й моделей поведінки.

Ефективність соціальної реабілітації залежить від правильного визначення тих об'єктів, впливаючи на які вдається «розрядити» криміногенну обстановку. Визначивши явища й процеси, здатні продукувати рецидивну злочинність, і здійснивши пізнання їх природи, персонал ДКВС України, а також інші зацікавлені структури й інституції мають впливати на ці об'єкти в напрямку бажаних позитивних змін. Сила цього впливу не завжди виявляється достатньою, принаймні ефективною, що може свідчити про неточність установлення об'єкта запобігання внаслідок недооцінки використання теоретичного потенціалу в даній галузі предметно-практичної діяльності. Тому кожного разу при зверненні до практичного вирішення проблеми запобігання злочинності в цілому чи то окремого її виду виникає необхідність окреслення об'єктів запобіжного впливу та вироблення способів і методів впливу саме на них, зокрема, й так званим кейс-менеджменту. Кейс-менеджмент являє собою динамічний, добре скоординований, цілеспрямований і гнучкий оціночний підхід. Він включає весь комплекс наявних в державі, суспільстві та оточенні засудженого послуг, які можуть бути спрямовані на задоволення його потреб у реабілітації та реінтеграції. Кейс-менеджмент є керівництвом для втручання, покликаного зменшити ризик повторних правопорушень і забезпечити якісну турботу про правопорушника шляхом послідовного планування, здійснення чи припинення надання послуг [17, с. 9].

При буквальному перекладі на українську мову слово «кейс-менеджмент» означає «управління випадком», «ведення випадку». Це добре відображає суть кейс-менеджменту як санкціонованого законом втручання в життя правопорушника, спрямованого на управління процесом його соціалізації шляхом забезпечення умов для створення можливостей і формування у нього навичок задоволення потреб соціально прийнятними способами. При цьому основним завданням кейс-менеджменту є встановлення балансу між необхідним втручанням у життя правопорушника, яке дасть змогу в максимально можливій мірі дотримати його права і створити умови для задоволення його основних потреб некримінальним шляхом, і захистом

суспільства шляхом відшкодування збитку, нанесеного жертві і спільноті, та запобігання рецидивних правопорушень [17, с. 10].

В якості основних функцій процесу кейс-менеджменту можна виділити наступні: оцінка ступеня задоволеності базових та актуальних потреб правопорушника; виділення криміногенних потреб, задоволення яких на даному етапі здійснюється кримінальним шляхом; оцінка ступеня ризику вчинення нових правопорушень у майбутньому; визначення рівня необхідного втручання в життя особи; оцінка необхідності та можливості отримання особою медичних, психологічних, соціальних, освітніх та інших реабілітаційних послуг в рамках вироку суду та відповідно до можливостей держави і місцевої громади; здійснення контролю за процесом надання та отримання послуг з метою забезпечення його безперервності і регулювання в разі необхідності; збір і збереження необхідної інформації про особу на всіх етапах ведення справи [103, с. 24]. Наведений підхід має покладатися в основу забезпечення соціальної реабілітації засуджених.

Практичні працівники та керівники системи виконання кримінальних покарань наголошують, що основним завданням в період перебування особи в умовах ізоляції є збереження їх здоров'я, гідності, формування у них почуття відповідальності та навичок, які сприятимуть їх поверненню у суспільство, допоможуть їм виконувати вимоги законів та задовольняти свої життєві потреби власними силами після звільнення [20]. З цією метою в установах виконання покарань діє комплексна система заходів, яка покликана забезпечити такі основні напрями: а) забезпечення умов життя засуджених, сумісних із людською гідністю та нормами, які прийняті у суспільстві; підтримання та розвиток у них почуття самоповаги через зведення до мінімуму негативних наслідків позбавлення волі та різниці між життям в ув'язненні і на волі; підтримання та укріплення соціально-корисних зв'язків з рідними і громадськістю в інтересах засуджених та їх сімей; б) забезпечення підвищення освітнього рівня та отримання професійних навичок, надання можливості

розвивати навички та нахили, які допоможуть їм успішно включитися у життя суспільства після звільнення [65].

Слід також враховувати той факт, що успішна соціальна реабілітація залежить від стосунків в родині, так як зміна відносин у сім'ї впливає на психо-емоційний стан особи, призводить до втрати необхідної підтримки, може викликати агресивний стан та призводити до не правових форм самореалізації, що виступає компенсацією браку розуміння і співчуття у звичайному житті [148, с. 15]. Соціальна реабілітація повинна забезпечувати нормальне існування особистості в соціумі, запобігти її деградації (причому – спочатку це має бути досягнуто в обмеженому колі установи виконання покарань. А вже потім – на свободі); вона повинна викорінювати «кримінальність» в самосвідомості правопорушника або криміногенні чинники, що вплинули на вчинення правопорушення. Саме тому соціальна реабілітація має включати в себе комплекс практичних заходів щодо включення засудженого або звільненого в активну соціальну діяльність систему, що забезпечуватиме відновлення / збереження стану здоров'я, нормалізацію емоційної, морально-етичної та мотиваційної сфер, досягнення оптимального рівня особистісної адаптації і професійних навичок засудженого, що можуть забезпечити його існування.

Вважаємо, що основні завдання соціальної реабілітації мають спрямовуватися на: оцінку виявлення факторів, що спричинили протиправну поведінку особи; визначення рівня та інтенсивності необхідного втручання та відповідно, планування цілей і заходів соціально-виховної роботи; проведення моніторингу змін щодо зменшення/усунення впливу криміногенних факторів.

Такі заходи, за поширеною у науковій літературі думкою, повинні включати також оцінку фізичної та інтелектуальної працездатності, зіставлення їх з номінальними показниками професійної працездатності та відновлення втрачених функцій; здійснення професійної реабілітації, а при необхідності – професійної переорієнтації; корекцію самосвідомості, самооцінки і самопочуття, а також комунікаційної спроможності особи [11, с. 121].

При цьому слід базуватися на визначених у КВК України основних ознаках, які оцінюються при визначенні стану виправлення засудженого: заняття суспільно-корисною діяльністю; сумлінне ставлення до праці; дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки; потреба у підвищенні загальноосвітнього і культурного рівнів, фактично являють собою базові риси соціально-професійної компетентності людини, умови для формування яких і повинні бути створені в результаті проведення соціально-виховної роботи. Тобто, в основу соціальної реабілітації має покладатися аксіологічний (ціннісно-орієнтований) підхід, в контексті якого саме особистість зі здатністю самовизначення розглядається як загальнолюдська та професійна цінність [62, с. 92].

Говорячи про процес реабілітації правопорушників, слід виокремлювати їх соціетальну¹ реабілітацію, оскільки будь-яка людина – істота соціальна і для неї не останнє значення мають події суспільного життя. Тому соціетальна реабілітація засуджених виступає однією з найважливіших у системі загальної соціальної реабілітації. Такий психосоціальний вплив, його значущість визначають участь у реабілітації не тільки працівників установ виконання покарань, а й представників пробації, психологів, соціальних фахівців [28, с. 124]. У поведінці індивідуума відображаються якісна своєрідність, унікальність людської особистості. Людина не може існувати поза дією фізичних, біологічних, соціальних закономірностей її поведінка детермінована цими закономірностями. Сформувавшись як людина, як суспільство в цілому, індивідуум у стані активно впливати на дію законів розвитку природи і суспільства.

Поведінка людини є результатом її оцінки певних варіантів поведінки і вибір найбільш актуальних, що існують у навколишньому середовищі. Саме

---

¹ Примітка: Термін "соціетальний" був введений А. Г. Келлером, який відносив його, перш за все до організаційних аспектів соціального життя. Кожна із структур соціетальної системи виконує певну функцію і додає цій системі в ході взаємин з іншими її структурами нову системну якість, яка не зводиться до якостей елементів [111, с. 35].

структурна характеристика цих варіантів надає нам змогу зрозуміти той стан, що пропонує суспільство людині. Обираючи певний варіант, істотний вплив здійснює не лише наявність і зміст об'єктивних можливостей, але й оцінка характеру їх сприйняття особою, а також суб'єктивна оцінка конкретної ситуації, яка інколи не співпадає з існуючою ситуацією. Зовнішнє середовище опосередковане з індивідуальною поведінкою деякою межею. На думку Е. С. Кузьміна, «владна система суспільства зі своєю наукою, ідеологією і культурою, створюють «макросередовище» людини, яке взаємодіє з її «мікросередовищем», де особистість людини безпосередньо проявляється в формі спілкування і контактів з іншими людьми» [75, с. 13-14].

Соціальні норми представляють собою зовнішнє відображення системи взаємодії особистості з соціальним середовищем, а дотримання норм, стабільність – показник стійкості соціальної системи. Поведінка людини представляє собою функцію двох основних перемінних: соціального середовища і особистості. Особистість і соціальне середовище у свою чергу знаходяться у функціональній взаємозалежності між собою [83, с. 46]. Порухення рівноваги призводить до акту протиправної поведінки, у деяких випадках – злочину. Здійснення роботи із соціальної реабілітації засуджених та звільнених спрямоване на врегулювання лише особистісних прогалин, але без зміни порушень в соціальному середовищі баланс не віднайти. Тому ще в період відбування покарання необхідно звертати увагу на підтримку в установах виконання покарань позитивного соціально-психологічного клімату. На цьому етапі соціально-психологічна реабілітація засудженого визначається характером його взаємовідносин в установі, наявністю передумов до суспільно корисної праці, особливостями поведінки, виразністю та чіткістю інтересів.

Загальновизнано, що серед іншого тримання особи в ізоляції породжує численні негативні наслідки для особистості, оскільки традиційна в'язниця й атмосфера в ній позбавляє людину власного достоїнства. По суті тюремні норми передбачають постійну слухняність, уміння додержуватися наказів. Покірність і слухняність — це той урок, який покликана дати в'язниця, але

найменше цей урок буде потрібен, щоб освоїтися на волі. Особливості психології засуджених насамперед проявляються в певному комплексі психічних станів, які розвиваються в місцях позбавлення волі. До найбільш типових з них варто віднести: стан очікування змін (перегляду справи, звільнення); стан нетерпіння. І те й інше характеризується підвищеною напруженістю, що іноді призводить до різких зривів у поведінці. Може розвиватися й стан безнадійності, приреченості, що викликає апатію, пасивність у всіх діях. Соціальна ізоляція підсилює пригноблений стан. Він є результатом фрустрації, наслідком повного краху життєвих планів, цілей, катастрофи надій. У засудженого може з'явитися невіра у власні сили, у можливість знову прийти до нормального життя [47, с. 81].

Соціетальний вплив спрямовується на коригування світогляду і вироблення позитивного ставлення до життя, активізацію суспільних ідеалів. Такий вплив здійснюється за допомогою психосоціального механізму, найчастіше через проведення групової терапії, стимулювання соціальної активності, зайнятості суспільно значущою діяльністю та роботою, яка приносить задоволення [11, с. 95]. Відчутно позначається на соціетальній реабілітації постійний контакт засудженого з родичами та іншими особами, отримання від них особистих повідомлень та листів тощо. Соціально-виховна діяльність персоналу установ виконання покарань позитивно впливає на реабілітацію.

Підтримання зв'язків між засудженими до позбавлення волі та членами їх сімей, родичами відповідно до положень КВК України може відбуватись шляхом безпосереднього (прямого) спілкування, телефонної розмови, одержання і відправлення листів і телеграм. Безпосереднє (пряме) спілкування здійснюється засудженими при побаченні, короткочасному виїзді за межі виправних і виховних колоній, проживанні зі своїми сім'ями у випадках, передбачених КВК України. Виходячи із положень ст. 110, 138-140 КВК України, засуджені, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального, середнього та максимального рівня безпеки, за загальним

правилом мають право одержувати щомісяця короткострокове тривалістю до чотирьох годин й один раз на три місяці тривале побачення – до трьох діб.

Міжнародні фахівці також визнають, що тюремне ув'язнення часто наносить шкоду сімейним відносинам та порушує зв'язки з суспільством. Якщо чоловікам і жінкам, які перебувають в ув'язненні, вдається зберегти зв'язки з рідними, друзями та суспільством, це дозволяє зменшити негативні наслідки ув'язнення та підвищує вірогідність їх реінтеграції після звільнення. Надання допомоги у підтриманні таких зв'язків відповідає загальним інтересам: а) ув'язнені відчувають більшу відповідальність за свою поведінку та життя родини і готуються до звільнення; б) робота тюремного персоналу стає різноманітною та приносить більше задоволення, внаслідок чого працівники менше переживають про підпорядкованих ув'язнених; в) родини ув'язнених надають та отримують необхідну підтримку, а не втрачають зв'язки з ув'язненим; г) збереження ув'язненими сімейних стосунків та завчасне планування майбутнього життя після звільнення, знижує вірогідність того, що суспільство буде страждати від нових правопорушень [163].

Міжнародні акти називають такі основні механізми збереження контактів з родиною: 1) листи; 2) побачення; 3) телефонний зв'язок; 4) дозвіл відвідувати рідних або тимчасове умовне звільнення. Тому й рекомендується дозволяти засудженим настільки часто, наскільки це можливо, зв'язуватись за допомогою пошти, телефону або інших засобів зв'язку з родиною, а також мають бути дозволені відвідування цих людей. Такі контакти можуть бути обмежені та контрольовані, але це обумовлюється виключно потребою продовжувати каральний процес, підтримувати порядок, безпеку, запобігати злочинам і захистом жертв злочинів. При цьому все одно має забезпечуватись мінімальний рівень контактів. Національне законодавство має визначити, з яким національними і міжнародними організаціями і посадовими особами зв'язок ув'язнених не може бути обмежений [168, с. 158].

Щоразу, коли дозволяють обставини, ув'язненому має бути дозволено залишити пенітенціарний заклад під охороною або самостійно, щоб відвідати

хворого родича, похорон чи з інших поважних причин. Побачення ув'язнених з рідними та можливість отримання відпустки повинні займати важливе місце у розподілі ресурсів та повсякденному житті установи. Відпустки відіграють значну роль в укріпленні зв'язків з родиною та полегшують соціальну реінтеграцію засуджених. Вони також сприяють створенню атмосфери гуманності в місцях позбавлення волі та мають якомога ширше використовуватись як у відкритих, так і у закритих пенітенціарних установах. Важливий аспект політики відносно надання відпусток полягає в тому, щоб підтримувати тісну взаємодію з персоналом та зовнішніми організаціями для поліпшення розуміння її цілей та підвищення ефективності як складової частини режиму виправного впливу, полегшення соціальної реабілітації правопорушника [1, с. 134].

Не менш важливим є зменшення ізоляції, в якій опиняється засуджений, бо соціальна ізоляція підсилює пригноблений стан. Він є результатом фрустрації, наслідком повного краху життєвих планів, цілей, катастрофи надій. У засудженого може з'явитися невір'я у свої сили, у можливість знову знайти нормальне життя. До моменту прибуття в колонію (в'язницю) деякі засуджені вже випробовують стан пригніченості, пригніченості від визнання своєї провини перед суспільством, родиною. Ці засуджені не порушують режим, добре працюють, виконують вимоги адміністрації виправної установи [47, с. 134]. Саме тому можемо стверджувати, що соціетальна реабілітація виступає передумовою та одночасно засобом реалізації інших складових соціальної реабілітації в цілому.

Також обов'язковим елементом соціальної реабілітації є педагогічна реабілітація, яка, перш за все, потрібна забезпечити створення/ відновлення у засудженого чи звільненого позитивної самооцінки та мотивації до необхідних змін. Це є первинним кроком для усієї подальшої роботи і має забезпечуватися на надані індивідуальної допомоги, розвитку моральних уявлень, підвищення рівня саморегуляції та вироблення адекватних навичок поведінки і спілкування. Усе це повинно забезпечуватися відповідними працівниками установ

виконання покарань, пробації та суб'єктами соціальної реабілітації. Це має бути їх цілеспрямована діяльність, що передбачає створення умов для відновлення потенціалу природного розвитку духовних і моральних сил індивіда і здійснюється на принципі поваги до особистості, здатної до самовиховання, самоосвіти і саморозвитку [11, с. 123].

Ключовим засобом педагогічної реабілітації є ефективна соціально-виховна роботи, результатом якої є формування й розвиток у засуджених якостей і навичок, що стимулюють зацікавленість у виправленні, прагнення до заняття суспільне корисною діяльністю, дотримання прийнятих у суспільстві встановлених правил поведінки» [69, с. 129]. Це, до речі, цілком відповідає й нормам КВК України стосовно спрямування соціально-виховної роботи саме на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів.

У теперішній час, за визначенням органів влади, основною організаційною ланкою у структурі установи виконання покарань, яка створюється для безпосереднього забезпечення оптимальних умов відбування покарання та проведення із засудженими соціально-виховної роботи для досягнення мети їх виправлення і ресоціалізації, є відділення соціально-психологічної служби. Звідси саме її персонал нібито повинен здійснювати соціально-виховну роботу.

Але наскільки названі категорії персоналу здатні професійно виконувати покладені обов'язки? За офіційними даними, наведеними у попередніх дослідженнях, штат основної ланки кадрів — начальників відділень соціально-психологічної служби в цілому по системі за підсумками 2015 року складався із 1547 посад. Із наявних посад укомплектовано 1380 або 89 % від штатної кількості (167 посад, або 10,8 %). Розрахункове навантаження на одного начальника відділення із числа укомплектованих посад складає у середньому 74 засуджених. У цілому по системі порівняно з початком відповідного року

вдалося підтримати стабільну кадрову ситуацію з начальниками відділень соціально-психологічної служби, некомплект зменшився на 23 одиниці, або 1,5 %. Станом на кінець звітнього періоду найбільший некомплект цієї категорії кадрів має місце в установах Сумської (27,7 %), Дніпропетровської (13,8 %), Миколаївської (13,6 %), Київської (13,2 %), Житомирської (12,7 %) та Тернопільської (12,5 %) областей, при середньому показнику по системі — 10,8 %. Протягом року відбулись незначні зміни у якісному складі начальників відділень соціально-психологічної служби, кількість осіб, які мають вищу освіту, збільшилась приблизно на 1 % та склала в цілому 84,4 %. Погіршилися характеристики освітнього рівня начальників відділень соціально-психологічної служби в установах Миколаївської області, де лише 69 % мають вищу освіту. Внаслідок плинності кадрів начальників відділень соціально-психологічної служби 30 % з них (5 % порівняно з минулим роком) перебувають на займаних посадах до одного року та 36 % — до трьох років. Отже, окремі працівники не мають навіть вищої освіти, не говорячи вже про освіту педагогічну [168, с. 38].

І це при тому, що професійність соціально-виховної роботи має пов'язуватись не тільки з наявністю офіційного документа про освіту, стажу роботи тощо, а з її проведенням суб'єктом, який професійно (на постійній основі, регулярно) займається цією діяльністю. Саме в цьому й полягає відмінність професійної соціально-виховної допомоги від виховання у широкому значенні цього слова, що здійснюється, можливо, й фахівцями-педагогами, проте не має для них постійного характеру чи не є основним видом їх діяльності.

Попередні дослідження також показали низьку обізнаність персоналу й з формами та методами соціально-виховної роботи в цілому, не кажучи вже про специфічні підходи до наркозалежних засуджених. Так, під час анкетування персоналу було запропоновано обрати відомі їм форми та методи проведення соціально-виховної роботи. Переважна більшість засуджених (близько 82 %) на питання стосовно заходів, які проводяться в колонії у межах соціально-

виховної роботи, не змогли надати відповідь; 11 % вказали на виступи представників громадськості, запрошених фахівців; 7 % — на індивідуальні бесіди з представниками адміністрації. Стосовно форм її проведення — майже 90 % вказали на масову форму, хоча при цьому і не змогли у ході бесід пояснити, чим вона відрізняється від форми групової. І подібний підхід викликає багато запитань, оскільки на думку фахівців серед інших форм соціально-виховної роботи, передбачених ч. 2 ст. 124 КВК України, найефективнішою є індивідуальна форма, котра організована на основі психолого-педагогічних принципів і методів. Це пов'язано, насамперед, із тим, що саме індивідуальний підхід до засуджених дозволяє враховувати всі обставини, які виникають у період відбування покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк [168, с. 87].

В межах проведеного Таволжанським О. В. дослідження, відповіді персоналу в цілому підтвердили припущення про необізнаність з методами соціально-виховної роботи, хоча з відповідей витікає прагнення створити враження про наявність інформації хоча б стосовно її форм. Так, майже всі працівники (92 %) вказали, що в установі мають місце усі передбачені законом форми роботи — групові, масові та індивідуальні. Водночас перелік фактично здійснюваних заходів обмежується концертами, лекціями, релігійними заходами та спілкуванням з представниками громадських та державних установ й організацій. Тобто у підсумку можемо стверджувати про поверховість соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі в установах виконання покарань та відсутністю чіткої обізнаності з формами і методами впровадження такої діяльності [167, с. 57]. Для подальшого розвитку соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі необхідні зміни до чинного кримінально-виконавчого законодавства (цю позицію підтримали 54 % опитаних респондентів з числа працівників), вимагаються додаткові інструкції, положення (62 %), а також методичні рекомендації (76 %). Особливу увагу персонал звертав на наявність прогалин у правовому регулюванні соціально-

виховної роботи із засудженими окремих категорії (зокрема, засудженими до довічного позбавлення волі, іноземців, інвалідів тощо) [168, с. 89].

Відсутня й чітка система підготовки персоналу за напрямом «соціально-виховна робота із засудженими». Так, працівники навчальних закладів ДКВС України стверджують, що навчальним планом підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» з напрямку підготовки 6.030401 «Право» передбачено вивчення дисципліни «Соціально-виховна робота» на 4 курсі у 7–8 семестрах. Планом передбачено 4 кредити, що становить 144 години, з них відведено на: лекції — 28 годин, семінарські заняття — 12 годин, практичні заняття — 32 години. На самостійну та індивідуальну роботу припадає 72 години. Навчальна програма нібито орієнтує курсантів на отримання систематизованих теоретичних знань та практичних навичок щодо застосування педагогічних форм і методів роботи із засудженими з метою здійснення на них цілеспрямованих індивідуальних, групових і колективних виховних впливів, у результаті чого вони повинні їх знати та вміти застосовувати на практиці. Однак аналіз змісту навчальних модулів доводить, що вони присвячені суто вихованню засуджених. Крім того, названа дисципліна є вибірковою складовою частиною освітньо-професійної програми циклу професійно орієнтованих дисциплін. Тобто проголошений високий рівень підготовки працівників установ виконання покарань викликає певні сумніви вже виходячи з аналізу процесу їх навчання [167, с. 89].

Усе наведене у підсумку негативно відбивається на практичній реалізації соціально-виховної роботи із засудженими в установах виконання покарань та, відповідно, на забезпечення досягнення мети педагогічної реабілітації засуджених. Ключовою умовою успішності педагогічної реабілітації є створення системи методів і засобів виховання внутрішнього механізму саморегуляції, що забезпечує захищеність особистості, з урахуванням всієї складності виявлених відхилень, специфічних умов установи виконання покарань і реалізованої спільними зусиллями педагогів, психологів, медичних працівників. Персонал місць позбавлення волі повинен розуміти, що

взаємодія з ув'язненими в гуманний та справедливий спосіб підвищує безпеку і порядок у в'язниці. (...) Незалежно від штатного розкладу, відносини та кожен контакт між персоналом і ув'язненими зміцнює зв'язок між ними, і тому повинен бути позитивним, заснованим на гідності і взаємній повазі, відповідати нормальним людським взаємовідносинам, міжнародному праву та належним правовим процедурам [224].

Розглянемо наступну складову соціальної реабілітації, якою є реабілітація медична. Зупинимося на розгляді та аналізі медичної реабілітації, яка є важливою складовою соціальної реабілітації в цілому, комплексної реабілітації. За загальним значенням, медична реабілітація - це система лікувальних заходів, що спрямовані на відновлення порушених чи втрачених функцій організму особи, на виявлення та активізацію компенсаторних можливостей організму з метою забезпечення умов для повернення особи до нормальної життєдіяльності, на профілактику ускладнень та рецидивів захворювання [129]. Цей аспект реабілітації пов'язаний з організацією та проведенням лікувальних заходів на протязі всього спостереження за хворим і передбачає ранню госпіталізацію. Медична реабілітація по суті дуже близька до терапії. Однак на відміну від реабілітації завдання лікування передбачає медико-біологічне відновлення організму. Основною ж метою медичної реабілітації, дослідники визначили медико-соціальне відновлення на основі певної діяльності, спрямованої на відновлення, або компенсацію втрачених і порушених функцій, проведення різних лікувальних і коригувальних заходів, що пристосовують людей до життя, військової служби та суспільно-корисної діяльності [87, с. 12; 107, с. 64].

Значущість медичних заходів у відновленні психічної рівноваги полягає не тільки в застосуванні психотропних засобів, що нормалізують емоційну сферу людини, створюючи умови для швидкого і конструктивного впливу на психологічні стани. Суттєву роль у профілактиці психічних розладів у засуджених, а згодом і у звільнених, відіграють такі елементи медичної реабілітації, як повноцінне і раціональне харчування, турбота про стан

здоров'я, дотримання елементарних гігієнічних норм тощо. Медична реабілітація безпосередньо пов'язана з фізичною, яка спрямована на відновлення фізичної працездатності. Фізичний аспект реабілітації займає особливе місце у системі реабілітації, оскільки відновлення здібності хворих задовільно справлятися з фізичними навантаженнями, що зустрічаються у повсякденному житті і на виробництві, складає основу всієї системи реабілітації [13, с. 80].

Незважаючи на те, що установи виконання покарань у всьому світі визнаються ризикованими з точки зору збереження здоров'я, офіційні дані щодо стану медичної реабілітації засуджених є вельми обмеженими, а стан цього питання щодо звільнених взагалі не вивчається. Так, на офіційному сайті Державної установи Центр охорони здоров'я ДКВС України констатується лише таке: за результатами проведеної роботи виявлено, що 7322 особи потребують надання амбулаторної медичної допомоги у зв'язку із загостреннями наявних хронічних захворювань (23,5% від усіх охоплених профілактичними оглядами), 7304 осіб (99,7%) отримали необхідне амбулаторне лікування; 1008 засуджених та ув'язнених на момент профілактичного огляду мали загострення наявних хронічних захворювань та потребували надання стаціонарної медичної допомоги (3,2% від усіх оглянутих), яку отримали 1002 особи (94%) у стаціонарах медичних частин, лікування у медичних закладах проводилось відповідно до стандартів та настанов Міністерства охорони здоров'я України [46].

З метою визначення нами було проведене анкетування 265 засуджених, які відбувають покарання в УВП 7 областей України (Вінницької, Волинської, Київської, Львівської, Запорізької, Харківської, Чернігівської). При цьому більшість респондентів виявилися особами молодіжного віку (до 35 років), тобто, такого, що краще сприймає зміни та адаптується до різних умов життя в суспільстві: від 18 до 25 років – 33%; від 25 до 35 років – 29%; від 35 до 50 років – 26%; від 50 до 60 років – 13%; понад 60 років – 1%. Меншість з числа охоплених анкетуванням засуджених склали жінки (31%), чоловіків - 69 %.

Переважна більшість респондентів має одну попередню судимість (22%); дві та три - 25 % та 18 % відповідно; при цьому 57% засуджених вже відбували покарання в місцях позбавлення волі, а 28% - засуджувалися до покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства. Значне число засуджених при цьому відбувають тривалі строки покарання – від 5 до 10 років (35%) та понад 15 років (2%), до року позбавлення волі призначене 10% та від 1 до 3 років – 15%. ; від 3 до 5 років – 29%; від 5 до 10 років – 35%; від 10 до 15 років – 9%; понад 15 років – 2%.

Анкетування показало, що покарання у виді позбавлення волі лише підсилює десоціалізацію засуджених та створює додаткові бар'єри для адаптації в суспільстві після звільнення. Одним з ключових показників цього стало небажання засуджених, навіть за умови відсутності в них необхідних для самостійного життя навичок, звертатися за допомогою до суб'єктів соціального патронажу чи інших організацій, які пропонують допомогу. На це вказало більше половини (53%) засуджених, а 22% планують розраховувати виключно на підтримку родини. Значно менше число респондентів планують все ж таки звернутися (з уточненням – спробувати звернутися за допомогою) до державних (16%) та громадських інституцій (9%). Натомість, респонденти доволі відверто констатували наявність в них значного числа звичок чи особливостей, які створюють перешкоди для успішного повернення до загальноприйнятого життя в соціумі: палять 55%; неконтрольовано вживають спиртні напої – 72%; мають досвід вживання наркотичних засобів – 25%; мають проблеми зі здоров'ям 39% респондентів, групу інвалідності чи обмеження працездатності – 20%. 9% опитаних обізнані з наявністю в них діагнозу «ВІЛ», 7% - гепатит, 16% - туберкульоз.

Незважаючи на доволі зачне поширення проблем медичного характеру, за медичною допомогою в період відбування покарання зверталися менше половини респондентів (46%), 22% зазначив, що не вимагали надання медичної допомоги, оскільки в умовах позбавлення волі належної підтримки отримати не можна. Останнє твердження, на жаль, є показником реального стану справ, бо

отримав необхідну допомогу лише кожен третій з тих, хто звертався. При цьому усі ці позитивні випадки не стосувалися складних проблем зі здоров'ям, тривалого лікування чи оперативного втручання.

Як виявилось, непоодинокими є випадки відмови у наданні медичної допомоги, лікування, догляду та підтримки. Медичні працівники не погодилися з існуванням потреби в цьому у 22% випадків; у 39% в установі не виявилось медичного працівника необхідного профілю; 43% та 39% звернень залишилися без реагування через відсутність фінансування необхідних процедур та, відповідно, фінансування на лікування. Ряд засуджених (19%) переконані, що допомога не була їм надана через негативне ставлення до них персоналу. Також значне число засуджених (52%) не змогли отримувати необхідне дієтичне харчування, незважаючи, що воно передбачено чинними нормативними актами.

На неналежному рівні перебуває й стан дотримання вимог чинного законодавства в частині збереження лікарської таємниці. Більше половини респондентів (61%) повідомили, що медичні працівники дотепер, незалежно від їх виведення з підпорядкування керівництва УВП, вважають своїм обов'язком інформувати працівників колонії про наявність у засудженого того або іншого діагнозу. Це обґрунтовується прагненням медичних працівників забезпечити безпеку іншого персоналу. Не забезпечено й доступу до лікаря або іншого фахівця у будь-який час доби (як це рекомендується міжнародними стандартами та Європейський комітет з запобігання катувань): 49% засуджених вказали, що прийом хворих проводиться раз на тиждень; 22% - раз на місяць; 17% - кожного дня. Тільки 12% засуджених пояснили, що мають можливість потрапити на прийом одразу після звернення. При цьому, як показало анкетування, існування тієї або іншої процедури залежить від керівництва установи виконання покарань та різниться в різних таких закладах.

Тобто, проведене анкетування показало відсутність необхідної бази для забезпечення ефективної медичної реабілітації. До основних проблем, з якими засуджені пов'язують існуючі прогалини в роботі, належать: кадрове та матеріальне забезпечення медичних частин; обладнання та лікарські засоби;

негативне ставлення медичного персоналу до засуджених; негативний вплив інших працівників установ виконання покарань та СІЗО на медичних працівників (відсутність реального відокремлення); неможливість заробити кошти під час відбування покарання та оплатити послуги лікарів. І саме зміна наведених обставин і повинна створити необхідні передумови для медичної реабілітації засуджених.

Ми переконані, що соціальна реабілітація засуджених та звільнених буде проходити ефективніше за умови врахування професійної реабілітації, яка у довідкових виданнях визначається як комплекс заходів, спрямованих на відновлення професійних навичок або перенавчання, вирішення питань їх працевлаштування [170, с. 124]. Професійний аспект реабілітації передбачає розв'язання питань, пов'язаних з працевлаштуванням, професійним навчанням і перенавчанням, визначенням працездатності. Професійна реабілітація, на думку А. Денисова, може іноді починатися на завершальному етапі лікування, доповнюючи його. Вона може здійснюватися і як самостійний етап, після закінчення лікування, з метою відновлення професійних можливостей хворого або його перекваліфікації [28, с. 67].

За радянських часів вважалося, що у процесі навчання засуджених розширюється їх кругозір, формуються нові потреби, надаються можливості по новому зрозуміти та оцінити існуючу дійсність, до того ж підвищення загальноосвітнього і професійного рівня засуджених здійснювало істотний вплив на підвищення їх трудової активності. У свою чергу трудова діяльність також впливала на засуджених, спонукаючи їх підвищувати свій загальноосвітній і професійний рівень: включення засуджених у складні трудові процеси спонукало їх підвищувати свої знання і в школі, і в системі профтехнавчання [49, с. 47]. Важливе значення у справі виправлення засуджених має також і професійна підготовка, оскільки чим вище загальноосвітній і професійний рівень засуджених, тим скоріше та якісніше вони опанують виробничу професію, тим більш ефективною буде їх праця. Крім цього, за допомогою загальноосвітнього та професійно-технічного

навчання засуджений отримує певні знання та навички в галузі тієї чи іншої спеціальності, що буде сприяти його соціальній адаптації після звільнення з місць позбавлення волі [70, с. 380]. При цьому професійна реабілітація засуджених в період відбування покарання – це відмітний від освіти на свободі та доволі специфічний процес, бо відбувається в умовах установ закритого типу.

С. В. Сюр обґрунтовано стверджує, що професійно-технічне навчання засуджених до покарання у виді позбавлення волі здійснюється з метою сприяння розвитку особи, її виправленню та полягає не тільки в тому, що воно дає систему знань про закономірності розвитку природи і суспільства, розширює межі світогляду, сприяє інтелектуальному розвитку засуджених, залучає їх до досягнень науки і техніки, а й здійснює безпосередній виховний вплив на засуджених. Навчання нероздільно пов'язане з вихованням [166, с. 158]. І в цьому значення професійного навчання та подальшого залучення до праці для соціальної реабілітації засуджених.

Проте для цього навчання та професійна діяльність в місцях позбавлення волі мають бути орієнтовані на працевлаштування після звільнення. У деяких тюремних системах, професійна освіта обов'язково поєднується з трудовою діяльністю, що забезпечується створення тісних зв'язків між роботою і професійною підготовкою (теорія в класі та практика у майстернях установи). Міжнародні експерти стверджують: якщо навчання проводиться без реальної перспективи забезпечення зайнятості після звільнення, це може бути руйнівним для ув'язнених [218]. З огляду на обмеженість ресурсів в місцях позбавлення волі та системі допомоги засудженим у соціальній адаптації після звільнення, можливість поєднувати освіту і роботу можна розглядати не лише як один із способів підготовки в'язнів до зайнятості після звільнення, але і як спосіб подолання ресурсних обмежень, що полегшує процес соціальної реабілітації.

Але нині в Україні при залученні до праці в установах виконання покарань не враховуються регіональні потреби у тій чи іншій спеціальності,

унаслідок чого особа після звільнення може не знайти собі роботу за місцем звичного проживання. Незважаючи на загальні декларації, навчання засуджених в період відбування покарання було і залишається орієнтованим саме на потреби власного виробництва. І персонал не переймається цими проблемами: на його думку, жодного значення для визначення ефективності діяльності установи виконання покарань в напрямі забезпечення засуджених роботою не має лише один показник із нині існуючих у теперішній час – це кількість засуджених, які задіяні на відрядних роботах і не виконують норму виробітку, у відсотках від загальної кількості працюючих [157, с. 50-51]. Як справедливо зазначає з цього приводу І. С. Яковець, на практиці доволі часто трапляються випадки, коли засудженим надаються явно безглузді трудові завдання з однією лише метою – «зайняти їх чимось». Виконання таких завдань породжує стійку огиду у засуджених до праці з усіма очевидними шкідливими наслідками. Україй важливо знайти у цій сфері компроміс між бажаннями засуджених, їх розвитком у професійній сфері та діями адміністрації, як правило, не зацікавленої у розширенні трудових можливостей утримуваних осіб [208, с. 317]. Без запровадження означеного підходу неможливо забезпечити ефективну систему професійної реабілітації як вагової складової комплексної реабілітації соціальної.

Вказані аргументи підтверджуються і нашим дослідженням, яке показало, що робота з засудженими у напрямі професійного розвитку потребує удосконалення та в сучасному виді не дозволяє досягнути поставлених перед нею цілей. Так, на запитання щодо видів професійного розвитку чи найменувань професії, які пропонувались засудженим за час попереднього відбування кримінального покарання, 47% констатували, що нічого подібного їм не пропонували і навіть на намагалися встановити здібності, схильності чи прагнення до отримання професії певного виду; 20% повідомили, що єдиною можливістю навчатися було виробництво установи, що також не створює різномайття у видах діяльності; 10% відповіли про можливість вчитися у професійно-технічних закладах при установі; 5% - послалися на існування

різних тренінгових програм, які реалізовували неурядові організації; 5% брали участь в курсах життєвих навичок; 11% - самостійно відмовилися від навчання, бо це їх не цікавить. І лише 2% засуджених в період відбування покарання довелося поспілкуватися з фахівцем служби зайнятості – кар'єрним радником, який за встановленою процедурою вивчав здібності та схильності людини і на цій підставі рекомендував доцільні професії чи спеціальності. Психологічне мотивування до професійного зростання не відчув на собі жоден з респондентів.

Усе наведене свідчить про відсутність в установах виконання покарань системного підходу до забезпечення професійної реабілітації засуджених. Після звільнення таких осіб цим питанням не займається жодна інституція.

Підводячи підсумок, слід констатувати, що всі види реабілітаційної діяльності, що повинні впроваджуватися щодо засуджених, є доволі вагомими, однак лише всі вони в комплексі можуть забезпечити ефективність системи реабілітації у цілому. Проте нині в установах виконання покарань України, а також в системі соціальної реабілітації після звільнення ці вимоги не впроваджені та недотримані, що й призводить до неможливості практичного забезпечення реального виправлення й ресоціалізація засуджених та звільнених.

1.4. Міжнародні стандарти забезпечення соціальної реабілітації засуджених та практики зарубіжних країн

У зв'язку зі значними прогалинами як в наукових засадах, так і у практичній діяльності (про що йшлося в попередніх підрозділах) цікавість викликає те, яким чином забезпечується (і чи забезпечується взагалі) соціальна реабілітація в інших країнах. Проведений аналіз переконливо свідчить, що така реабілітація є головною метою корекційної системи будь якої країни, і ґрунтується вона на припущенні, що людина може виправитись та повернутися

до життя без правопорушень. Спрямованість на реабілітацію зменшилась у 1970-х та 1980-х роках, але повернула свою популярність останніми роками.

Прийнята по завершенні 13 Конгресу Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності та кримінального правосуддя Декларація, підкреслює важливість прийняття заходів по підтримці соціальної реабілітації та соціальної реінтеграції в'язнів в суспільство. Розробка інструктивного матеріалу в подальшому має бути доповнена конкретною технічною допомогою окремим державам-членам у всьому світі на підтримку здійснення нових або розширених програм реабілітації в тюрмах. Якісне планування, включаючи пристосування пропонованої програми на місцеві потреби, дотримання прав людини, а також стійкість, забезпечить ключові критерії відбору для такої підтримки, яка буде зосереджена на освіті, професійній підготовці і програмах роботи для ув'язнених.

На третьому етапі від Управління ООН з наркотиків та злочинності планувало розглянути питання про створення автономної глобальної марки продуктів від ув'язнених - «Новий шанс», яка буде спрямована на отримання доходів для ув'язнених; підвищення самооцінки ув'язнених та їх кваліфікації та можливості працевлаштування після звільнення, а в більш загальному плані, з метою підвищення обізнаності широкої громадськості про те, що ув'язнені є постійною частиною суспільства. Можливість цього етапу буде оцінена в контексті відповідного дослідження, в якому будуть детально проаналізовані вимоги щодо гарантій захисту прав ув'язнених і вимог, пов'язаних з маркетингом, і організаційною структурою такої марки [227].

Як основна мета ув'язнення, реабілітація повинна включати широкий спектр програм, включаючи фізичне та психічне здоров'я, програми реабілітації наркозалежних осіб, фізичні навантаження, консультування, психосоціальна підтримка, курси освіти та професійної підготовки, творча та культурна діяльність, можливість працювати та регулярний доступ до добре забезпечених бібліотек [232, с. 8].

Освіта - це основне право людини, яким повинні користуватися всі. Професійне навчання та робочі програми дозволяють ув'язненим займатися конструктивною діяльністю, отримуючи нові навички для можливості майбутнього працевлаштування. Це покращує здатність ув'язнених до успішної реінтеграції в суспільство і вести життя, вільне від злочинів. Надання їм можливостей для освіти, роботи та навчання також може «нормалізувати» час проведений у в'язниці, наблизившись до життя в громаді та допомагаючи в'язням вести самостійне життя після звільнення. Крім того, ефективні програми реабілітації можуть покращити стан безпеки та контрольованості в'язничного середовища. Ув'язнені, які навчаються, працюють, або беруть участь у інших заходах, як правило, легше керовані і рідше порушують режим. Також зайнятість ув'язнених позитивно відбивається на їх психічному стані і зменшує рівень депресії, а мотивація в'язнів до змін, через участь у програмах професійної підготовки – є інструментом для покращення психічного здоров'я, оскільки вони більш цілеспрямовані та стійкі до негативного зовнішнього та соціального впливу на їхнє життя.

За умови прозорості та ефективної реалізації, програми реабілітації, особливо робочі програми, допомагають ув'язненим, стимулюючи їх до фінансової підтримки сім'ї або вирішення власних фінансових питань і в той же час виробляють ресурси для внутрішнього користування. Це може бути в формі виробництва продуктів харчування для в'язниці, прибирання та обслуговування об'єктів або продаж товарів вироблених в'язнями. Багато реабілітаційних проектів можуть бути створені без значних ресурсів та будь-який отриманий прибуток можна вкласти в покращення існуючих програм реабілітації або розробку нових.

Як ув'язнені чоловіки, так і жінки, стикаються з перешкодами для успішної реабілітації та соціальної реінтеграції. Деякі з цих бар'єрів є інституційними; інші стосуються індивідуальних обставин. Часто бракує політичної волі та бюджету на реабілітаційні програми, в'язниці іноді погано обладнані і не вистачає людських та фінансових ресурсів для забезпечення

стабільної реалізації проектів. У багатьох установах можливості для навчання обмежені. Освітні програми та професійне навчання нерідко є непослідовними та низької якості. У деяких країнах доступні лише програми, що пропонуються неурядовими організаціями, і досить часто є короткочасними через обмежене фінансування. У деяких установах з міркувань безпеки обмежується доступ до освіти, включаючи обмеження доступу до бібліотек, навчальних кабінетів та комп'ютерів [232, с. 10].

Саме по собі тюремне середовище – найчастіше жорстоке та ізолююче – може суперечити принципам реабілітації. Для всіх ув'язнених внутрішнє середовище установи є важливим визначальним фактором потенціалу реабілітації, включаючи побутові умови, поведження персоналу та відносини з іншими засудженими. Відокремлення в'язнів від сімей та суспільства та потенційна втрата родинних зав'язків, житла, є чинники які також можуть негативно впливати на їх майбутню реабілітацію.

Програми реабілітації навряд чи матимуть успіх, якщо адміністрація не зможе гарантувати забезпечення фундаментальних прав засуджених, такі як забезпечення безпечного середовища, гідних умов проживання, поживна їжа, безпечна вода, охорона здоров'я та регулярний контакт з родиною та друзями. Успішної реабілітації також важко досягти за відсутності ефективних систем для належної роботи по оцінці потреб, розподілу, класифікації та категоризації ув'язнених.

Переповненість місць позбавлення волі є однією з головних перешкод для розвитку програм реабілітації. У переповнених приміщеннях на перший план стає боротьба за забезпечення базових потреб ув'язнених. Багато установ не фінансуються на належному рівні, мають обмежені матеріальні ресурси, а персонал працює в суворих умовах з недостатньою підготовкою. За умови таких обставин, тюремні адміністрації надають пріоритет основним принципам управління тюрмами та запобіганню насильства, відповідно нехтуючи реабілітацією.

Надто каральні підходи до ув'язнення перешкоджають реабілітаційним заходам. Часте використання суворі дисциплінарних заходів, таких як одиночне ув'язнення або переведення, або обмеження участі у програмах, як каральний захід, може сильно досить сильно знизити як прогрес так і мотивацію до реабілітації. Ув'язнених, які відбувають покарання в установах віднесених до категорії підвищеної безпеки, часто взагалі не мають можливості брати участь в програмах.

Життя у в'язниці, в принципі, не часто сприяє навчанню, і засуджені повідомляють про труднощі із концентрацією уваги та відсутність підтримки та заохочення з боку персоналу установи. Наявність проблем із вживанням алкоголю, психотропних речовин, випадки насильства, криміногенна субкультура місць позбавлення волі також може серйозно вплинути на процес реабілітацію. Хоча в'язниці в країнах з низьким рівнем доходу стикаються зі значними додатковими проблемами у здійсненні реабілітаційних програми, існують приклади успішної реалізації таких проєктів навіть у найскладніших ситуаціях. Крім того, заклади, що надають пріоритет реабілітації вважаються простішими в управлінні та потребують менших ресурсів в довгостроковій перспективі.

Окрім умов проживання та внутрішнього середовища, засуджені стикаються з цілим рядом бар'єрів для успіху реабілітації, які стосуються їх індивідуальних обставин та особистості: стан здоров'я, наркотична, алкогольна залежність, досвід жертви жорстокого поводження або сексуального насильства. Тому успіх реабілітації значною мірою залежить від націленості реабілітації на вирішення в першу чергу саме цих базових проблем. Крім того, більшість ув'язнених походять з уразливих верств населення, і багато з них мають певні труднощі з навчанням. Попередній досвід шкільної освіти, ймовірно, був негативним, і багато правопорушників, не мають кваліфікації або не здобули середню освіту. Багато ув'язнених мають низьку самооцінку та негативно ставляться до навчання в принципі.

Отримання стабільної роботи після звільнення визнано одним з ключових факторів зниження рівня вчинення повторних правопорушень. Однак більшість роботодавців неохоче наймають людей що відбували покарання у місцях позбавлення волі, через що, та внаслідок низької кваліфікації, більшість засуджених можуть розраховувати виключно на низькооплачувану та тимчасову роботу. Крім того, багато засуджених мають проблеми із житлом, особливо, якщо за час відбування покарання ними було втрачено родинні зв'язки. Ці фактори, разом із відсутністю належної підтримки та супроводу засуджених після звільнення, негативно впливають на успішність соціальної реабілітації багатьох засуджених.

З урахуванням наведених складнощів і ризиків, сучасна реабілітація включає широкий спектр програм, таких як підтримання психічного здоров'я, лікування та освітні послуги. Крім того, розроблені спеціальні програми для жінок, осіб які вчинили сексуальне насильство та до звільнених умовно-достроково. Програми реабілітації спрямовуються на зменшення рецидиву серед дорослих правопорушників шляхом поліпшення їх поведінки, навичок, психічного здоров'я, соціального функціонування та доступу до освіти та зайнятості. Правопорушники можуть стати учасниками реабілітаційних програм на різних етапах у системі кримінального правосуддя, і програми, як правило, надаються у поєднанні з певною формою санкцій (наприклад, позбавленням волі або випробуванням).

Соціальна реабілітація після відбування покарання спрямована на виявлення та вирішення проблем малозабезпеченої категорії засуджених або (або після звільнення з виправної установи можуть бути віднесені до цієї категорії), надання їм адресної соціальної допомоги, що в цілому сприятиме їх адаптації в суспільстві. Від ефективності заходів соціальної реабілітації у значній степені залежать поведінка звільненої особи, і відповідно стан рецидивної злочинності. Основними складовими соціальної реабілітації звільнених осіб є: розвиток соціальних компетенцій, уміння приймати вірні, «законослухняні» рішення, набуття ними соціальних навичок; налагодження

контактів з оточуючими, включаючи родину, друзів, працедавців та інш.; надання допомоги для трудового та побутового влаштування; надання допомоги в отриманні необхідних документів, підтвердженні набутої професійної освіти, права на пенсію або інші соціальні виплати.

Таким чином, більшість програм реалізується у виправних установах, під час відбування покарання, або у громаді після звільнення правопорушника. Програми соціальної реабілітації які що базуються на громаді, можуть, проводитись у таких установах як психіатричні лікарні та амбулаторно-поліклінічні центри, в інтернатах, центрах тимчасового проживання, або так званих будинках «на пів дорозі», або під наглядом і за участі органів пробації. Крім того, деякі програми реабілітації (наприклад, суди з наркотиків в Сполучених Штатах Америки) виступають альтернативою ув'язненню, і контрольовані в судовому порядку, надають лікування в поєднанні з наглядом за людьми, що вживають психоактивні речовини та мають психічні розлади [221].

В США станом на 2017 рік, за даними Національного інституту правосуддя, 75% звільнених правопорушників будуть знову ув'язнені протягом п'яти років після звільнення з в'язниці; цей високий рівень повторних злочинів обумовлений великою кількістю установ, зосереджених на покаранні, а не на реабілітації. У той час як 84% державних установ пропонують здобути середню освіту, 27% - отримати ступінь бакалавра і майже всі федеральні в'язниці пропонують професійну підготовку, лише 44% приватних установ мають освітні програми взагалі. Хоча майже у всіх федеральних в'язницях є програми реабілітації алкогольної та наркотичної залежності, більше чверті всіх державних в'язниць не забезпечують ув'язнених можливістю пройти таке лікування. Окрім освітніх можливостей, засудженим надається можливість пройти курси профорієнтації, планування кар'єри і навіть працювати за межами в'язниці до звільнення. Наприклад, програма підготовки до звільнення у штаті Міннесота, яка дозволяє ув'язненим працювати в громаді за певний час до звільнення і визнається доволі ефективною. За статистикою, особи які беруть

участь у таких програмах, мають вдвічі більші шанси знайти роботу протягом перших двох років звільнення, та на 17% рідше вчиняють повторні правопорушення [212].

У США програми реабілітації зазвичай не дотримуються загального, чітко визначеного протоколу. Натомість втручання та послуги можуть істотно відрізнитися залежно від програми. Усі програми стосуються принаймні одного з факторів ризику, зазвичай пов'язаних із правопорушенням (наприклад, стан психічного здоров'я, вживання наркотиків, рівень освіти або статус зайнятості). Наприклад, програма суду з наркотиків може надати правопорушнику лікування лише для вирішення питань зловживання наркотичними речовинами, пов'язаних з його правопорушенням, але частіше реабілітаційні програми поєднують у собі кілька послуг: як лікування наркоманії, але й індивідуальне консультування та професійне навчання.

Загальні види лікувальних послуг, що надаються реабілітаційними програмами, включають групову роботу (структуровану за протокольним чи психо-виховним змістом); когнітивно-поведінкова терапія або подібні їй компоненти (навички мислення, профілактика рецидивів чи управління гнівом); консультування (групове, індивідуальне, менторське); академічна робота (навчальні класи або коледж); зайнятість (звільнення від роботи, працевлаштування, професійне навчання); підтримуючі будинки (терапевтичне співтовариство, будинки «на півдорозі»); суд з питань наркотиків або інший спеціалізований суд; мультимодальні, змішані методи лікування (індивідуальне підхід); інтенсивний нагляд (зменшений випробувальний термін або умовно-дострокове звільнення); або відновлювальні втручання (посередництво, репарації, конференції потерпілих та правопорушників).

Ефективні програми реабілітації, як правило, використовують методи лікування, які базуються на теоріях змін поведінки та соціального навчання. Теорія поведінки припускає, що люди обумовлені певним чином поводитися на основі досвіду підкріплення та покарання [229, с. 295]. На противагу цьому, теорія соціального навчання свідчить про те, що люди навчаються поведінки

одне від одного за допомогою спостереження, наслідування та моделювання [210, с. 193]. Тому реабілітаційні програми покликані зменшити злочинну поведінку за рахунок позитивного підкріплення звичайної поведінки, засвоєної шляхом спостереження чи моделювання [217, с. 310]. Приміром, програма може допомогти учаснику навчитися управляти своїм гнівом, моделюючи натомість відповідні соціально прийнятні реакції.

Дослідження, проведене у 2019 році, виявило, що дорослі правопорушники, які брали участь у реабілітаційних програмах, демонстрували зменшення кількості злочинів, порівняно з дорослими правопорушниками, які не брали участі. При цьому загальна участь у програмах реабілітації дорослих пов'язана зі статистично значущим зниженням рецидивізму. Однак деякі види послуг з лікування були більш успішними у зниженні рецидивізму, ніж інші. Програми, що включали групову роботу (структуровану за допомогою протокольного чи психоосвітнього контенту), когнітивно-поведінкову терапію (КПТ) або КПТ-подібні компоненти, консультування або лікування наркотичної залежності чи інші спеціалізовані судові моделі реабілітації, були пов'язані зі статистично значущим зниженням рецидивізму. Не було виявлено статистично значущих зменшень рецидивізму для інших видів реабілітаційних програм, таких як програми, пов'язані з роботою, академічні програми, підтримуючі програми забезпечення житлом, інтенсивний нагляд після звільнення [217, с. 307].

Прикладом одної з найпопулярніших у США програм соціальної реабілітації є програма «Медіація в громаді» (Меріленд), орієнтована на побудову міцних зв'язків у громаді для полегшення процесу повернення правопорушника до громади після звільнення з в'язниці. Ця програма об'єднує в'язнів, їхні родини та інших людей, які підтримують обговорення минулого досвіду та майбутніх очікувань на сесії медіації, щоб полегшити спілкування, розуміння та допомогти планувати дії після звільнення. Ця програма націлена на ув'язнених, які звертаються за послугами посередництва (медіації) та мають членів сім'ї та інших осіб, які підтримують громаду, погоджуючись брати

участь. Загальна мета - допомогти ув'язненим перейти назад до спільноти, а також зменшити кількість повторних арештів та повторних покарань.

У період від 6 до 12 місяців до звільнення працівники Центру медіації надають ув'язненим інформацію, спочатку як групову презентацію, а потім на зустрічі з кожним ув'язненим. Ув'язнені можуть вирішити прохання про посередництво з будь-якою особою «зовні», яка була б важливою для їх звільнення, часто – членами сім'ї. Потім співробітники Центру зв'язуються з цими особами та запрошують їх на зустріч до в'язниці до звільнення ув'язненого. Проводяться чотири обстеження для захисту жертв та забезпечення того, щоб судові заборони, у разі їх наявності, не були порушені. Якщо ці особи погоджуються брати участь у посередництві, то персонал може проводити кілька сеансів до звільнення ув'язненого. Такі сеанси веде досвідчений, неупереджений посередник, який заохочує мозковий штурм та творчі рішення, проте всі ідеї мають надходити від учасників. Медіація включає відкриті, чесні та часом болючі дискусії про минулий досвід, вирішення конфлікту, а також очікування після звільнення.

Ця програма підтримує важливість міцних громадських та соціальних зв'язків, які сприяють успішному поверненню в суспільство та зменшенню рівня рецидивізму. Зокрема, програма дозволяє ув'язненим та членам сім'ї (та іншим потенційним людям, які надають підтримку) зустрічатися та вести бесіду, яку слідує позаштатний посередник щодо минулого досвіду (наприклад, почуття обурення чи сорому), занепокоєння з приводу різних очікувань, які кожен викликає перехід та конкретні плани щодо приєднання до громади. Подібне посередництво створює безпечний простір перед звільненням для подолання тривоги та управління конфліктами та відновлення підтримки сім'ї, які, як показано, важливі для успішного повторного вступу в життя та зменшення рецидивізму. За результатами проведеного дослідження встановлено, що учасники програми значно рідше були заарештовані (45%), порівняно з контрольною групою (58%), а також значно рідше засуджені (15%) порівняно з контрольною групою (30%). Також, учасники програми були

суттєво рідше повертались до місць позбавлення волі 32% у порівнянні із контрольною групою обраною при проведенні дослідження [212].

Цікавим є досвід Японії, яка після Другої світової війни здійснила значні реформи кримінального правосуддя, зокрема, повністю переглянула Кримінально-процесуальний кодексу. У сфері реабілітації злочинців в 1949 р. був прийнятий Закон «Про запобігання відродженню злочинності», а реабілітація правопорушників була визнана новою національною системою. У 1950 році було прийнято Закон «Про невідкладну допомогу звільненим правопорушникам» та Закон «Про волонтерів пробації» а також були засновані організації приватного сектору, які здійснюють реабілітаційні заходи, такі як Асоціації реабілітації правопорушників (Реабілітаційні установи правопорушників) та Волонтерські служби пробації. Дещо пізніше в 1954 р. Кримінальний кодекс було частково переглянуто, і був прийнятий Закон «Про осіб що перебувають на пробації та звільнені від відбування покарання з випробуванням», і Закон «Про боротьбу з проституцією» було переглянуто в 1958 році, і коло суб'єктів пробації та реабілітації розширилося на дорослих, неповнолітніх, умовно-дострокові звільнених, ті, хто проходить умовно-достроковий термін тощо, до сьогодні. Після цього «Закон про реабілітацію правопорушників», який передбачав створення корпорацій для реабілітації правопорушників, був прийнятий у 1995 році. У 1999 р. Частина Закону «Про волонтерів пробації» була переглянута, і відбулися рухи у напрямку створення асоціації волонтерів пробації та федерації волонтерів пробації. Крім того у 2008 році у Закон «Про реабілітацію правопорушників», було внесено зміни, які полягали у розширенні обов'язків пробації, вдосконаленні координації соціальних умов для реабілітації в'язнів та інших осіб, та заснована система, яка включає в собі також і жертв злочинів [215].

Найважливішою із складових, що утворюють систему реабілітації в установах виконання покарань Японії є підтримування родинних та громадських зв'язків під час ув'язнення є важливим і корисним для підтримки після звільнення. Тому кожному засудженому дозволено приймати

відвідувачів, надсилати та отримувати кореспонденцію та, в деяких випадках, вести спілкування по телефону, оскільки вважається, що контакт із навколишнім світом має важливе значення для його реформації та реабілітації, і до його плавного повернення до суспільства. В пенітенціарній системі Японії вважається, що робота, окрім того що допомагає підтримувати дисципліну, є ключовим фактором у запобіганні вчинення повторного порушення, дозволяє отримувати регулярний дохід, і допомагає звільненим ув'язненим встановлювати стабільні соціальні відносини, тим самим стаючи незалежними законослухняними громадянами. Освіта у в'язниці в основному складається з професійного навчання і часто поєднується із іншими освітніми програмами, включаючи і дистанційне навчання. Варто зазначити що праця в установах виконання покарань є обов'язковою за законом, а в деяких випадках, за рекомендацією начальника, засудженому дозволяється працювати за межами установи. Якщо в цілому констатується, що в'язничний режим Японії не повною мірою є реабілітаційним, то після звільнення особа може розраховувати на всебічну підтримку як державних установ, так і громадських організацій.

Під керівництвом Міністерства юстиції Японії функціонує Бюро реабілітації, яке несе відповідальність за адміністративні питання, що стосуються умовно-дострокового звільнення, неповнолітніх, що звільняються, і помилювань, заходів щодо запобігання злочинам та заходів щодо жертв злочинів. Крім того, поряд з цими обов'язками Бюро несе відповідальність за адміністративні питання, що стосуються реабілітації в громаді, заснованої на «системі медичного лікування та нагляду» з метою сприяння реінтеграції людей з обмеженими можливостями, які завдали серйозної шкоди за умови неосудності тощо.

Для компенсації вчинених злочинів та становлення засудженого як члена суспільства важлива не лише сильна воля людини та робота державних органів, а й розуміння та співпраця місцевої громади. У Японії, крім служби пробації та волонтерів, реабілітації правопорушників сприяє співробітництво із широким колом дотичних установ та організацій. У кожній області заходи з

попередження злочинності щодо реабілітації злочинців просуваються у співпраці з органами місцевого самоврядування та відповідними організаціями регіону з акцентом на волонтерів з реабілітації злочинців, включаючи волонтерів пробації. Зокрема, місцевих жителів закликають спільно працювати задля створення безпечного суспільства та співпрацювати у справі відновлення неповнолітніх, які вчинили злочини та правопорушення, через лекції, симпозиуми, семінари з питань запобігання правопорушенню, консультації з правопорушеннями та патрульну діяльність.

Вже 69 разів була проведена загальнонаціональна кампанія «Яскравіше суспільство» - сила громади», яка запобігає злочинам та злочинності серед неповнолітніх та сприяє реабілітації злочинців, яку підтримує Міністерство юстиції. Це загальнонаціональна кампанія, спрямована на те, щоб усі громадяни поглибили своє розуміння важливості запобігання злочинності та реабілітації правопорушників.

Крім того в країні функціонує розгалужена мережа будинків реабілітації правопорушників та будинків «Підтримки самозабезпечення» - це заклади, які надають житло та їжу на певний проміжок часу особам, які були звільнені з пенітенціарних установ або є суб'єктами пробації і не мають родичів, житла або проживають в місці, яке може перешкодити реабілітації. Крім забезпечення житлом та харчуванням, вони сприяють запобігання рецидивізму та правопорушень, надаючи настанови та консультації щодо способу життя у суспільстві, профорієнтацію та у інші способи підтримують кроки до самостійності. Більшість з таких установ також пропонують лікування від наркотичної та алкогольної залежності. Наразі ця мережа нараховує 103 заклади, більшість яких функціонує за допомогою недержавних організацій за підтримки Міністерства юстиції.

Також, в країні функціонує і, за допомогою співробітників пробації, постійно розширюється ланка з 20000 роботодавців приватного сектору, яка наймає звільнених ув'язнених, які мають труднощі у пошуках стабільної

роботи через свою кримінальну історію чи минулі злочини. Постійна підтримка співпрацюючих роботодавців важлива для реабілітації правопорушників [215].

Важливу роль у соціальній реабілітації правопорушників відіграють молодіжна Японська асоціація Братів і Сестер (близько 4500 учасників) та Асоціація жінок з питань реабілітації, (більше 170 000 учасників) – це волонтерські організації, яка мають є на меті допомогти здоровому розвитку молоді та підтримати реабілітацію осіб, які вчинили злочини та правопорушення. Крім проведення невеликих зборів для обговорення проблем правопорушень у громаді та заходів у місцевих громадських центрах та школах, проводяться окремі профілактичні зустрічі для батьків та дітей, надається підтримка по догляду за дітьми.

Таким чином реабілітація правопорушників в Японії стала можливою завдяки багаторічній успішній співпраці державних установ, волонтерів пробації, громадських організацій а також багатьма іншими приватними групами, а Закон «Про реабілітацію правопорушників» слугує основою для такої співпраці та її подальшого вдосконалення та розвитку.

У Норвегії велика увага приділяється ресоціалізації та реабілітації засуджених, у зв'язку з цим процес та умови відбування покарання були розроблені таким чином, щоб засуджений не відчував себе виключеним із суспільства та згодом легко повертався до нього. Пенітенціарна система Норвегії діє на основі так званого «принципу нормалізації», який передбачає, що обмеження волі є покаранням, але воно не скасовує інших прав громадянина, також ніхто не відбуває покарання за більш жорстких умов, ніж це необхідно для безпеки громади, а життя в пенітенціарній установі максимально схоже на зовнішній світ. Найважливіші реабілітаційні послуги у в'язницях передаються місцевим та муніципальним постачальникам послуг, забезпечуючи як безперервність надання послуг, так і залучення громади до пенітенціарної системи та покращення іміджу ув'язнених. Уряд, у свою чергу, гарантує реінтеграцію тим, хто відбував покарання. Таким чином, вони

гарантували доступ до зайнятості та освіти, житла, доходів, послуг із охорони здоров'я та наркоманії та консультації з управління боргом.

Той факт, що під час винесення вироку головна увага приділяється особистим потребам засудженого, підтверджується через в'язницю в норвезькому місті Халден, яка вважається одним з найбільш обладнаних і гуманних пенітенціарних установ у світі. Хоча в'язниця розрахована на засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини, в'язниця добре обладнана і оточена 30 га. лісу, де ув'язненим дозволяється ходити без нагляду. Ув'язнений зобов'язаний перебувати в камері з 20:30 до 7:00 ранку. Решту часу ув'язнений може присвятити роботі та отримати відповідну оплату. У в'язниці є всі умови, щоб засуджені готували собі їжу. Засудженому також дозволяються три телефонні дзвінки на тиждень, і, що найголовніше, дуже рідкісними є випадки конфлікту серед ув'язнених або між в'язнями та адміністрацією в'язниці. Відповідно, Норвегія зосереджена на ресоціалізації та соціальній реабілітації злочинця, щоб забезпечити його повернення до суспільства як повноправного члена, який може продовжувати жити, виходячи з набутого досвіду, і більше не вчиняти злочину. Результативність такого підходу підтверджує падіння рівня рецидивізму до 25% (за останні 5 років), у порівнянні із 60-70% (у 1990-х роках) [223].

Реабілітація злочинців є ключовою особливістю сучасної системи кримінального правосуддя Великобританії, і робота з реабілітації ув'язнених триває в різній мірі в кожній в'язниці. Якщо в минулому реабілітація, можливо, була спрямована на "реформування характеру" ув'язнених, то зараз її увага зосереджена на запобіганні вчинення повторних правопорушень. У 1779 р. Британський уряд прийняв Закон про виконання покарань, завдяки якому реабілітація злочинців функціонувала у всіх в'язницях. З тих пір, поки позбавлення волі залишається центральною формою покарання в системі кримінального правосуддя, акцент на виправлення, а не покарання постійно зростає.

Методи реабілітації залежать від характеру правопорушника, типу вчиненого правопорушення та відповідної установи. Методи відрізняються від навчальної та професійної підготовки, щоб допомогти злочинцю засвоїти навички використання поза в'язницею, до психологічної реабілітації, вирішення різних проблем, з якими може зазнати окремий злочинець. Ув'язнені, що вживають наркотики, також можуть проходити лікування свого стану в деяких в'язницях. Допомога надалі надається Службою пробації та іншими установами як умовою їх дострокового звільнення, або для полегшення переходу до громади [225].

Незважаючи на посилення ролі реабілітації в політиці соціальної та кримінальної юстиції, ідея про те, що в'язниці не призначені для реабілітації, а існують лише для покарання правопорушників та захисту громадськості, в деяких сферах зберігає значну підтримку громадськості. Покращені умови та можливості для реабілітаційної діяльності в тюрмах породжують скарги на те, що сучасне життя за ґратами м'яке і занадто схоже на відпочинок. Громадське обурення також спричинене низьким рівнем та подібних послуг, що надаються у громаді. Наприклад, вважається, що лікування наркотичної залежності є більш доступним та ефективнішим у місцях позбавлення волі. Тим не менш, було багато критики щодо рівня реабілітації, який насправді відбувається в тюрмах Великобританії, головним чином через брак фінансування цих програм та переповненість тюрем, що перешкоджає ефективному виконанню багатьох програм.

Важливо також зазначити, що багато людей, які перебувають у системі кримінальної юстиції, мають особливості, які можуть зробити їх схильними до вчинення злочинів, що може підказати, чому реабілітація може бути такою успішною. Останні дані свідчать, що у пенітенціарних установах Великобританії є серйозний рівень членушкоджень. І нещодавній звіт свідчить, що 90% тюремного населення Великобританії страждають від проблем із психічним здоров'ям. Звільнення таких людей, без реабілітації та

лікування, з високою вірогідністю призведе до вчинення повторного правопорушень [219, с. 5].

Ефективна реакція на злочин завжди була предметом дискусій. Хоча ця дискусія часто виникає між тими, хто вірить виключно у покарання пов'язане із позбавленням волі, і тими, хто хочуть максимального скорочення термінів ув'язнення та повної або часткової заміни таких термінів на реабілітаційні програми, більшість людей, згідно проведеного у Великобританії підтримують обидва варіанти [226]. Незважаючи на суперечки у суспільстві, країна експериментує ініціативами, спрямованими на утримання осіб, які вчиняють незначні злочини від в'язниці. Одна з найбільших таких ініціатив – «Операційний контрольно-пропускний пункт».Ця «відкладена схема притягнення до відповідальності» дозволяє правопорушникам, які вчинили певні види злочинів (наприклад, крадіжок) уникати судового переслідування, якщо вони беруть участь у програмі, яка стосується причини скоєного правопорушення - таких як проблеми психічного здоров'я або зловживання наркотиками. Перший результати цієї програми, нещодавно опубліковані, свідчить про зниження на 15% рівня повторних правопорушень у порівнянні з особами, які не брали участі у програмі [214].

З економічної точки зору реабілітація також має сенс, що підтвердило дослідження, яке було проведене в Англії та Уельсі, Наприклад, засудження на 1% більше злочинців до в'язниці за майнові правопорушення (включаючи крадіжки та збут вкраденого майна), за оцінками, зменшить зареєстровані в наступному році злочини на 2 693. Але аналогічне збільшення винесених вироків не пов'язаних із позбавленням волі на 1% зменшує ці правопорушення на 3590. Якщо врахувати, що вартість виконання покарання не пов'язаного із позбавленням волі становить в середньому 25% від суми необхідної для утримання особи у місцях позбавлення волі, виявляється, є можливість зменшити кількість майнових злочинів за рахунок покарань (приблизно 72% зафіксованих злочинів в аналізі) більш економічно та гуманніше, за рахунок реабілітації правопорушників і відбування покарання в громаді [209].

В Канаді, позбавлення волі для людей, засуджених до двох років і більше ув'язнення, ґрунтується на чітко заявленому намірі реабілітувати - або, швидше за все, підготувати злочинців до повернення у суспільство. Для цього було розроблено низку програм для задоволення потенційних психологічних та соціальних потреб осіб, які ув'язнені. Деякі з цих програм зосереджуються безпосередньо на покращенні або підтримці сімейних та шлюбних відносин, наприклад програми запобігання насильству в сім'ї, або знову ж таки, програми навчання батьківських навичок, психологічного / виховного характеру тощо [234].

У підсумку, слід констатувати дещо різний підхід до оцінки того, яким чином слід ставитися до засуджених та їх реабілітації. У більшості країн це питання триваючої публічної дискусії, і вона дуже різниться в різних країнах. Навіть у межах так званого розвиненого світу існують великі варіації. Приміром, у США ув'язнено більше людей на душу населення (понад 700 на 100 000), ніж будь-яка інша країна світу. На іншому кінці світу – скандинави: у Норвегії одна з найнижчих кількостей засуджених – 66 на 100 000 населення [154]. У той час як склад та ступінь тяжкості злочинів різняться, модель США та Скандинавії представляє різні філософії. Американська система більше орієнтується на покарання, тоді як скандинавська модель акцентує увагу на реабілітації: лікуванні та підтримці, спрямованих на допомогу злочинцю стати членом суспільства, який дотримується законів. Це може включати, наприклад, розвиток навичок для покращення працездатності або лікування психічних проблем.

Погляди на злочин та покарання відрізняються теж відрізняється в різних країнах. Натомість, всі погоджуються, що реабілітація (в тому числі в тюрмах) зменшує злочинність і може бути рентабельною. Економічний аналіз, таким чином, підкріплює думку про те, що покарання не є найкращим рішенням для зменшення шкідливого впливу злочинів.

Саме тому, під час обговорення питання реабілітації та ресоціалізації засудженого важливо враховувати не лише регулювання національного

законодавства, а й міжнародних стандартів, де зазначено, що потрібно забезпечувати повагу до прав засуджених, а також мати на увазі, що цілі покарання у виді позбавлення волі або подібних заходів, пов'язаних з позбавленням людини свободи, полягають насамперед у захисті суспільства від злочину та зменшенні рецидивізму, чого можна досягти, якщо час, проведений у в'язниці, забезпечує, наскільки це можливо, реінтеграцію люди в суспільство після звільнення [231]. Ось чому пенітенціарні заклади повинні забезпечувати освіту, професійну підготовку, а також інші форми відповідних освітніх, моральних, духовних, соціальних, медичних та спортивних заходів та допомоги, а відносини з ув'язненими мають бути спрямовані на їх соціальну інтеграцію реабілітацію [233].

Проведений аналіз міжнародних стандартів та практики соціальної реабілітації засуджених в місцях позбавлення волі показав, що цей процес будується на таких основних підходах:

1. У більшості країн визнається необхідність реабілітації правопорушників та встановлюється таке завдання як для місць позбавлення волі, так і відповідних організацій на волі. І одним з ключових при цьому є саме економічний чинник, оскільки реабілітація дозволяє як компенсувати втрати від злочину, так і утримати людину від рецидиву.

2. Реабілітація являє собою систему спеціальних програм, розроблених відповідно до потреб засуджених та з урахуванням їх можливостей, які реалізуються нев'язничним персоналом. Останній повинен створити умови для участі засуджених в цих програмах, а також бере участь в мотивуванні ув'язнених до цього.

3. Основний упор в період відбування покарання робиться на різноманітні курси, що включають у себе необхідні для нормальної життєдіяльності у вільному суспільстві галузі знань.

4. Фінансування заходів в межах реабілітаційних програм освітніх заходів та курсів здійснюється, переважно, за кошти бюджету, хоча окремі

поглиблені програми можуть оплачуватися і самим засудженими. Забезпечується спадковість реабілітації засуджених і після звільнення.

5. Обов'язковою умовою процесу реабілітації є поєднання зусиль тюремного персоналу, неурядових організацій, членів місцевої спільноти та дослідників. Програми реабілітації проводяться з обов'язковою оцінкою результатів (що зосереджується не лише на рецидивізмі, а включає оцінку поведінки та якість надання послуг), а також базуються на надійних, обґрунтованих і апробованих підходах.

Наведені підходи є доцільними при впровадженні в Україні системи соціальної реабілітації засуджених та звільнених.

Висновки до розділу 1

1. Соціальна реабілітація – це комплексний процес збереження, набуття чи відновленні засудженим або звільненим функцій та навичок, необхідних для нормального (законослухняного) самостійного життя в суспільстві, який включає в себе соціально-педагогічну, медичну, професійну реабілітації. Основними завданнями соціальної реабілітації є: оцінка виявлення факторів, що спричинили протиправну поведінку особи; визначення рівня та інтенсивності необхідного втручання та відповідно, планування цілей і заходів соціально-виховної роботи; проведення моніторингу змін щодо зменшення/усунення впливу криміногенних факторів.

2. Ситуація з виробленням єдиних підходів до змістовного наповнення поняття соціальна реабілітація засуджених характеризується значною термінологічною різноманітністю чинних нормативних актів, зокрема, й щодо цілей, які ставляться перед тією або іншою роботою з засудженими і звільненими. Найбільш розробленою проблема соціальної реабілітації загалом, нині є у галузі педагогіки та соціальних наук. Такий стан справ одночасно має як позитивні аспекти, адже ми маємо ресурс для отримання ґрунтовних

наукових знань для розробки юридичних підходів. Одночасно це є і певною проблемою, адже більшість наукових робіт, які зараз видаються юристами мають явний соціально-педагогічний нахил, інколи, з беззмістовним копіюванням положень вказаних галузей науки.

3. Соціальна реабілітація має бути спрямованою на пристосування людини до наявних умов життєдіяльності, їх адаптацію в суспільстві чи місці проживання/перебування певної соціальної групи. А це вимагає формування за допомогою засобів зовнішнього впливу необхідних умов для розвитку у особи основних компетенцій соціально адаптованої людини, її навчання та певного рівня освіти.

4. Враховуючи багатогранність проблеми соціальної реабілітації засуджених в межах теми дисертаційного дослідження, що сформульовано як «Соціальна реабілітація засуджених» обґрунтовано підхід щодо розуміння цієї категорії у широкому значенні. Зокрема, ведучи мову про засуджених, ми беремо до уваги як тих осіб, що наразі відбувають покарання у виді позбавлення волі, так і тих, хто вже звільнився з колонії, однак ще не втратив впливу негативних наслідків ізоляції.

5. Окремі фахівці включають до напряму соціальної реабілітації злочинців багато інших аспектів їх життєдіяльності, зокрема, й гуманізацію умов відбування ними кримінального покарання. Прихильники цієї моделі вважають, що гуманного середовища існування неможливо досягти, не створивши спочатку нормальних (природних) умов життя для людини

6. У підсумку, аналіз наявних у сучасній науці кримінально-виконавчого права України джерел із питань соціальної реабілітації засуджених та звільнених дозволив виділити низку проблем, що залишаються малодослідженими, зокрема: 1) визначення поняття соціальної реабілітації та його співвідношення зі схожими категоріями: соціальною адаптацією, реінтеграцією, ресоціалізацією тощо; 2) основні елементи (етапи) та засоби соціальної реабілітації засуджених і звільнених; 3) забезпечення індивідуалізованого підходу до соціальної реабілітації таких осіб; 4) відсутність

науково обґрунтованої моделі критеріїв і показників оцінювання стану реабілітації засуджених і звільнених тощо.

7. Незважаючи на те, що соціальна реабілітації як явище згадується в наукових працях та практичній діяльності, ще не створено єдиної позиції щодо її цілей, форм та методів впровадження, що також свідчить про недостатню наукову розробку цього питання. Не були охоплені науковим пізнанням й чинники, що мають значення для забезпечення ефективної реалізації відповідними суб'єктами покладених завдань у сфері соціальної реабілітації. Саме на заповнення зазначених прогалів і спрямоване наше дослідження.

8. Запропоновано у наведеній «тріаді» (виправлення – соціальна реабілітація – ресоціалізація) кожен названий компонент визначати, як певний етап зміни засудженого чи звільненого, що дозволяє досягти певного рівня оновлення чи трансформації та має свій конкретний результат. На етапі виправлення – це готовність, соціальної реабілітації – набуття спроможності включення особи в активну участь у основних напрямках життєдіяльності суспільства, соціальних структур, пов'язаних з різними сферами життєдіяльності людини через формування відповідних здібностей, знань, вмінь й навичок, фізичного і психічного станів тощо, ресоціалізація – фактичне повернення до нормального життя в соціумі. І оскільки виправлення далеко не завжди досягається в процесі відбування покарання, а сама ресоціалізація – в цей період неможлива, то доцільно вести мову про можливість соціальної реабілітації як на етапі відбування покарання, так і після звільнення. Соціальна реабілітація в пропонованій системі має розглядатися як мета, кінцевий результат, який полягає в набутті чи відновленні особою функцій та навичок, необхідних для нормального (законослухняного) самостійного життя в суспільстві. Проте водночас вона виступає обов'язковою передумовою ресоціалізації та засновується на забезпеченні виправлення особи (хоча в ряді випадків, окремі елементи виправлення можуть досягатися при соціальній реабілітації засудженого чи звільненого).

9. Стверджувати про те, що соціальна реабілітація відбулася стосовно конкретного засудженого чи звільненого можна лише тоді, коли в людини вирішені всі проблемні питання, які є передумовою чи причиною вчинення злочинів, девіантної поведінки, а також сформовані функції та навички, необхідні для нормального (законослухняного) самостійного життя (функціонування) в суспільстві.

10. В період відбування покарання необхідно звертати увагу на підтримку в установах виконання покарань позитивного соціально-психологічного клімату. На цьому етапі соціетальна реабілітація засудженого визначається характером його взаємовідносин в установі, наявністю передумов до суспільно корисної праці, особливостями поведінки, виразністю та чіткістю інтересів.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ І ШЛЯХИ ЇЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ

2.1. Генеза та сучасний стан організації соціальної реабілітації засуджених в Україні

Як уже зазначалося у попередніх підрозділах, первинним завданням, що постає у процесі соціальної реабілітації засуджених і звільнених, є визначення криміногенних факторів, які призвели до вчинення правопорушення та рівень ризику (рівень їх впливу) на вчинення нового злочину. У науці кримінології існує поділ детермінант (криміногенних факторів) та причин злочинності за рівнем їх функціонування: а) детермінанти (причини) злочинності вищого рівня, тобто які детермінують злочинність взагалі у значенні цілісної сукупності її суспільного прояву; б) система детермінантів (факторів) злочинних проявів певного виду, що об'єднуються у видовий різновид за спільними ознаками; в) детермінанти (причини та умови) окремого злочинного прояву. Така класифікація дозволяє аналізувати загальні теоретичні проблеми злочинності, створює базу для поглибленого вивчення причин злочинності у конкретній суспільній формації, а також дозволяє розробити загальні заходи щодо запобігання злочинів[76, с. 211-213].

У нашому дослідженні ми будемо базуватимемося саме на умовному поділі системи детермінант (криміногенних факторів) на три рівні[67, с. 180], бо такий спосіб їх вивчення дозволяє проаналізувати чинники вчинення злочинів як у масштабі всього суспільства, так і у сферах, менших за обсягом. На макрорівні (суспільства в цілому) – це ті соціальні явища і процеси, які мають певне детерміністичне, в тому числі і причинно-наслідкове значення, для пояснення того, що їх породжує, визначає, обумовлює[26, с. 122]. На мікрорівні до системи детермінант відноситься причинно-наслідковий комплекс, що включає взаємопов'язані сімейно-побутові чинники, що в тій чи іншій мірі

продукують вчинення даних злочинів, а на індивідуальному рівні (окремих особистостей) - це безпосередні причини й умови конкретного злочинного прояву. Зазначені рівні детермінант пов'язані складними кореляційними, системно-структурними, причинно-наслідковими та іншими зв'язками, що носять здебільшого ймовірнісний характер, проте у своїй взаємодії обумовлюють, породжують вчинення злочинів розглядуваного виду [22, с. 81].

Соціальна реабілітація, перш за все, має спрямовуватись на подолання криміногенних чинників, так би мовити, другого (нижчого) рівня – мікро- та індивідуального рівня. В сучасних умовах їх все частіше називають «фактори ризику» - тобто, науково визначені та прийняті у світовій практиці характеристики засудженої (обвинуваченої) особи та сфер її життєдіяльності, які найбільше впливають на ймовірність виникнення протиправної поведінки. Фактори ризику поділяються на статичні фактори ризику, пов'язані з історією кримінальних правопорушень засудженого (обвинуваченого), які враховуються при визначенні рівня ризику, але які неможливо змінити, та динамічні фактори ризику, пов'язані із соціальними та психологічними характеристиками особистості засудженого (обвинуваченого), які можливо змінити певними заходами впливу. Останні являють собою криміногенні потреби – тобто, актуальні фактори ризику, оцінка яких свідчить про високу вірогідність їх впливу на виникнення протиправної (криміногенної) поведінки особи та потребу у заходах впливу для зменшення або усунення [118]. І саме на них і необхідно впливати в період відбування покарання та після звільнення, саме для їх подолання і повинні бути сформовані відповідні навички та функції.

Національна практика в поєднанні з теоретичними напрацюваннями виробила дванадцять основних криміногенних чинників, які створюють ризик вчинення особою злочину, та навички подолання яких і мають бути сформовані в процесі соціальної реабілітації таких осіб: матеріальне становище; контроль над мисленням та поведінкою; робота; стосунки у суспільстві; ставлення до правопорушення; готовність до змін; психічний стан; стосунки з рідними та

близькими; вживання алкоголю; вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; житлові проблеми; рівень освіти [118].

При цьому оцінюються не стільки сама по собі наявність чи відсутність конкретного чинника, а динамічні його складові. Приміром, у категорії «житло» встановлюється наявність місця проживання правопорушника (наявне, відсутнє, тимчасове); ставлення правопорушника до місця проживання, у якому мешкає (не задоволений своїм місцем проживання та має намір його змінити / має певні проблеми, які викликають невдоволення місцем проживання, але не має наміру змінити місце проживання / місце проживання повністю влаштовує правопорушника); ставлення членів сім'ї правопорушника (інших осіб, з якими правопорушник проживає) до спільного проживання (не хочуть щоб правопорушник проживав з ними, або відсутні особи з якими він міг би проживати / незадоволені спільним проживанням або мають певні проблеми, але не планують жити окремо / членів сім'ї правопорушника повністю влаштовує спільне проживання з правопорушником); проживання разом з особами, які вчиняли (підозрюються у вчиненні) правопорушення (проживає у постійному або тимчасовому місці проживання з особами, які раніше притягалися до відповідальності за правопорушення, відбувають покарання, альтернативні позбавленню волі, підозрюються / обвинувачуються у вчиненні правопорушення/ не проживає разом з правопорушниками).

Фактор «Освіта» визначається за такими показниками: володіння базовими навичками, такими, як читання, письмо, здійснення простих арифметичних дій (відсутні будь-які з перелічених навичок /має деякі з перелічених навичок / низький рівень навичок /володіє переліченими навичками); наявність середньої освіти (не має базової середньої освіти і не навчається /не має базової середньої освіти, але продовжує навчання /має повну середню освіту, має базову середню освіту і продовжує навчання); володіння будь-якими професійними навичками або наявність кваліфікації (не володіє будь-якими професійними навичками або не має кваліфікації, /має кваліфікацію або володіє будь-якими професійними навичками (навіть якщо не має постійної

або тимчасової роботи); наявність труднощів із загальноосвітнім навчанням (має проблеми розвитку або психічні проблеми, що не дають змоги оволодіти навчальною програмою / відсутні перешкоди для отримання загальної освіти, навчається (отримує загальну освіту).

При оцінці чинника «Робота (як основного джерела доходів)», до уваги береться: наявність роботи у правопорушника (відсутня робота взагалі/має роботу, працює (у тому числі працює неофіційно, має сезонну роботу); володіння достатніми навичками для отримання роботи (відсутні достатні навички / має певні навички /володіє достатніми навичками); бажання працювати (не має бажання працювати /ставлення до роботи негативне, люди з близького оточення характеризують особу як ліниву людину / стверджує, що має бажання працювати, але за поведінкою особи чи з інших джерел інформації зрозуміло, що це не відповідає дійсності /має постійне місце роботи, тимчасове місце роботи або в даний момент не працює, але достовірно відомо, що особа активно шукає нову роботу); звільнення з місця роботи (особа часто звільняється або її часто звільняють/особа звільнялася досить рідко (в середньому не частіше ніж раз на 2 роки за останні 5 років) або не звільнялася взагалі; стабільність роботи (робота не стабільна і є загроза її втратити /робота стабільна).

Матеріальне становище оцінюється за наявністю засобів для існування (об'єктивно не має достатньо засобів для існування (життєва ситуація) /об'єктивно має достатньо засобів для існування); матеріальною залежністю від своєї сім'ї або друзів (повністю залежить матеріально від своєї сім'ї або друзів /певною мірою залежить матеріально від своєї сім'ї або друзів /не залежить матеріально від своєї сім'ї або друзів); рівнем утримання своєї сім'ї (не утримує своєї сім'ї/певною мірою утримує свою сім'ю/повністю утримує свою сім'ю / є єдиним членом своєї родини (проживає сам); вмінням раціонально використовувати кошти на корисні цілі (не вміє раціонально використовувати кошти/вміє раціонально використовувати кошти); потребою в додаткових коштах (має потребу у додаткових коштах/відсутня потреба у додаткових

коштах); звичкою грати в азартні ігри (грає в азартні ігри/відсутній інтерес до азартних ігор); наявністю боргів за утримання житла (має борги за утримання житла, які наразі не в змозі погасити/відсутні борги за утримання житла); існуванням заборгованості за запозиченими коштами та/або кредитами (має заборгованість за запозиченими коштами та/або кредитами/відсутня заборгованість за запозиченими коштами та/або кредитами); прибутком від діяльності, законність якої є сумнівною (є підстави вважати, що має прибуток від діяльності, законність якої є сумнівною/отримує прибуток від діяльності, законність якої викликає сумнів).

До змісту чинника «Контроль над поведінкою та мисленням» входять так особисті ознаки правопорушника: легко дратується, емоції впливають на здатність правопорушника діяти конструктивно (завжди чи майже завжди /іноді /ніколи); проявляє ворожість до окремих осіб або груп осіб (завжди чи майже завжди /іноді /ніколи); спроможний вчиняти дії, пов'язані з погрозами або насильством (так / ні); неспроможний висловлювати свою точку зору без прояву агресії (завжди/майже завжди, іноді, ніколи); втрачає контроль над емоціями та поведінкою у випадках, коли не вдається отримати бажане (або якщо з ним не погоджуються) (завжди/майже завжди, іноді, ніколи); проявляє агресивну поведінку (фізичну або вербальну) відносно оточуючих (завжди/майже завжди, іноді, ніколи); нездатний мислити чітко та раціонально (завжди/майже завжди, іноді, ніколи); низький рівень комунікативних навичок (замкнений, скритний, недовірливий, не вміє підтримувати розмову) (завжди/майже завжди, іноді, ніколи); не робить висновків зі своїх минулих помилок, повторює помилки (завжди/майже завжди, іноді, ніколи); стикаючись з проблемою, вчиняє перше-ліпше, що спадає йому на думку (завжди/майже завжди, іноді, ніколи); стикаючись з проблемою, нездатний знайти шляхи її вирішення або легко здається і відступає перед труднощами (завжди/майже завжди, іноді, ніколи); не може передбачити наслідки своїх дій (завжди/майже завжди, іноді, ніколи).

Психічний стан включає в себе: наявність будь-якого психічного розладу або хвороби (психічний розлад або хвороба у наявності, відсутні психічні

розлади або хвороби / відсутня інформація щодо перебування на обліку); наявність неадекватної поведінки (часта зміна настрою, неадекватне сприйняття своїх вчинків та вчинків інших осіб) (прояви неадекватної поведінки у наявності/ відсутні явні прояви неадекватної поведінки); стан нервового збудження (переважає стан нервового збудження / відсутні явні ознаки нервового збудження); стан пригнічення (страх, невпевненість) (переважає стан пригнічення / відсутні ознаки пригнічення); наявність ризику самогубства чи самоушкодження (є об'єктивні ознаки щодо існування ризику самогубства / відсутні об'єктивні ознаки щодо існування ризику самогубства); наявність труднощів у прийнятті рішень при виникненні проблеми (емоційна нестабільність) (завжди/майже завжди /іноді/ніколи); наявність соціальної ізоляції (немає сім'ї, друзів, соціальних контактів/є сім'я, друзі, соціальні контакти); самооцінка (самооцінка завищена або занижена /самооцінка адекватна).

Доволі цікавою є оцінка можливих залежностей, зокрема, вживання алкоголю. Це визначається за такими критеріями: перебування на обліку у нарколога з приводу вживання алкоголю (перебував або перебуває на обліку у нарколога з приводу вживання алкоголю/не перебував чи не перебуває на такому обліку); вживання алкоголю (періодично вживає алкоголь до втрати свідомості/ніколи стільки не вживає); наявність помітного шкідливого впливу на спосіб життя (періодично вживає алкоголь до втрати свідомості/ніколи стільки не вживає); наявність помітного шкідливого впливу на спосіб життя (алкоголь грає значну роль у житті та справляє помітний шкідливий вплив на нього/відсутній (або незначний) вплив алкоголю на спосіб життя); поведінка під впливом алкоголю (стає агресивним, може становити небезпеку для оточуючих під впливом алкоголю / словами правопорушника відсутні ознаки щодо зв'язку вживання алкоголю з підвищенням агресивності); здатен вчинити неправомірні дії з метою дістати гроші на алкоголь (так/ні); теперішнє правопорушення вчинене під впливом алкоголю (так/ні); теперішнє правопорушення вчинене під впливом алкоголю (так/ні); вчиняє неправомірні дії, перебуваючи у нетверезому

стані (так/ні); мотивування до зменшення вживання алкогольних напоїв (невмотивований/вмотивований).

Ризик вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (психоактивні речовини) встановлюються по таким характеристикам поведінки особи: вживає психоактивні речовини, заборонені до вжитку (так/ні); має залежність від психоактивних речовин (так/ні, не має); робить (іноді робить) власноруч собі ін'єкції психоактивних речовин (так/ні); вживає (іноді вживав) лікувальні препарати без призначення у спосіб для досягнення одурманюючого ефекту (так/ні); вживає психоактивні речовини, заборонені до вжитку, у тому числі в комбінації з алкоголем або ліками (так/ні); наявні проблеми зі здоров'ям через вживання психоактивних речовин (як фізичним, так і психічним) (так/ні); здатен вчинити неправомірні дії з метою придбання психоактивних речовин (так/ні); теперішнє правопорушення вчинене під впливом психоактивних речовин (так/ні); вчиняє неправомірні дії, перебуваючи під впливом психоактивних речовин (так/ні); стає агресивним під впливом психоактивних речовин (так/ні); мотивування до зменшення вживання психоактивних речовин (невмотивований/вмотивований).

Вагому роль відіграє й стан стосунків особи у суспільстві: підтримання кримінальних зв'язків або зв'язків з особами з антисоціальною поведінкою (такі зв'язки у наявності/відсутні зв'язки з особами з антисоціальною поведінкою); наявність друзів-правопорушників (всі/майже всі друзі – правопорушники/деякі друзі – правопорушники/не має друзів-правопорушників); серед членів сім'ї є правопорушники (так/ні); легко піддається впливу злочинного оточення (так/ні); правопорушення вчинене у співучасті (так/ні).

Стосунки з рідними та близькими характеризуються за тим, чи особа: вважає прийнятним погане поводження з дітьми, якого сам зазнав у дитинстві (так/деякою мірою/ні); на даному етапі життя має негативні соціальні зв'язки з рідними та близькими (так/деякою мірою/ні); є байдужою до наявності соціальних зв'язків (байдужий/небайдужий); свідчить про те, що стосунки з особою, яку він обрав для спільного проживання, не складаються (так/деякою

мірою/має позитивні); або інші джерела вказують на інформацію, що свідчить про погане виконання батьківських обов'язків (так (усі вважають) /деякою мірою (дехто вважає); застосовує насильство відносно особи, з якою мешкає, або своїх дітей (так (постійно або періодично)/ні); зазнає насильства з боку свого партнера або сім'ї (так/ні).

Вплив негативних стосунків в родині на поведінку підтвердили й результати інших досліджень, в яких констатовалося, що серед засуджених багато осіб не відчували на собі позитивного впливу сім'ї, у них не сформувався міцний духовний стрижень особистості, відсутній стійкі морально-етичні установки, що наклало відбиток на формування дефектної індивідуальної свідомості та вибір анти суспільної життєвої стратегії. Саме через відсутність у більшості засуджених необхідних позитивних навичок життя в суспільстві, ми вважаємо, що саме соціальна реабілітація повинна передувати ресоціалізації таких осіб, адже префікс «ре-» як раз і означає повторність, тобто, «повторну соціалізацію». Водночас соціалізація в умовах позбавлення волі обмежується лише використанням сформованих навичок у певному колективі таких самих порушників, тому остаточне закріплення особи в суспільстві можливе лише після звільнення [113, с. 26].

Ставлення до правопорушення містить в собі оцінку того, чи особа: не бере відповідальності за вчинені дії на себе (так/деякою мірою (так, але були причини)/ні); звинувачує інших осіб (так/деякою мірою/ні); виправдовується, стверджує, що не було іншого виходу (був п'яний, необхідні гроші на наркотики чи алкоголь тощо) (так/ні); шкодує, що був викритий правоохоронними органами (так/ні); не усвідомлює наслідки вчиненого ним правопорушення для потерпілого, заперечує серйозність або мінімізує наслідки своїх дій (так/деякою мірою/ні); вважає, що з ним вчинили несправедливо (так/ні); виправдовує правопорушення ненавистю до суспільства або окремих осіб (груп осіб) (так/ні); негативно ставиться до працівників правоохоронних органів (так/ні); вважає, що деякі типи антисоціальної поведінки прийнятні (або стосовно деяких груп) (так/ні).

Завершальний блок, який теж входить до числа криміногенних чинників, стосується готовності особи до змін: готовність до зміни способу життя (поведінки, переконань) (не готовий/готовий); не усвідомлює, що саме йому необхідно змінити (не усвідомлює/усвідомлює); наявність позитивних планів на майбутнє (немає/є) [118].

Саме за цим переліком виявлених проблем і повинна спрямовуватись робота з їх подолання (здійснюватися соціальна реабілітація) та формуватися відповідні навички, вміння тощо. За визначенням, наведеним у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, «формувати» означає «надавати чому-небудь певної форми, вигляду, існування, створювати, надаючи якоїсь структури організації, форми; організовувати, створювати що-небудь». У свою чергу «форма» – це спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз [15, с. 1321]. Отже, форма – це зовнішнє вираження суті, порядку організації та структури, а формування – діяльність, спрямована на створення цієї структури [150, с. 824]. Звідси, виникнення у засудженого соціального досвіду, визнання ним позитивних соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в даному суспільстві, виступає бажаним вираженням (формою) внутрішніх змін засудженого, а їх формування означає запровадження та застосування у процесі виконання покарання певного набору явищ, здатних забезпечити зазначені зміни. Інакше кажучи, внаслідок перебування особи у умовах позбавлення волі і відповідної роботи персоналу колонії з ним у засудженого повинні сформуватися прагнення та здатність до певної моделі соціальної поведінки. Саме це і стане наріжним комнем соціальної реабілітації засудженого та, за умови належного сприяння в цьому, створить умови для подальшої ресоціалізації.

На нашу думку, слід окреслити і те, якого змісту мають набувати ті або інші реабілітаційні заходи, на відповідному етапі відбування покарання. Більшість вчених виділяють конкретні етапи, називаючи їх «етапами ресоціалізації», хоча, як вже наголошувалось, ресоціалізація – це саме

завершальний етап реабілітаційного процесу. Приміром, В. Н. Наливайко представляє структуру ресоціалізаційного процесу як інтеграцію таких етапів: адаптація до умов виконання кримінального покарання і перевиховання; підготовка засудженого до звільнення; звільнення і соціальна адаптація до умов життя на волі [92, с. 10].

О. М. Неживець у своєму дослідженні теж визначає структуру ресоціалізації: ресоціалізація в місцях позбавлення волі; ресоціалізація при підготовці засудженого до звільнення; ресоціалізація після звільнення; ресоціалізація осіб з психічними аномаліями, інвалідів I та II групи, а також хворих на туберкульоз; ресоціалізація звільнених неповнолітніх [95, с. 7].

І. І. Євтушенко зазначає, що ресоціалізація засуджених повинна проходити наступні стадії: 1) віднесення засудженого до одного з умовних соціальних типів; 2) збереження соціально-корисних зв'язків засуджених; 3) виправлення засуджених; 4) підготовка засуджених до звільнення; 5) виключення або нейтралізація несприятливої дії навколишнього соціального середовища; 6) працевлаштування і побутовий пристрій за місцем проживання; 7) контроль за виконанням умов умовно-дострокового звільнення спеціалізованим державним органом [39, с. 131].

Досить поширеним є і підхід, який розглядає ресоціалізацію як процес, що складається із двох етапів: пенітенціарного і постпенітенціарного. Однак, одні дослідники сучасного етапу вбачають у роботі із засудженим під час відбування покарання (М. О. Стручков), інші включають сюди лише підготовку засудженого до звільнення (М. Г. Дєтков, І. В. Шмаров) [31, с.6-7; 162, с.159; 203, с.46].

На нашу думку, наведені підходи потребують уточнення з урахуванням, що в наведених формулюваннях мова йдеться по суті не про ресоціалізацію, а про реабілітацію правопорушників. Крім того, в них не знайшли відбиття усі ключові чинники, що впливають на криміногенну поведінку особи. Оскільки саме соціальна реабілітація в період відбування покарання полягає у формуванні в них норм, ідеалів, цінностей, необхідних для успішної

життєдіяльності в суспільстві, а також навичок, якостей, знань та вмінь відповідно до певної моделі соціальної поведінки, то включати до неї етап пристосування до умов позбавлення волі навряд чи є доцільним. Так само не можна розглядати соціальну реабілітацію як підготовку засудженого до звільнення, бо остання являє собою суто допоміжний процес.

У період відбування покарання можна вести мову виключно про початковий етап (напря́м) соціальної реабілітації, оскільки це зумовлено обмеженнями місць позбавлення волі, про те, що вона відбулася можна стверджувати лише після звільнення та усунення всіх чинників, які сформували злочинну поведінку особи. Після звільнення з місць позбавлення волі повинні запроваджуватись заходи, спрямовані на закріплення та практичне впровадження набутих в період перебування особи в умовах ізоляції навичок та вмінь. Звідси, можемо констатувати, що соціальна реабілітація включає у себе два основні напрями (етапи): 1) пенітенціарний, що полягає у формуванні в них норм, ідеалів, цінностей, компетенцій, необхідних для успішної життєдіяльності в суспільстві, перелік яких обмежений умовами перебування в ізоляції; 2) постпенітенціарний – розширення кола тих навичок, норм, цінностей, які необхідно сформувати для життя в суспільстві, реалізації відповідної моделі соціальної поведінки.

На першому етапі процесу соціальної реабілітації (в установі виконання покарань) повинні бути розв'язані такі її задачі: підвищення загальноосвітнього рівня засуджених, професійне навчання або підвищення виробничої кваліфікації, охорона здоров'я, привчання до порядку і умов, встановлених в установах, нейтралізація негативних соціально-психологічних явищ, властивих концентрованому середовищу правопорушників, надмірного звикання до умов ізоляції від суспільства, забезпечення можливості і надання допомоги у встановленні і підтримці соціально корисних зв'язків, підготовка до звільнення [96, с.8]. Це лише приблизний перелік задач, об'єм якого насправді більш значний. Він включає також задачі формування у засуджених знання вимог, що пред'являються до членів суспільства, усвідомлення зміни соціальної

установки, тренування законослухняної поведінки в умовах звичайного співжиття, виявлення несформованих (нерозвинених) здібностей і т.д. До числа задач процесу соціальної реабілітації слід віднести і здійснення лікувальної діяльності, надання психологічної і соціальної допомоги засудженим в період їх перебування в установах, виконуючих покарання [142, с. 5].

Немаловажне значення в цей період набуває й діяльність, спрямована на подолання негативного впливу самого позбавлення волі. Одною зі специфічних ознак перебування особи у виховних колоніях, є поміщення його у оточення особистостей негативної спрямованості, під дію субкультури цих закладів. Як справедливо посилається С. Ю. Лукашевич, теорія субкультури спирається на те, що особа ізольовано розвивається в соціально-психологічному плані в групі, яка має стійку систему антисупільних настанов, цінностей і норм, не сприймаючи (або сприймаючи в перекрученому вигляді) систему цінностей і норм культури і суспільства в цілому [84, с. 122]. В цих об'єднаннях формуються і діють так звані мінікультурні регулятори та норми поведінки (погляди, традиції, звичаї, права і обов'язки, стереотипи поведінки, система заохочень і стягнень, міри покарання для порушників і таке інше). Закріплення особою кримінальної мотивації поведінки проходить у межах загального процесу соціалізації. Даний процес можна з найвищою мірою ймовірності назвати процесом кримінальної соціалізації [79, с. 129], на усунення якої і потрібно спрямовувати зусилля персоналу виправних колоній.

Моніторинги, проведені Омбудсманом, показали наявність такої субкультури майже у кожній колонії. Для кожної людини, що потрапляє у колонію, вона стає суворим випробуванням. Колонії стають справжнім випробуванням особистості на витривалість, на адекватну самооцінку, оскільки в колоніях треба долати постійні обмеження, випробувати незвичні фізичні та психологічні навантаження. З іншого боку, колонія також є соціально організованим випробуванням. Ситуація колонії – це є екстремальна ситуація несвободи та тотального табу, у якій важливо знати, хто знаходиться поруч із тобою, чого від нього очікувати і як з ним себе поводити [35, с. 83-84].

Деякі дослідники вказують, що попередити вплив кримінальної субкультури можна шляхом забезпечення більшої відкритості установ виконання покарань зовнішнім впливам [138, с.10; 158, с.64-65; 159, с.94-97]. Про це йдеться й у п. J.59 Розділу IV Правил Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі: «Необхідно вживати всіх заходів, щоб забезпечити достатні зв'язки неповнолітнього із зовнішнім світом, що є складовою частиною права на справедливе і гуманне поводження, а також основою підготовки неповнолітніх до їхнього повернення у суспільство» [116, с. 40]. Таку відкритість можна забезпечити шляхом активної співпраці з неурядовими організаціями.

Засуджені також опиняються у ситуації придушення майже будь-якої ініціативи, потрапляють під дію режимних та інших вимог. При цьому певні з них культивуються самою адміністрацією та не відповідають чинному законодавству. Приміром, для організації управління масою засуджених адміністрація виховної колонії, спостерігаючи за формуванням групових процесів серед таких осіб, відбирає висуванців, бажано фізично сильних та підприємливих, неформальних лідерів, які є трохи старшими за загальну масу вихованців. Такі лідери формують «актив». Однією з головних вимог до «активу» є його здатність забезпечити порядок у колонії, часто навіть за повного усунення адміністрації та персоналу колонії від виконання своїх функцій. Адміністрація (заступник начальника по виховній роботі, заступник начальника по оперативній роботі тощо) делегує частину своїх повноважень низці засуджених. Так формується цей особливий прошарок засуджених – «актив». Після того, як «актив» створено, він поповнюється за рахунок основної групи, здебільшого за неформальними закономірностями [35, с. 86].

Подібна практика застосовується повномасштабно і у виправних колоніях та негативно впливає на соціальну реабілітацію засуджених та має бути виключена, бо у іншому разі навряд чи можна бути сформувати у такої особи необхідні з точки зору суспільства навички власної поведінки та самостійного законослухняного життя.

Департамент з питань виконання кримінальних покарань визнає ресоціалізацію своїм ключовим пріоритетом, хоча, як вже неодноразово констатовалося, що саме соціальна реабілітація є можливою та доцільною для впровадження в умовах ізоляції. Однак серед завдань, що були визначені на 2020 рік ані соціальної реабілітації, ні ресоціалізації до їх числа не було включено. Натомість там передбачено: запровадження експериментального проекту щодо платної послуги з надання поліпшених побутових умов в слідчих ізоляторах України; розширення переліку видів покарань альтернативних позбавленню волі шляхом внесення змін до чинного законодавства, на виконання Рекомендації СМ/Рес (2014) 4, ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи від 19 лютого 2014 року; забезпечення наповнення та оперативного обміну інформацією про засуджених та ув'язнених у Єдиному реєстрі засуджених та осіб, узятих під варту, а також суб'єктів пробації, а також навчання персоналу для роботи з Реєстром відповідно до Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України та Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року; визначення кількості пенітенціарних установ для їх оптимізації враховуючи фактори наповненості, зношеності матеріальної бази, архітектури, локації, а також потенційної наповненості у майбутньому. На виконання положень Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, затвердженої Кабінетом Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р. З метою забезпечення виконання пріоритетних завдань співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору (Річна національна програма під егідою Україна – НАТО на 2018 рік); розроблення та внесення до Верховної Ради України законопроекту «Про пенітенціарну систему»; розроблення стандартів інспектування ефективності діяльності установ виконання покарань та слідчих ізоляторів; необхідність затвердження концепції здійснення регулярних пенітенціарних інспектувань з метою забезпечення виконання пріоритетних завдань співробітництва України з

Організацією Північноатлантичного договору (проект Річної національної програми Україна – НАТО 2020); розширення переліку дозволених продуктів харчування, зокрема таких, які потребують додаткового приготування та створення можливості самостійного приготування їжі засудженими (мультиварка, холодильник), доповнення переліку іншими дозволеними предметами [45].

За іншою інформацією з офіційного сайту, за останні 2 місяці Департаментом у співпраці з міжрегіональними управліннями, іншими партнерами досягнуто наступного: всі установи забезпечують засудженим можливість доступу до мережі Інтернет; засуджені мають право користуватися глобальною мережею Інтернет з використанням планшетного комп'ютера; створено зміст робочої книги психолога установ виконання покарань та слідчих ізоляторів; започатковано та проведено 15 тренінгів з психологами установ виконання покарань та слідчих ізоляторів (за 1 місяць); на 98 тис. збільшились кількість книг у бібліотеках; затверджено методичні рекомендації з оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення; підготовлено Рекомендації щодо запобігання самогубствам та членушкодженням в установах Державної кримінально-виконавчої служби України; утворено спільну робочу групу для покращення соціально-виховної та психологічної роботи з ветеранами війни, які перебувають в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; реалізовується пілотний проект щодо оновлення механізму взаємодії уповноважених органів з питань пробації та установ виконання покарань; реалізовано десятки соціально-значимих проєктів (створено умови для безперервності надання соціальних послуг в установах виконання покарань та працевлаштовано 42 засуджених на посади соціальних працівників, розроблено проєкт мобільного додатку для засуджених та звільнених, проведено 3 (в тому числі 1 онлайн) виставки творів засуджених, організовано забезпечення та проведення занять із неповнолітніми засудженими з кіберспорту тощо). На виконання задекларованих Міністром юстиції України завдань щодо впровадження системи оцінки ризиків вчинення повторного

кримінального правопорушення та підсистеми «КАСАНДРА», організації ефективного дозвілля засуджених та осіб, узятих під варту, зниження рівня повторної злочинності серед засуджених після їх звільнення, та у розвиток інших пріоритетних завдань обговорено пропозиції щодо організації процесу соціально-виховної та психологічної роботи із особами, узятими під варту, і засудженими у 2021 році [143]. Таким чином можна констатувати що, незважаючи на загальні заяви профільного міністерства про важливість питання соціальної реабілітації засуджених, в реальному переліку пріоритетних напрямів розвитку питання реабілітації засуджених та звільнених не знаходить свого відображення навіть у стратегічних документах.

Не згадується соціальна реабілітація й у звітах управління соціально-виховної роботи Департаменту з питань виконання покарань. Ці документи містять в собі тезу, що впровадження корекційно-реабілітаційних програм, оцінки ризиків та потреб засуджених, розширення інструментарію за рахунок ефективного застосування ресурсів Інтернет та електронних сервісів, оновлення змісту форм і методів роботи під час освітнього процесу засуджених в установах виконання покарань, їх праці, психологічного вивчення, оновлення підходів до організації дозвілля засуджених, наповнення бібліотечних фондів установ виконання покарань, створення умов та розширення можливостей для здобуття освіти за дистанційними технологіями, а також самоосвіти, відкритого діалогу ДКВС України з громадським суспільством, як на рівні центральних органів управління так і на рівні територіальних громад, є пріоритетними кроками у контексті приведення кримінально-виконавчої системи України у відповідність із вимогами європейських стандартів. У зв'язку з цим, протягом цього року на базі установ виконання покарань та за участю практичних працівників продовжується відпрацювання пілотних проєктів, направлених на впровадження оцінки ризиків та потреб засуджених, корекційних програм, алгоритму взаємодії установ виконання покарань та пробації у напрямі пенітенціарної пробації, працевлаштування засуджених на посади соціальних

працівників, а також удосконалення механізмів з підготовки засуджених до звільнення, тощо².

Крім того, одним із основних завдань на сьогоднішній день є також формування свідомості та філософії персоналу соціально-виховної та психологічної служби до змін, їх мотивація та чіткий контроль за виконанням поставлених перед ними завдань, а також надання їм практичної та методичної допомоги. Якість роботи із засудженими також напряму залежить від правильного розподілу ресурсів та потенціалу, наявності професійних знань та навичок персоналу, ділових та моральних якостей, а також їх внутрішніх переконань. Тому основним аспектом є розуміння, як керівників установ, так і всього персоналу щодо необхідності та важливості ресоціалізаційної роботи із засудженими протягом всього періоду відбування покарання. Виховні, освітні, профілактичні, режимні заходи повинні гармонійно поєднуватись і створювати конструктивну діяльність і атмосферу направлену на зміну поведінки засудженого.

У рамках реалізації Проекту Ради Європи «Подальша підтримка пенітенціарної реформи в Україні», з метою належної організації роботи в напрямку підготовки засуджених до звільнення, в установах виконання покарань запроваджено Курси з розвитку соціальних та життєвих навичок ув'язнених (Курси соціального навчання). Станом на 1 жовтня 2020 року проведено 3 768 занять, до яких було залучено 7942 засуджених, з яких 499 жінок та 75 неповнолітніх. Найкращі кількісні показники в даному напрямі роботи забезпечено в діяльності установ Південно-Східного міжрегіонального управління – проведено 1108 заняття з 2715 засудженим. Найменша кількість засуджених (410) була залучена до проходження курсів соціальних навичок в установах виконання покарань Центрального регіону.

---

²Примітка: Звіт про стан соціально-виховної роботи в УВП, отриманий нами в ході дослідження, під час організації збору емпіричних даних. На жаль, в підрозділах ДКВС України, не налагоджена робота щодо їх повноцінного публічного оприлюднення.

Розвиток соціальних та життєвих навичок в ув'язнених - це запорука подальшої успішної реінтеграції в суспільство, невід'ємний елемент питання підготовки засуджених до звільнення та адаптації до життя на свободі після тривалої ізоляції. Таким чином необхідно звернути увагу на недостатню кількість працівників, яких долучено до проходження навчання за вказаним напрямом роботи в установах виконання покарань Південно-Східного, Південного, Західного міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції та установ виконання кримінальних покарань та слідчих ізоляторів Центрального регіону. Заняття проводили 532 працівників установ, 121 з яких пройшли по даному курсу навчання у Білоцерківському центрі підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України.

На виконання Указу Президента України «Про деякі заходи щодо поліпшення доступу фізичних та юридичних осіб до електронних послуг» (від 29 липня 2019 р. № 558/2019) в установах виконання покарань міжрегіональних управлінь створені необхідні умови для надання адміністративних та соціальних послуг засудженим в електронному форматі. Найбільш ефективно організована робота в установах в установах Південного-Східного міжрегіонального управління, де завдяки проведеній роз'яснювальній роботі протягом 9 місяців 2020 року близько 305 засуджених отримали допомогу у вирішенні питань, пов'язаних з отриманням адміністративних чи соціальних послуг та Південного міжрегіонального управління – де допомогу отримали 230 засуджених.

За підсумками III-го кварталу 2020 року найбільша кількість осіб, які вказували намір скористатися послугами банку ресурсів надавачів адміністративних та соціальних послуг в Південно-Східному МРУ – 1010 особи та Західному МРУ – 644 осіб. Однак, незважаючи на велику кількість бажаючих зареєструвалася на відповідному веб-порталі, скористалася запропонованими послугами та вирішили питання через звернення до веб-порталу надавачів

послуг лише 1 особа (у Західному МРУ) що є показником якості організації цієї роботи та свідчить про не повну відповідність реалізації цілі.

На сьогодні в установах виконання покарань організовано та діє 355 гуртків та секцій художньої самодіяльності і прикладного мистецтва засуджених. В установах виконання покарань налагодили свою роботу та функціонують 8 духових оркестрів та 33 вокально-інструментальний ансамбль. Для залучення засуджених до спорту, проведення спортивних змагань з різних видів спорту в 77% установах обладнано стадіони, у 82% – спортзали (всього функціонує 81 стадіонів, 86 спортзалів та 484 спортивних куточків). Бібліотечний фонд виправних колоній налічує близько 876 тис. примірників художньої та публіцистичної літератури і в середньому складає 17 книг на одного засудженого (більше 118 тис. книг було видано читачам). Також за звітний період понад 8 тис. засуджених передплатили періодичні видання.

У рамках виконання Порядку реалізації пілотного проєкту впровадження пенітенціарної пробації в установах виконання покарань, затвердженого Меморандумом про співпрацю між Міністерством юстиції України та Благодійною організацією «FREE ZONE», у звітному періоді в 32 пілотних установах проведено 291 заняття, до яких було залучено 476 засуджених, з них 49 жінок. У реалізації Порядку задіяно 92 представників установ виконання покарань, 110 представників органів пробації та 50 представників неурядових організацій. Соціальним супроводом після звільнення скористалися 132 особи.

Таким чином, на підставі наведених показників результативності діяльності працівників органів та установ виконання покарань можна зробити висновок, що індивідуалізація роботи та ефективна соціальна реабілітація засуджених в теперішніх умовах не забезпечується. Діяльність відповідного персоналу не спрямовуються на досягнення цілей, що повинні поставати в процесі соціальної реабілітації, запроваджені заходи не створюють передумов для досягнення результатів у виді формування у засуджених необхідних навичок і компетенцій.

Нині на практиці робота з засудженими відбувається шляхом їх залучення до участі в програмах диференційованого виховного впливу на засуджених. Зазначене, передбачено наказом Мін'юсту від 16 травня 2016 р. № 1418/5 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 17 травня 2016 р. за № 727/28857) [123]. Згідно з цим наказом затвердили положення про наступні програми диференційованого виховного впливу на засуджених: - «Освіта» ; - «Професія»; - «Правова просвіта»; - «Духовне відродження»; - «Творчість»; - «Фізкультура і спорт»; - «Подолання алкогольної залежності»; - «Подолання наркотичної залежності»; - «Підготовка до звільнення».

Відповідно до КВК України, програми диференційованого виховного впливу на засуджених повинні враховувати можливості виховної функції режиму відбування покарання, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до осіб, позбавлених волі, самодіяльних організацій засуджених, громадських, благодійних і релігійних організацій, а також залучення засуджених до самовиховання. Все це в рамках вимог КВК України, згідно з якими стимулювання правислухняної поведінки засуджених до позбавлення волі здійснюється за допомогою відповідних програм виховного впливу з урахуванням поведінки, психічного стану і ступеня соціальної занедбаності.

Відповідно до отриманих звітів, практичні працівники інформують, що протягом III кварталу 2020 року більше 40 тис. засуджених брали участь у реалізації програм диференційованого виховного впливу (80% від загальної кількості засуджених) та більше 24 тис. засуджених завершили підготовку за певними програмами. Традиційно найбільш активною є участь засуджених у програмах «Підготовка до звільнення», «Фізкультура і спорт», та «Духовне відродження» (29%, 19% та 18% відповідно від загальної кількості засуджених, залучених до програм), далі по активності участі засуджених йдуть програми «Правова просвіта» (18%) та «Професія» (13%).

Натомість жодних позитивних результатів участі в таких програмах, як і відповідності їх змісту потребам засуджених, не наводиться. Як немає й чітких

алгоритмів або конкретних програм подолання виявлених криміногенних чинників, що є основною передумовою успішної соціальної реабілітації засуджених та звільнених.

Для прикладу можна навести опис наявних в літературі моделі соціальної реабілітації наркозалежних осіб. Зокрема, до її змісту включається:

- лікувально-діагностична та відновлювальна терапія, спрямована на зняття абстинентного синдрому, виявлення і активізацію компенсаторних можливостей організму з метою забезпечення умов для повернення наркозалежної особи до нормальної життєдіяльності; профілактика ускладнень і рецидивів залежної поведінки, що за суттю належить до медичної або фізіологічної реабілітації;

- відновлення і корекція психологічних якостей, властивостей наркозалежної особи, створення сприятливих умов для розвитку й утвердження наркозалежної особистості, які припускають відновлення втрачених здібностей особистості як прояв її пластичності; допомога у відновленні психічних станів, що були порушені внаслідок травмувальної дії різних факторів і які складають психологічну реабілітацію;

- відновлення соціального досвіду і встановлення соціальних зв'язків, норм поведінки, спілкування, емоційної стабільності, активного соціального життя, поновлення соціального статусу, інтеграцію до відкритого соціуму, розширення і поглиблення соціальних контактів із агентами позитивної соціалізації, входження в культурне середовище, відновлення професійних якостей і навичок, соціальних функцій, відновлення соціального середовища і умов життєдіяльності наркозалежної особи, порушених внаслідок деструктивних впливів наркотизації, що за сутнісними характеристиками складають зміст соціальної реабілітації;

- відновлення (компенсація) порушених функцій організму наркозалежної особистості, відновлення навичок навчання, самообслуговування тих наркозалежних осіб, які внаслідок стану здоров'я тривалий час не навчалися або в результаті перенесених психічних травм по-іншому пристосовувалися до

процесу навчання, до різних видів діяльності, що мають характер педагогічної реабілітації;

– запобігання повторній наркотизації, формування моральних цінностей і принципів, позитивного досвіду соціально схваленої поведінки, навичок конструктивного спілкування та взаємодії з оточуючими людьми, навичок асертивної поведінки, соціально-педагогічна допомога, підтримка наркозалежних в реабілітаційному центрі, соціально-педагогічний супровід післяреабілітаційного періоду, соціально-педагогічна робота з сім'єю, сприяння поверненню наркозалежного в родину, допомога в самовизначенні, що за змістом складає соціально-педагогічну реабілітацію [123].

Нині фіксування та планування соціально-виховної роботи відбувається за допомогою Щоденника індивідуальної роботи із засудженим (далі — Щоденник), форма якого затверджена наказом Міністерства юстиції України від 4 листопада 2013 р. № 2300/5 «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими» (слід звернути увагу, що до листопада 2013 р. Щоденник мав назву «Індивідуальна програма соціально-виховної та психологічної роботи із засудженим»). Цей документ повинен упорядковувати та планувати виховну та соціально-виховну роботу з особою, отримувати інформацію про поведінку засудженого в її динаміці, а також здійснювати контроль за змінами у поведінці та вирішенням проблемних питань, які виникають у засудженого. По суті Щоденник — це індивідуальний план роботи з конкретним засудженим.

Щоденник складається на кожного засудженого, який відбуває покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі. У його структурі передбачаються 11 розділів, а саме: розділ I. Соціально-демографічна характеристика; розділ II. Кримінально-правова характеристика; розділ III. Відомості про окремі нахили, здібності, фізичні особливості; розділ IV. Індивідуальна програма роботи із засудженим; розділ IV-I. Спеціальна індивідуальна програма роботи із засудженим, який тримається у дільниці посиленого контролю (додається до Щоденника у разі переведення засудженого

до дільниці посиленого контролю); розділ V. Оцінка ступеня виправлення засудженого; розділ VI. Психологічна характеристика та рекомендації психолога; розділ VII. Наслідки індивідуального спостереження за засудженим та зміст проведених з ним бесід; розділ VIII. Особливі відмітки; розділ IX. Облік заохочень та стягнень; розділ X. Результати розгляду на комісії з питань застосування заохочувальних норм законодавства, амністії, помилування тощо; розділ XI. Відмітки про перевірки Щоденника [128].

Установча частина Щоденника (розділи I — III) заповнюється начальником дільниці карантину, діагностики та розподілу установи виконання покарань на основі даних особової справи засудженого та у разі необхідності за участю самого засудженого. Начальник відділення соціально-психологічної служби вивчає особову справу засудженого та інші документи, які містять інформацію про засудженого, проводить із ним ознайомчу бесіду та на підставі отриманої інформації (розділ IV) складає індивідуальну програму роботи із засудженим. Оцінка ступеня виправлення засудженого здійснюється начальником відділення соціально-психологічної служби щороку та після закінчення строку відбування покарання за формою, передбаченою у розділі V. Стосовно засуджених, які у встановленому порядку визнані злісними порушниками режиму тримання, та інших осіб, які потребують підвищеного контролю за їх поведінкою, а також засуджених, яким призначено строк покарання не більше 3-х років позбавлення волі, оцінка здійснюється кожні півроку.

До розділу VI психологом вносяться дані психологічного обстеження, психологічна характеристика засудженого та рекомендації щодо особливостей проведення з ним індивідуальної роботи. До розділу VII вносяться додаткові дані про особу засудженого, що не передбачені програмою, але мають значення для її реалізації, результати окремих бесід з ним. Не менше ніж раз на півроку начальником відділення соціально-психологічної служби робляться записи про зміни в поведінці, соціальних зв'язках, поглядах засудженого, ставленні до близьких родичів та членів сім'ї, до інших засуджених; виникнення нових

позитивних або негативних звичок, проявів тощо. У розділі VIII зазначаються дані про поведінку засудженого, які потребують особливої уваги з боку персоналу установи, а саме: дані про вчинення злочинів у період відбування покарання, схильність до втечі, спроби самогубства, членушкодження тощо.

Відмітки про наслідки реалізації програми робляться поступово за результатами виконання заходів. Кінцеві висновки щодо наслідків реалізації програми та характеристика на засудженого (пункт 11 розділу IV) складаються начальником відділення соціально-психологічної служби за місяць до звільнення засудженого та погоджуються із заступником начальника установи із соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими. При переведенні засудженого до іншої установи Щоденник обов'язково долучається до особової справи засудженого для подальшої реалізації, а після звільнення — зберігається в особовій справі. У разі необхідності начальником відділення соціально-психологічної служби та психологом у розділі VIII даються рекомендації про особливості реалізації Програми.

Натомість пропонована формалізація соціально-виховної роботи, як показує проведений аналіз, не забезпечує її ефективності, на що вже зверталась увага в науковій літературі [167].

Як видається, доцільним при забезпеченні соціальної реабілітації засуджених саме наступний алгоритм дій. Первинною має стати оцінки криміногенних потреб, у процесі оцінки уточнюються дані, отримані на попередньому етапі. Результатом першого етапу комплексної оцінки має стати уточнення основних потреб, проблемних зон, ресурсів засудженого за наступними напрямками:

– психологічні особливості: спрямованість особистості, особливості психічних процесів (пам'ять, мислення, уява тощо), психологічні/психічні проблеми, ступінь конфліктності та агресивності, наявність лідерських якостей, рівень загального світогляду, наявність творчих здібностей, готовність до самовиховання тощо;

- освітній рівень (у тому числі ставлення до навчання, готовність вчитися, наявність повної середньої освіти, професійно-технічної або вищої освіти);
- професія (у тому числі наявність досвіду роботи, наявність навичок для роботи за професією, мотивація до роботи);
- стан здоров'я (необхідна засудженому діагностика, лікування хронічних захворювань, реабілітація від алко- або наркозалежності тощо);
- відновлення, зміцнення або формування корисних зв'язків із найближчим соціальним оточенням на волі (на основі оцінки позитивної соціальної мережі засудженого) тощо.

Також слід встановити рівень сформованості загальносоціальних цінностей та просоціальних установок як підґрунтя ефективної ресоціалізації: достатня сформованість цінностей здоров'я, сім'ї, освіти та професії тощо; наявність установок щодо особистісного зростання, самовиховання та самовдосконалення; розуміння необхідності дотримання правослухняної поведінки тощо. Важливе значення має й визначення рівня знань, розвитку просоціальних вмінь та навичок, необхідних для запобігання рецидиву злочину та успішної соціальної адаптації після звільнення та у соціумі: знання, вміння та навички управління почуттями та емоціями; знання основ ефективного безконфліктного спілкування та володіння відповідними вміннями та навичками; знання основ прийняття рішення та володіння відповідними вміннями й навичками; знання сутності сім'ї, її основних функцій, розвиток вмінь та навичок моделювання власної сім'ї та позитивних взаємин у ній; знання, вміння й навички планування майбутнього (короткострокові та довгострокові життєві плани); знання законодавчої бази, шляхів, умов вирішення соціально-побутових проблем та відповідні вміння й навички (вирішення господарсько-побутових проблем, планування бюджету тощо); знання, вміння та навички щодо самопредставництва (вирішення власних проблем та відстоювання інтересів, комунікації із соціальними інституціями тощо); знання про здоров'я, шляхи його збереження та зміцнення, а також

розвиток умінь та навичок ведення здорового способу життя та дотримання безпечної поведінки тощо [44, с.217-236].

За результатами, отриманими в ході вивчення потреб та інформації про засудженого, і слід розробляти програму соціально-виховної роботи, включаючи до неї заходи, що дозволять забезпечити потреби засудженого, визначені на етапі оцінки. Постійно має проводитись моніторинг процесу та оцінка результатів соціально-виховної роботи із засудженим, що відображається у ступені виправлення засудженого, зміні його ціннісних пріоритетів, планів тощо. На основі результатів моніторингу та оцінки мають вноситися відповідні корективи до індивідуальної програми роботи із засудженим. Такі заходи (моніторинг, оцінка) мають здійснюватися мультидисциплінарною командою фахівців, а рішення про внесення коректив до індивідуальної програми мають прийматися колегіально [110, с. 29-30]. Тобто щоденник соціально-виховної роботи чи програма диференційованого виховного впливу повинні не обмежуватись виключно описуванням та фіксацією даних про особу, а створювати підґрунтя для отримання інформації про засудженого в динаміці, з одночасним повідомленням про запроваджені заходи та їх наслідки, причини невдач або позитивних результатів [181].

Подібні індивідуальні плани вже використовуються в роботі уповноважених органів з питань пробації [27]. Напрацьовано вже кілька принципових положень щодо планування такої діяльності, які можуть бути взяті за основи при окресленні планування заходів із соціальної реабілітації засуджених. Індивідуальний план повинен бути складений зрозумілою для засудженого мовою з урахуванням віку, рівня розвитку, життєвого досвіду, сформованих життєвих навичок, узгоджений з ним. Індивідуальний план роботи повинен стати робочим документом, який постійно використовується, коригується та доповнюється за необхідності.

При плануванні роботи необхідно чітко визначитись щодо яких завдань потрібно планувати роботу в першу чергу, а які можна відкласти на більш віддалений термін, оскільки досягти усіх бажаних і необхідних змін одночасно

неможливо. Формування першочергових завдань залежить від результатів оцінки ризиків, за системою критеріїв: високий, середній, низький ризик. Відповідно, виявлена криміногенна потреба за результатами оцінки ризиків, яка має високий або середній рівень ризику, є найбільш актуальною та потребує визначення завдань впливу на цю криміногенну потребу.

Отже, у процесі визначення пріоритетів потрібно дотримуватися ряду вимог: фактори с високим рівнем ризику, мають високий рівень важливості і терміновості і тому потребують першочергово планування відповідних завдань щодо зменшення впливу на криміногенну потребу; фактори с середнім/високим рівнем ризику при наявності зв'язку з ризиком шкоди, мають високий рівень важливості і терміновості і тому потребують першочергово планування відповідних завдань щодо зменшення впливу на криміногенну потребу та зменшення шкоди життю чи здоров'ю оточуючих; фактори з середнім рівнем ризику мають середній рівень важливості і терміновості і можуть відкладатися на більш віддалений термін (у разі виявлення факторів з високим рівнем ризику та середнім при наявності зв'язку з ризиком шкоди); фактори з низьким рівнем ризику не потребують планування відповідних завдань щодо зменшення впливу на криміногенну потребу [103].

Водночас, за наявності мотивації засудженого щодо вдосконалення/розвитку певних навичок, формування певних досягнень, що відносяться до фактору ризику, який визначений, як низький, він може отримати необхідні консультації або бути залучений до відповідних програм, заходах, отримання необхідних послуг (наприклад, фактор ризику «стосунки в суспільстві» є низьким, але засуджений має мотивацію розвинути навички комунікації, і для цього він може отримати необхідні послуги (наприклад, участь у тренінгових заняттях, які проводить партнерська організація).

На момент складання індивідуального плану роботи визначаються актуальні завдання впливу на криміногенну потребу і заходи для виконання визначених завдань. Завдання мають бути реалістичними, конкретними, орієнтованими на досягнення конкретного результату та обмеженими у часі.

Завдання повинні визначатися у виді тверджень, які фіксують бажаний результат або стан, що сприятиме зменшенню впливу актуальної криміногенної потреби. Наприклад, якщо в ході заповнення оцінки ризиків була виявлена потреба у відновленні втрачених стосунків з членами сім'ї, то одним із завдань може бути – з'ясувати місце проживання/перебування членів родини, при цьому важливо конкретизувати кого саме, наприклад брата; або завданням може бути – збільшити періодичність і тривалість зустрічей з дитиною [126].

Формулювати завдання необхідно таким чином, щоб їх виконання і реалізацію можна було відстежити і виміряти. Це дозволяє в ході оцінювання результатів роботи мати змогу визначити, чи досягнуто бажаного результату чи ні. Наприклад, такі формулювання завдань, як «покращити житлові умови», «підвищити якість спілкування з дітьми», не піддаються оцінці для розуміння ступеня їх досягнення. Оскільки, зокрема, покращення житлових умов кожна людина може розуміти по різному. Завдання також мають бути обмеженими у часі: для виконання кожного із них має бути передбачений реальний термін [103].

Засуджений має брати активну участь у визначенні завдань, що більш вірогідно забезпечить його/її подальшу участь у їх реалізації. При визначенні завдань важливо враховувати рівень мотивації такої особи. Формувати завдання, над якими засуджений не готовий/а працювати (наприклад, не має бажання вступати до навчального закладу, а таке завдання визначається) не принесе бажаного результату (скоріше за все, особа буде уникати виконання заходів для виконання такого завдання, наприклад не буде збирати пакет документів, готуватися до ЗНО, тощо). Водночас, слід пам'ятати, що якщо завдання влаштувати засудженого на навчання є важливим для зменшення впливу факторів ризику, доцільно працювати над формуванням мотивації і повертатися до планування цього завдання згодом, якщо це не втратить своєї актуальності. Завдання мають відповідати можливостям і ресурсам в установі або в подальшому – в громаді. Приміром, недоцільно планувати завдання –

влаштувати до притулку, за відсутності притулку. Завдання мають бути сформульовані позитивно та мовою, зрозумілою для засудженого.

Завдання мають бути орієнтованими на актуальний стан справ. Якщо відбуваються зміни у житті засудженого або зміни у зовнішніх обставинах, і визначені раніше завдання втрачають свою актуальність, необхідно їх переглядати та коригувати [103].

На наступному етапі необхідно чітко окреслити заходи, за допомогою яких буде досягнуте поставлене завдання. Планування заходів має відбуватися спільно із засудженим та передбачати: відповіді на питання: що треба зробити, в якому порядку і кому; реальний термін реалізації кожного із заходів. Визначення заходів, залежить від рівня життєвих навичок особи, її досвіду та розуміння, що і як можливо виконати.

Заходи мають складатися на термін, що не перевищує 6 місяців виконання, водночас, слід враховувати, що для деяких засуджених цей термін може бути досить тривалим для сприйняття (наприклад, для неповнолітніх, або дорослих, які мають складнощі з плануванням більш тривалої перспективи, є не дуже організованими, можуть не пам'ятати деталі, тощо). У таких випадках планування заходів може відбуватися покроково (наприклад, запланувати 1 або 2 заходи, виконати протягом 2-х місяців, далі запланувати наступні 1 або 2 заходи на наступні 2 місяці, тощо; і так, протягом 6 місяців може бути декілька зустрічей для визначення і планування заходів) [110, с. 52]. Застосування подібного послідовного підходу може забезпечити більш якісний результат при організації заходів соціальної реабілітації.

І лише після виконання та зміни запланованих заходів, оцінки отриманих результатів, можна вести мову про результативність соціальної реабілітації. Водночас це дозволить зафіксувати стан криміногенних потреб засудженого безпосередньо перед звільненням й переходом на інший етап роботи з ним – постпенітенціарний. Постпенітенціарна реабілітація є не менш важливою, ніж і в період перебування в установі виконання покарань. Її завданням, за поширеними думками, має стати: виявлення соціальних зв'язків засудженого в

місці, куди він поїде після звільнення: з сім'єю, близькими, родичами; створення необхідних житлових, побутових, психологічних умов, забезпечення медичного обслуговування і працевлаштування після звільнення; оперативно-розшукове вивчення особи, яка підлягає звільненню, та її зв'язків з кримінальними елементами на волі і прийняття на цій основі заходів щодо попередження повторної злочинності [95, с.13, 29-33].

Відповідно до отриманих у ході дослідження звітів, Департамент з питань виконання кримінальних покарань таким чином описує досягнення на етапі підготовки засуджених до звільнення. Протягом 9 місяців 2020 року з установ ДКВС на територію України звільнено 9 145 осіб, в тому числі за обраним місцем проживання направлено 8 944 (98%) звільнених, з них зареєстровано по місцю проживання 6 958 осіб (76%). Про ефективність організації взаємодії із органами Національної поліції та іншими суб'єктами соціального патронажу свідчить рівень надходження зворотної інформації про прибуття звільнених до обраного місця. За звітний період надійшло 7 тис. 572 повідомлення про прибуття, що становить 83% по Україні. Найнижчий рівень інформування про прибуття звільнених спостерігається в установах Чернігівської (50%) області.

Звільненим, які потребують лікування, або не мають куди повертатися після звільнення, адміністрацією установ вживаються заходи щодо надання допомоги у влаштуванні до лікувальних закладів або закладів соціальної адаптації. Станом на 1 жовтня 2020 р. звільнено 180 таких осіб. З них 28 осіб були направлені в лікувальні заклади, 151 - до закладів соціальної адаптації та 1 особа влаштована в будинок інтернат (в Дніпропетровській області).

При звільненні 3 тис. 434 особам надано матеріальну допомогу на загальну суму 433 тис. грн. З метою налагодження соціальних зв'язків зареєстровано шлюби 83 засудженим.

Про якісний рівень підготовки засуджених до звільнення свідчить відсоток працевлаштування звільнених осіб та відсоток отримання такими особами статусу безробітного. Протягом 9 місяців 2020 року працевлаштовані

після звільнення 3 тис. 434 особи, що становить 39% від загальної кількості звільнених за цей період. Найбільше працевлаштовано звільнених з установ Південно-Східного МРУ (56%), Центрально-Західного МРУ (51%) та Північно-Східного МРУ (43%). В порівнянні з минулим роком ситуація з працевлаштуванням дещо покращилася (в першому півріччі 2019 року цей показник становив 3 тис. 289 осіб - 33%).

Разом з тим, найменше звільнених осіб працевлаштовано з установ Західного МРУ (18%) та Центрального регіону (26,5%). Статус безробітного отримали 190 осіб із числа звільнених, що становить 2 % від їх загальної кількості. Одним із факторів, що успішно впливають на соціальну адаптацію після звільнення є наявність у осіб, які звільняються робітничої спеціальності або професії. Але серед звільнених за III квартал 2020 року налічується 146 таких осіб, або 1,6% від загальної кількості звільнених, які не мають та за час відбування покарання не набули жодної спеціальності. Без загальної середньої освіти звільнено 57 осіб (0,6%). Найбільше осіб без загальної середньої освіти звільнено з установ Миколаївської області (26 осіб) та Київської області (25 осіб).

Станом на 1 жовтня 2020 р. прогнозована чисельність осіб, які підлягають звільненню у 2020 році у зв'язку з відбуттям строку покарання та застосування умовно-дострокового звільнення, становить близько 5 тис. 470 осіб, з яких 194 особи втратили соціальні зв'язки, 189 особи є непрацездатними, 118 – не мають робітничої спеціальності, 470 особи потребують лікування. Саме тому, і у самих звітах підрозділів Департаменту з питань виконання покарань наголошується, що керівництву адміністрацій установ виконання покарань рекомендується звернути особливу увагу саме на цю категорію засуджених та організувати належну їх підготовку до звільнення.

Відповідно до ч. 2 статті 156 КВК України в установах виконання покарань організовуються курси підготовки засуджених до звільнення. Згідно з цією нормою засуджені, які готуються до звільнення з виправних колоній

проходять курс інформаційно - консультативної та психокорекційної роботи. Цей курс складається з трьох основних модулів.

1. *Модуль психологічної підготовки* (20 годин), загальні завдання якого: дослідження психологічної проблеми кожного члена групи та надання йому допомоги у її вирішенні; зміна неадаптивних стереотипів поведінки та досягнення адекватної соціальної адаптації; набуття знань про закономірності міжособистісних та групових процесів, як підґрунтя для більш ефективного та гармонійного спілкування з людьми; сприяння процесу особистісного росту, реалізації людського потенціалу, досягненню оптимальної працездатності; подолання хворобливих симптомів, що виникають унаслідок різноманітних емоційних проблем.

2. *Модуль правової підготовки* (10 годин), загальні завдання якого: оволодіти основами законодавства України з питань забезпечення власних прав, обов'язків та інтересів; сформувати у неповнолітніх базові знання щодо завдань та функцій державних установ та громадських організацій з питань отримання допомоги у вирішенні соціально-побутових проблем; надати можливість опанувати практичними навичками та вміннями вироблення власних програм життєдіяльності на волі.

3. *Модуль здорового способу життя та безпечної поведінки* (8 годин), загальні завдання якого: донести до вихованців базові знання про здоров'я та здоровий спосіб життя, негативний вплив на людину наркотиків, алкоголю не лише в фізичному, а і в емоційному, соціальному, економічному аспектах життя; навчити шляхам збереження здоров'я та безпечної поведінки; формувати готовність вихованців до прийняття власних рішень, протистояння маніпуляції та тиску, прогнозуванню на майбутнє [109, с.19-20].

Натомість, усі ці заходи створюють лише передумови успішної соціальної реабілітації, при цьому однією з умов ефективної її реалізації є забезпечення спадковості заходів, які розпочалися в виправній колонії.

Крім того, на нашу думку, у наведеному вище міститься змішування пенітенціарної та постпенітенціарної соціальної реабілітації, зокрема, через

включення до завдань пост пенітенціарної реабілітації також і даних про вивчення особи до моменту звільнення. Крім того, в наявній інформації відсутні дані щодо подолання криміногенних чинників, мова ведеться виключно про правові аспекти соціальної адаптації. Таким чином, можемо констатувати про фактичну відсутність системної роботи із соціальної реабілітації засуджених в сучасних умовах.

Проведене дослідження показало, що вживання алкоголю та наркотиків назвали вагомою причиною вчинення особами злочинів 36% чоловіків і 48% жінок; матеріально-економічні умови (не вистачало грошей) – 42% чоловіків і 38% жінок; важке дитинство та життєві негаразди – 33% чоловіків і 27% жінок; криміногенне оточення («погана» компанія та зовнішній тиск) – 31% чоловіків і 42% жінок, а зазначили причиною те, що «так складаються обставини» – 35% чоловіків і 47% жінок. Інші причини, такі як особливості особистості, відсутністю житла, економічні та соціально-несприятливі умови в країні тощо, назвали 23% чоловіків та 25% жінок.

Щодо питання про причину збільшення кількості судимостей у чоловіків, то причини були розташовані у наступному порядку: (1) відсутність роботи; (2) коло найближчих друзів/знайомих/колег із прокримінальною спрямованістю; (3) відсутність житла; (4) відсутність освіти чи необхідних знань для працевлаштування (5) залежність від наркотиків.

Заходи, що вживалися до осіб, які мали попередній досвід покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або були звільнені від відбування покарання з випробуванням, не завжди були дієвими з точки зору попередження нових злочинів. Так, 67% чоловіків та 71% жінок, які вперше відбувають позбавлення волі, мали попередній досвід судимостей без позбавлення волі. Із загальної вибірки на обліку у службі пробації (або до 2017 р. - кримінально-виконавчій інспекції) раніше перебували 55% чоловіків та 51% жінок. Серед вказаної групи респондентів 45% чоловіків, хто раніше перебував на обліку, виконали умови перебування на іспитовому строку (виконання покарання не пов'язаного з позбавленням волі), а 55% – порушили такі умови. В свою чергу серед жінок це

співвідношення було таке 49%- виконали умови знаходження на обліку пробації, 51% – порушили такі умови.

На питання, чому попередні соціально-виховні заходи виявилися неефективними і не попередили нові злочини, відповіді розподілились наступним чином (1) ніяких соціально-виховних заходів щодо них застосовано не було (так зазначили 28 % засуджених чоловіків і 19 % жінок); (2) вжиті до них заходи не впливали на ті причини, через які їх було засуджено (23% чоловіків і 25% жінок); (3) нічого б не втримало від вчинення злочину, бо так склалися обставини (21% та 31% відповідно). В свою чергу, 28 % чоловіків відмітили відповідь «Важко відповісти», серед жінок цю відповідь вказали 25 % опитаних.

Як у національних, так і у міжнародних дослідженнях наголошується, що безпосередньо, умови відбування покарання в місцях позбавлення волі, переважно, не сприяють виправленню та ресоціалізації, більшою мірою негативно впливають на особистість засуджених як чоловіків, так і жінок. Значна кількість відбутих в умовах несвободи років (від 5 і більше), на думку експертів, суттєво впливає на успішність їхньої подальшої соціальної адаптації після звільнення.

Цю думку підтверджують і результати анкетування, де серед позитивних змін, які відбулися із засудженими під час перебування в УВП, вагоме місце має подолання залежності, про що зазначили 27% вперше засуджених жінок і 36% неодноразово засуджених, а також 31% вперше засуджених чоловіків, 27% неодноразово засуджених чоловіків. Цікавим є факт виявлений під час анкетування, щодо ставлення засуджених до власних змін. Зокрема, 52% засуджених вперше жінок та 35% неодноразово засуджених жінок вказали, що «в УВП вони стали кращою людиною». Серед чоловіків пропорція становила 57% та 41 % відповідно. Втім, для оцінки отриманих відповідей до уваги слід брати той факт, що респонденти, що раніше вже відбували покарання добре обізнані з критеріями застосування інститутів дострокового звільнення, зокрема

щодо обов'язковості виправлення засудженого при застосуванні умовно-дострокового звільнення.

Щодо засобів, які можуть бути корисними у питаннях запобігання повторних злочинів, то відповіді респондентів розподілились наступним чином (єдиний показник для жінок та чоловіків): 37 % «наявність роботи та корисної зайнятості»; 29 % «вирішення проблем з алкоголем та наркотиками»; 27% «потрапляння до нормальної середовища існування після звільнення»; 24% «вирішення конфліктів у сім'ї та допомога від близьких»; 10 % «допомога у вирішенні бюрократичних проблем після звільнення»; 7 % «дострокове зняття судимості».

На наведені криміногенні чинники й має спрямовуватись робота персоналу УВП. Нині соціально-виховна робота з особами, засудженими до позбавлення волі (в межах якої і повинна відбуватися соціальна реабілітація осіб), обмежується, переважно, професійно-технічним навчанням, забезпеченням засуджених роботою в майстернях (зокрема для вперше засуджених) та формальною реалізацією інших програм диференційованого виховного впливу, при чому, у роботі з неодноразово засудженими та із посиленням рівня безпеки установи, підвищується формалізм у залученні засуджених до соціально-виховної роботи, зокрема – соціально-корисної зайнятості. У переважній більшості виправних колоній як для чоловіків, так і для жінок, організаціями, які систематично працюють із засудженими, є лише релігійні спільноти та громадські організації, що працюють у сфері попередження поширення ВІЛ-інфекції і надають медико-соціальну підтримку ВІЛ-інфікованим.

Робота за програмами диференційованого виховного впливу, що спрямовані на подолання алко- та наркозалежності, потребує суттєвого вдосконалення, оскільки наразі полягає у поодиноких, несистематичних, логічно непок'єднаних заходах або не проводиться взагалі. У розмові засуджені посилалися, що найбільшу підтримку під час відбування покарання, як засуджені чоловіки, так і жінки, отримують з боку родичів, а найменшу – з боку

адміністрації установ. Жінок також підтримують діти та релігійні організації, а чоловіків – інші засуджені та дружини.

Фахівці констатували, що найпоширенішими ризиками, які, на думку самих засуджених, обумовлюють потрапляння у конфлікт із законом та призводять до позбавлення волі, є: (1) вживання алкоголю та наркотиків і залежності від них; (2) складні матеріальні умови (нестача грошей); (3) досвід важкого дитинства та життєві негаразди, а також (4) криміногенне оточення («погана» компанія та зовнішній тиск). Думка засуджених, переважно, збігається із думкою працівників УВП та експертів. Проте в умовах установ виконання покарань практично не існує можливості впливу на них [140, с.18].

Як видається, основними завданнями поступенітеціарного етапу соціальної реабілітації має стати створення умов для формування навичок реалізації певної моделі соціальної поведінки, яка вважається прийнятною в суспільстві. При цьому, оскільки пенітенціарний етап (напрям) соціальної реабілітації пов'язаний, переважно, з впливом на особистісні якості засудженого, та їх корекцію, то поступенітеціарний етап більше зв'язаний зі зміною навичок певної поведінки та безпосереднім впливом на криміногенні фактори, вплив на які був унеможливлений під час перебування в умовах ізоляції. І саме на їх усунення й має спрямовуватись діяльність із соціальної реабілітації звільненого, подальшої роботи з ним.

2.2. Правове регулювання діяльності суб'єктів соціальної реабілітації засуджених

Як і будь-яка інша діяльність, певний вид правовідносин, соціальна реабілітація засуджених має характеризуватися своїми специфічними суб'єктами. У класичному філософському визначенні суб'єкт – це носій предметно-практичної діяльності та пізнання; найчастіше – індивід або соціальна група [178, с.224]; суб'єктом є той, хто має вільний вибір та приймає рішення про здійснення моральних учинків на підставі самоаналізу та

самопізнання [200, с.19]. За висловленням Н. Щуркової, суб'єкт характеризується здатністю свідомо, цілеспрямовано й вільно встановлювати зв'язки зі світом, передбачати наслідки й брати відповідальність за результати власних учинків [204, с.39].

Звідси суб'єктом соціальної реабілітації засуджених може визнаватися лише той орган влади, що має здатність реально впливати на цей процес за власним розсудом, зокрема, на державно-владному рівні, а також нести відповідальність за прийняті рішення; саме наявність повноважень, на нашу думку, є однією з основних ознак суб'єкта такої діяльності.

З метою правильного визначення суб'єктів соціальної реабілітації пропонується виділити їх основні ознаки: а) цілеспрямоване здійснення соціальної реабілітації як очевидна функція; б) зв'язок з іншими елементами системи «по горизонталі» (координація) і «по вертикалі» (субординація); в) здійснення своєї діяльності відповідно до команд «керуючого механізму» системи; г) можливість вибору поведінки, що визначається конкретним станом об'єкту впливу і межами, заданими системою. Враховуючи ці критерії, слід зазначити, що органи, організації, установи та особи, які не володіють хоча б однією з перелічених ознак, не можуть бути розглянуті як суб'єкти соціальної реабілітації [8, с.34]. Крім того, вагоме значення відіграє правильне визначення компетенції цих суб'єктів, її розмежування, оскільки саме це у поєднанні з якісним виконанням покладених завдань є необхідною умовою безперервного й ефективного функціонування усієї системи забезпечення соціальної реабілітації правопорушників [66, с.127].

Щоб комплекс цих органів, організацій та служб міг успішно впроваджувати покладені завдання, його діяльність повинна відповідати об'єктивним тенденціям та закономірностям розвитку процесу виконання покарань, саме тому суб'єкт зобов'язаний забезпечити єдність політичного, економічного та ідеологічного підходів. З огляду на наведене можемо стверджувати, що питання про суб'єктів соціальної реабілітації засуджених і звільнених – це питання, перш за все, про суб'єктів управління цією діяльністю,

а точніше – їх систему, на чолі з суб'єктом, що володіє знанням щодо об'єктивних завдань такої діяльності, механізмів, способів і методів її впровадження, а також наділений можливостями для виконання цих завдань.

У науковій літературі під системою розуміють тільки ту сукупність вибірково залучених компонентів, у яких взаємодія та взаємовідносини набувають характеру взаємосприяння елементів, спрямованого на отримання визначеного корисного результату (мети або цілей функціонування системи чи процесу) [99, с.28]. Основними ознаками системи є: наявність мети або цілей системи та корисного результату; ієрархічність декомпованих цілей та функцій, структури елементів системи, у тому числі їх повноважень; цілісність системи, що зумовлюється взаємодією та взаємосприянням дій ієрархічно побудованої структури її елементів системи відповідно до декомпованих цілей та функцій системи; наявність різних типів необхідних комунікацій між елементами системи та зовнішнім оточенням; наявність інтегративної якості (або якостей), що відрізняються від властивостей та якостей елементів, які утворюють систему; здатність до саморозвитку та самоорганізації для досягнення мети або запрограмованих цілей системи; наявність керуючого центру (органу управління), що забезпечує функціонування системи, відає та має необхідні ресурси для досягнення мети або цілей системи [86, с.24].

Система суб'єктів соціальної реабілітації, як і будь-яка інша соціальна система, повинна відповідати ознаками системності та складатися із зв'язків управління, керованих об'єктів, прямих інформаційно-керуючих зв'язків, зворотних зв'язків, командної інформації, констатуючої інформації, прийняття та коректування рішень. Вона включає у себе суб'єкти, що: 1) визначають основні напрями діяльності у сфері соціальної реабілітації, завдання, форми (встановлюють стандарти соціальної реабілітації засуджених); планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують правове регулювання соціальної реабілітації засуджених; 2) здійснюють управління і координацію окремими напрямами і учасниками соціальної реабілітації засуджених; 3) безпосередньо здійснюють соціальну реабілітацію засуджених; 4) дотичноберуть участь у

соціальної реабілітації. Водночас потрібно підкреслити, що кожен елемент системи суб'єктів соціальної реабілітації сам по собі є системним утворенням, але ознаки системи являють те загальне, що об'єднує їх усіх.

Як уже зазначалось, нормативне підґрунтя забезпечення соціальної реабілітації засуджених на етапі відбування покарання закладено у КВК України та Законі України «Про пробацію». Названі законодавчі акти до числа ключових суб'єктів соціальної реабілітації засуджених (не називаючи, як вже було зазначено раніше, цей вид діяльності саме таким чином): центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, його територіальні органи управління, уповноважені органи з питань пробації, установи виконання покарань.

У здійсненні соціальної реабілітації засуджених та звільнених беруть участь у межах своєї компетенції інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, окремі громадяни. Як витікає з наведеного, коло суб'єктів соціальної реабілітації засуджених є доволі широким.

Однак для визначення суб'єктів безпосередньої соціальної реабілітації засуджених наведених положень недостатньо, оскільки цей процес не закінчується моментом звільнення з установи виконання покарань.

То ж які суб'єкти можна задіяти для цієї діяльності? Перш за все потрібно звернути увагу на таку ознаку соціально-реабілітаційної діяльності цих суб'єктів, передбачену в законі, як «межі компетенції». У юридичній науці існують різноманітні визначення компетенції. Б. М. Лазарев відмічав, що компетенція, приміром, органу державного управління є системою повноважень цього органу по здійсненню державної влади [78, с.101-102]. На думку І. Л. Бачило, компетенція – це межі відання, обов'язок виконання певних завдань та функцій державного органу [5, с.78]. О. Є. Кутафін та К. Ф. Шеремет включають до поняття компетенції три ознаки: 1) наявність спеціальних

предметів відання; 2) визначення владних повноважень та меж їх застосування; 3) обов'язки органу [77, с.22-31]. Ю. О. Тихоміров пропонує наступну дефініцію: у самому загальному вигляді компетенція є комплекс встановлених способів здійснення публічних функцій [171, с.24], склад яких визначають власне компетенційні та супутні елементи. До перший автор відносить предмети відання та владні повноваження, до других – цілі як довгострокову нормативну орієнтацію держави та його органів і посадових осіб й обов'язок діяти.

О. М. Леонт'єв дійшов висновку, згідно з яким окремі конкретні види діяльності можна розрізнити між собою за будь-якою ознакою: за їх формою, за способами їх здійснення, за спрямованістю, за їх часовою і просторовою характеристиками. Однак головною ознакою, що відрізняє одну діяльність від іншої, за його визначенням, є розходження їх предметів, адже саме предмет діяльності і надає їй певної спрямованості [80, с.102]. Предметом діяльності зазвичай називається те, з чим вона безпосередньо має справу.

Отже, більшість фахівців сходяться у думці про взаємозв'язок та взаємозумовленість повноважень органу та предмету його діяльності, хоча при цьому більша увага приділяється матеріально-побутовим аспектам компетенції, тоді, як тут важливим є механізм їх здійснення. Більш повною видається думка Ю. М. Старілова, що компетенція являє собою коло питань, передбачених нормативним правовим актом, які покликаний вирішувати державний орган; у компетенцію включаються повноваження державного органу, його відповідальність, правові засоби, форми та методи реалізації прав та виконання обов'язків [156, с.194-195].

Розглянемо детальніше, наскільки компетенція визначених в законі суб'єктів дозволяє здійснювати ефективну соціальну реабілітацію засуджених та звільнених.

Так, на *Міністерство юстиції* покладається функція забезпечення виконання кримінальних покарань. Тепер розглянемо, якими саме інструментами управління наділене Міністерство юстиції України. Отже,

заступник Міністра (умовно назвемо його профільним) координує напрями роботи та спрямовує діяльність структурних підрозділів апарату Міністерства, які безпосередньо підпорядковані Державному секретарю Міністерства: управління пенітенціарних інспекцій; відділу по роботі з системою Державної кримінально-виконавчої служби України. Перший структурний підрозділ – інструмент моніторингу, контролю та інспектування; другий – місток між Міністерством юстиції України та системою ДКВС України.

Цей же заступник Міністра, спрямовує діяльність:

- Департаменту з питань виконання кримінальних покарань (міжрегіональний територіальний орган управління, якому підпорядковані інші міжрегіональні органи управління, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання покарань і який безпосередньо забезпечує управління установами виконання покарань та СІЗО в центральному регіоні);
  - міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції (територіальні органи управління, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері виконання покарань в конкретних регіонах;
  - Державної установи «Центр пробації» (неприбуткова державна установа, що створена для забезпечення виконання завдань ДКВС України з питань пробації і безпосереднього спрямування та координації діяльності уповноважених органів з питань пробації, що належить до сфери управління Мін'юсту);
  - Державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України» (забезпечення надання екстреної, первинної, вторинної (спеціалізованої) та паліативної медичної допомоги засудженим та особам, узятим під варту) [30].

Департамент з питань виконання кримінальних покарань є міжрегіональним територіальним органом Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань. Діяльність Департаменту спрямовується та координується заступником Міністерства юстиції України відповідно до

розподілу обов'язків. Департамент є органом Державної кримінально-виконавчої служби України. Департамент реалізує повноваження Мін'юсту в сфері виконання кримінальних покарань.

Основні завдання:

- контроль та моніторинг за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізації законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту;
- організація забезпечення безпеки осіб, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, підрозділами таких установ та слідчих ізоляторів;
- здійснення охорони засуджених, осіб, узятих під варту, під час медичного обстеження і лікування в територіальних закладах охорони здоров'я;
- визначення виду установи виконання покарань, у якій відбуватимуться покарання засуджених до позбавлення волі, здійснення розподілу, проведення їх та осіб, узятих під варту, з однієї установи до іншої;
- видачі осіб (екстрадиції), а також прийому громадян України, засуджених за кордоном, для відбування покарання на території України та передачу іноземців, засуджених судами України, для відбування покарання за кордоном, забезпечення транзитного перевезення через територію України осіб, узятих під варту, або засуджених згідно із законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- *організація процесу позитивних змін засуджених, їх свідоме відновлення в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві (ресоціалізація);*
- організація проведення соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, які відбувають покарання в установах виконання покарань,

залучення до її проведення представників релігійних і благодійних організацій, громадських об'єднань, творчих спілок, фізичних осіб;

- забезпечення виконання актів амністії та помилування;
- організація загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених в установах виконання покарань;
- впровадження міжнародних стандартів та передового досвіду у сфері дотримання прав людини і громадянина [30].

Таким чином, не Міністерство юстиції, а саме Департамент виконання кримінальних покарань і повинен організувати процес ресоціалізації засуджених, що, як ми вже зазначали, є неможливим без соціальної реабілітації таких осіб. І саме зазначений Департамент і повинен вжити всіх заходів як до чіткого визначення криміногенних потреб засуджених, так і до максимального їх вирішення ще в процесі відбування покарання. Для забезпечення реального впровадження діяльності із соціальної реабілітації засуджених необхідно затвердити окремий нормативний акт.

Нині Міністерство юстиції України у 5 установах виконання покарань України розпочало реалізацію пілотного проєкту «Взаємодія уповноважених органів з питань пробації та установ виконання покарань при умовно-достроковому звільненні засуджених до позбавлення волі на певний строк або заміні невідбутої частини покарання більш м'яким». У рамках пілотного проєкту засуджені, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі та за формальними ознаками до яких може бути застосовано умовно-дострокове звільнення, будуть проходити спеціальну підготовку до звільнення, а після – потраплять до органів пробації і отримають сприяння у вирішенні низки життєвих питань.

Головна мета проєкту – сприяти соціальній адаптації осіб, які тривалий термін відбували покарання в ізоляції від суспільства, та надати професійну підтримку таким особам після звільнення з місць покарання, аби мінімізувати можливість вчинення ними нового злочину. Адже без належної професійної підтримки після звільнення людині дуже важко пристосуватися до звичного

ритму, а отримати необхідну допомогу – складно. Працівники пробації мають необхідні знання, алгоритми та ресурси для вирішення таких питань. І відтепер готові спрямувати свої зусилля для роботи із звільненими, які вже на свободі.

Умови пілотного проекту поширюються на засуджених, які: відбувають покарання в установах виконання покарань, що беруть участь у Пілотному проекті; мають відбути 4 або більше місяців до настання строку можливого умовно-дострокового звільнення або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким; планують проживати після звільнення в межах області (міста), де розташована УВП; мають низький або середній ризик вчинення повторного правопорушення відповідно до оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення та потреб; виявили бажання брати участь у пілотному проекті та підписали відповідну угоду. Участь засуджених у пілотному проекті відбувається на добровільній основі після ознайомлення з умовами участі у ньому.

У рамках реалізації пілотного проекту також передбачено проведення навчальних заходів для персоналу установ виконання покарань та уповноважених органів з питань пробації, які будуть залучені до впровадження зазначених новацій. Новації щодо застосування умовно-дострокового звільнення засуджених будуть апробовані в 5 установах виконання покарань: Бориспільській виправній колонії (№ 119) у Київській області; Білоцерківській виправній колонії (№ 35) у Київській області; Качанівській виправній колонії (№ 54) у Харківській області; Божковській виправній колонії (№ 16) у Полтавській області; Кам'янській виправній колонії (№ 34) у Дніпропетровській області. Термін реалізації пілотного проекту – з 2020-го до 31 серпня 2021 року. Пілотний проект реалізується Департаментом з питань виконання кримінальних покарань та Державною установою «Центр пробації» за сприяння благодійної організації «Вільна Зона», проекту SURGe та Проекту Пробації NORLAU [16].

Фактично, цей проект став другим кроком до запровадження в установах виконання покарань оцінок ризиків та індивідуального планування роботи з засудженими. Ще у 2019 році було реалізовано проект з впровадження

пенітенціарної пробації, метою якого називалося розроблення та впровадження дієвих механізмів підготовки до звільнення, алгоритму ефективної взаємодії установ виконання покарань та органів пробації під час підготовки засудженого до звільнення, ефективних програм (курсів) з підготовки до звільнення з урахуванням статі, віку засуджених, а також нових форм і методів проведення ресоціалізаційної роботи з засудженими у межах пенітенціарної пробації, підготовки осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк до звільнення, з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання.

Передбачалося, що у ході пілотного проекту мали бути розроблені та апробовані: інструменти оцінки ризиків і потреб засуджених перед їх звільненням з установ виконання покарань; оновлені плани реалізації заходів пенітенціарної пробації, спрямованих на створення передумов для успішної подальшої соціальної адаптації засуджених, створення умов для ефективної підготовки до звільнення, формування особистісних якостей засуджених, зміцненню та відновленню їх соціально корисних зв'язків. Планувалось розробити ефективну модель сприяння у здійсненні заходів соціального патронажу та наданні соціальних й інших послуг засудженим, їх переадресації до спеціалізованих суб'єктів надання допомоги та здійснення контролю за станом отримання послуги [173].

Фактично планувалося створити необхідні умови для надання засудженим і звільненим соціальної, медичної та консультативної допомоги; підвищення професійної компетентності сторін з питань соціального супроводу засуджених, з метою їх ресоціалізації та забезпечення доступу до необхідних соціальних та медичних послуг; консультування засуджених і звільнених, з питань безперервності лікування таких соціально небезпечних хвороб, як ВІЛ-інфекція, туберкульоз; здійснення заходів супроводу та переадресації звільнених, що хворіють на ВІЛ/СНІД, туберкульоз, для забезпечення безперервності лікування. Немаловажним називалося удосконалення процесу налагодження партнерських відносин з іншими учасниками соціальної адаптації

та соціального супроводу – волонтерами, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями, а також громадою.

Особливу увагу під час реалізації пілотного проекту приділялося бюджетній адвокації – тобто, мотивації органів місцевої влади до виявлення активнішої позиції щодо сприяння в соціальній адаптації колишнім правопорушникам, оскільки лише таким чином можна забезпечити безпеку як суспільства в цілому, так і окремої громади. У подальшому позитивні результати впровадження пілотного проекту мали поширитися на всі регіони України з одночасною зміною чинних нормативних актів [173], однак з невідомих причин (можливо, через політичні зміни керівництва системи та її важкого сприйняття змін) цього не сталося. Хоча саме такі зміни й могли створити підґрунтя, необхідне для здійснення соціальної реабілітації засуджених не тільки в період відбування покарання, а й після звільнення.

Функцію постпенітенціарного контролю та допомоги в соціальній адаптації закріплюють Правила Ради Європи про пробацію, визначаючи, що якщо служба пробації виконує функцію по контролю за засудженими після звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі, вона повинна працювати у взаємодії з тюремною адміністрацією, засудженими, їх сім'ями і громадськістю для того, щоб підготувати засуджених до звільнення і адаптації в суспільстві. Вони повинні встановити контакти з відповідними службами в'язниці для того, щоб допомогти в побутовій і трудовій адаптації засуджених після звільнення.

Службі пробації має бути забезпечений доступ до засуджених, які перебувають у в'язниці, щоб допомогти їм підготуватися до звільнення і спланувати наступний контроль за ними для здійснення безперервного контролю і продовження виховної роботи, яка здійснювалася під час тюремного ув'язнення. Контроль після звільнення від тюремного ув'язнення має бути спрямований на вирішення проблем засуджених, таких як працевлаштування, місце проживання, освіта, і забезпечення виконання ними умов звільнення, щоб зменшити загрозу вчинення нового злочину і завдання значного збитку. Після

виконання засудженим постпенітенціарних обов'язків служба пробації, якщо це передбачено законом, може продовжити за згодою колишніх ув'язнених надавати їм допомогу вести законослухняний спосіб життя [141]. Такі положення містяться у міжнародних стандартах, втім формат їх інтеграції в Україні дещо відрізняється.

Національна модель пенітенціарної пробації полягає у підготовці засуджених, які відбувають покарання в установах виконання покарань до звільнення з метою трудового і побутового влаштування за обраним ними місцем проживання. Чинне законодавство покладає на суб'єктів соціального патронажу, а це центральні і місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, об'єднання громадян, а також фізичні особи, які здійснюють соціальний патронаж та спеціалізовані установи обов'язок допомоги звільненим особам шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних та інших заходів, зокрема надання послуг, спрямованих на соціальну адаптацію.

Повноваження суб'єктів соціального патронажу визначені Законом України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 17.03.2011 за № 3160-VI.

Центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування утворюють спостережні комісії та піклувальні ради, здійснюють контроль за діяльністю суб'єктів соціального патронажу, які їм підпорядковані.

Міністерство соціальної політики забезпечує реалізацію державної політики щодо соціальної адаптації звільнених осіб; організовує та координує роботу щодо здійснення соціального патронажу; забезпечує розроблення відповідних планів заходів з метою реалізації державної політики щодо соціальної адаптації звільнених осіб. Проте усі ці документи не виокремлюють звільнених чи засуджених як окрему категорію, та, відповідно, не передбачають специфічної роботи з цією групою громадян.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування забезпечують здійснення заходів соціального патронажу; координують і контролюють діяльність підпорядкованих їм підприємств, установ та організацій, надають їм підтримку; забезпечують утворення мережі спеціалізованих установ для звільнених осіб з урахуванням потреб і умов регіону; утворюють спостережні комісії; здійснюють заходи щодо соціальної адаптації звільнених осіб; беруть участь у процесі підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк; сприяють звільненим особам в отриманні ними соціальних пільг та гарантій, передбачених законом; вживають заходів щодо влаштування звільнених осіб, які втратили зв'язок із сім'єю, не мають постійного місця проживання або перебування та потребують підтримки, до центрів соціальної адаптації або інших установ та закладів соціальної підтримки (догляду); вживають заходів щодо влаштування звільнених осіб похилого віку та інвалідів та груп, які потребують постійного стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування, до будинків-інтернатів або інших закладів соціальної підтримки (догляду).

Центр соціальної адаптації – це соціальна установа, діяльність якої спрямована на поступове повернення звільнених осіб до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві шляхом надання їм соціальних послуг та сприяння в отриманні іншої допомоги з урахуванням індивідуальних потреб. Типове положення про центр соціальної адаптації звільнених осіб (наказ Міністерства праці та соціальної політики від 14 лютого 2006 р. №31) до таких послуг відносить соціально-побутові (тимчасове проживання, харчування, надання одягу, взуття, білизни, користування душем та пральною, збереження речей, документів); психологічні (консультації, психодіагностика, психокорекція, психотерапія); соціально-педагогічні (розробка індивідуальних планів соціальної адаптації; культурно-масові заходи, формування відповідних навичок і вмінь, позитивне ставлення до власної особистості, навчання самостійному вирішенню життєвих проблем,

допомога у здобутті освіти); соціально-медичні (організація первинного медичного огляду та, у разі потреби, надання першої медичної допомоги, фізкультурно-оздоровчі заходи, направлення до закладів охорони здоров'я за територіальним розташуванням Центру); юридичні (допомога в оформленні правових документів, відновленні паспорта, консультації та роз'яснення чинного законодавства); послуги з працевлаштування (сприяння у працевлаштуванні, соціальне супроводження працевлаштованої особи); інші соціальні послуги.

Соціальний будинок-інтернат – це соціально-медична установа, призначена для постійного проживання звільнених осіб – громадян похилого віку, інвалідів I та II групи, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, побутового і медичного обслуговування. Типове положення про спеціальний будинок-інтернат (наказ Міністерства соціальної політики від 9 листопада 2011 р. №432) відносить до його завдань забезпечення належних умов для проживання, медичної, соціальної, психологічної реабілітації, медичної допомоги звільненим особам (надання постійного місця проживання, харчування, видача одягу, взуття, реєстрація, медичне обслуговування, організація дозвілля).

Дані послуги надаються тим звільненим особам, які звернулися до суб'єктів соціального патронажу в установленому законодавством порядку; не мають працездатних дітей або інших родичів, які згідно із законом зобов'язані їх утримувати, інакше ці послуги надаються на платній основі за їх рахунок.

Спостережні комісії організовують та здійснюють громадський контроль за дотриманням прав, основних свобод і законних інтересів засуджених осіб та осіб, звільнених від відбування покарання; організовують виховну роботу з особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, та громадський контроль за їх поведінкою протягом невідбутої частини покарання; надають допомогу у соціальній адаптації звільненим особам.

Спостережні комісії працюють безпосередньо в районі розташування установ виконання покарань та мають мандат на відвідування їх в будь-який час, вивчення матеріалів, фіксацію порушень. Окрім цього, спостережні комісії наділені повноваженнями вносити рекомендації щодо поліпшення стану справ як адміністрації установ виконання покарань, так і Міністерству юстиції, а також ініціювати вирішення проблем із залученням можливостей місцевого рівня, в тому числі і місцевих бюджетів. Тобто, на спостережні комісії покладається завдання як виявлення проблемного питання, так і його розв'язання.

Спостережні комісії приймають участь у вирішенні питань погіршення умов тримання засуджених (переведення за порушення в жорсткіші умови), а також погоджують рішення щодо можливого умовно-дострокового звільнення. Вони також зобов'язані надавати допомогу в корисній зайнятості осіб в установах виконання покарань та заходів щодо їх ресоціалізації. За інформацією Департаменту з питань виконання кримінальних покарань, співпраця зі спостережними комісіями є доволі активною. Протягом 9 місяців 2020 року органами і установами ДКВС України вживалися заходи щодо сприяння спостережним комісіям у забезпеченні заходів громадського контролю відповідно до кримінально-виконавчого законодавства та Постанови Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2004 р. № 429. У зв'язку з початком введення карантинних обмежень співпраця була мінімізована та побудована шляхом проведення он-лайн засідань представників установ виконання покарань з членами спостережних комісій.

Так, згідно отриманих під час проведення дослідження звітів, з метою здійснення громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань, сприяння органам і установам виконання покарань у виправленні та ресоціалізації засуджених, створенні належних умов для їх тримання протягом 9 місяців 2020 року спостережними комісіями здійснено 1013 заходів громадського контролю (відвідання установ, моніторингів тощо). Причому станом за 9 місяців 2019

року таких заходів було здійснено 1343 заходи громадського контролю, що обумовлюється на той час сприятливою епідеміологічною ситуацією. На даний час можливості здійснення візитів та моніторингів обмежені до закінчення карантинних вимог.

Показово, що під час проведених заходів протягом 9 місяців 2020 року не було виявлено фактів порушень та недоліків в діяльності адміністрацій установ ДКВС України. В той же час, за 9 місяців 2019 року під час проведених заходів виявлено 3 факти порушення та недоліків в діяльності адміністрації: державної установи «Райківська виправна колонія (№ 73)» Житомирської області (1 факт) та державної установи «Сумська виправна колонія (№ 116)» Сумської області (2 факти). За результатами візитів за 9 місяців 2020 року надано 617 рекомендацій, за 9 місяців 2019 року 899 рекомендацій.

У цілому за сприяння представників спостережних комісій: 889 засудженим надано допомогу у підготовці до звільнення (за 9 місяців 2019 року 836 особам); 219 засудженим надано допомогу в оформленні паспорта та відновленні інших документів (за 9 місяців 2019 року - 127 особам); створено 1 додаткове робоче місце для засуджених (Полтавська область - «Надержищинська виправна колонія (№ 65)» (за 9 місяців 2019 року - створено 41 додаткове робоче місце для засуджених: Львівська область - 18, Дніпропетровська область - 23); проведено 625 заходів соціально-виховного характеру (за 9 місяців 2019 року 828 заходів, що обумовлено на той час широкими можливостями спостережним комісіям відвідувати установи для проведення таких заходів).

У окремих регіонах надається сприяння у покращенні умов для тримання засуджених та зміцненні матеріальної бази установ. Так, за сприяння спостережних комісій, матеріальну базу установ виконання покарань за 9 місяців 2020 року покращено на 17 тис. 357 грн. (14 тис. 157 грн. - в установах Дніпропетровської області Південно-Східного міжрегіонального управління та 3 тис. 200 грн. – по Західному міжрегіональному управлінню в державній установі «Ковельська виховна колонія» Волинської області). Порівняно із

результатами за 9 місяців 2019 року, за сприяння спостережних комісій, матеріальну базу установ виконання покарань було покращено на 24209 тис. грн. (з них на 19992 тис. грн. – в установах Дніпропетровської області, на 2 тис. 708 грн. в установах Полтавської області, на 1000 тис. 5 грн. – в установах Західного МРУ: Волинської, Рівненської, Львівської, Тернопільської областей; на 500 грн. в установах Чернігівської області).

Найбільша кількість соціально-виховних заходів проведено представниками спостережних комісій протягом 9 місяців 2020 року в установах Північно-Східного та Південно-Східного міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань (213 та 126), що порівняно з даними за 9 місяців 2019 року свідчить про продовження позитивної динаміки в даних МРУ. Стосовно Північно-Східного міжрегіонального управління слід відзначити Харківську та Полтавську області, де в установах проведено протягом 9 місяців 2020 року найбільшу кількість соціально-виховних заходів за сприяння спостережних комісій (85 та 79 заходів відповідно). В усіх установах Північно-Східного МРУ проводяться такі заходи, лише в державній установі «Кременчуцька виховна колонія» не проведено жодного соціально-виховного заходу за сприяння спостережних комісій.

Досить активно проводилася робота в напрямку підготовки засуджених до звільнення за сприяння спостережних комісій в установах Харківської та Полтавської областей (була надана допомога 182 та 71 засудженим). Найбільша кількість заходів контролю здійснено спостережними комісіями в наступних областях: Центрально-Західне МРУ – Вінницька область (50); Західне МРУ – Львівська область (67); Центральний регіон – Житомирська область (77); Північно-Східне МРУ – Харківська (138) та Полтавська області (95); Південно-Східне МРУ – Дніпропетровська (90) та Запорізька області (79); Південне МРУ – Миколаївська (57) та Кіровоградська області (43). Поряд із тим, є ряд установ, в яких не було проведено жодного заходу громадського контролю (наприклад, державні установи «Черкаський слідчий ізолятор», «Вінницька установа виконання покарань (№ 1)», «Дніпровська установа виконання покарань (№ 4)»).

Одним із напрямків співпраці зі спостережними комісіями є надання допомоги засудженим у підготовці до звільнення. Досить активно проводилася робота в напрямку підготовки засуджених до звільнення за сприяння спостережних комісій в установах Південного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань (322), а саме в установах Миколаївської (163) та Херсонської областей (79). Також активною була робота і в установах Північно - Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань (253), а саме в установах Харківської області (182). Також доволі активно протікала робота і в установах Південно-Східного (125) (Дніпропетровська область – 91 із 125) та Центрально-Західного (115) (Вінницька область – 85 із 125) міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань.

Надавалась допомога в оформленні паспорту та відновленні інших документів. Найбільш тісною виявилася співпраця по даному питанні в установах Південно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань, а саме в установах Дніпропетровської області (157 засудженим із 219 по Україні) отримали зазначену підтримку.

Натомість діяльність спостережних комісії нині проводиться не повною мірою ефективно. І головне через такі чинники: 1) відсутність органу, який би координував діяльність та здійснював методичний супровід спостережних комісій; 2) нерозуміння Головами відповідних новоутворених органів місцевої влади їх ролі і значення в житті громади; 3) відсутність мотивування громадських активістів та поінформованості їх про можливості у разі входження до складу спостережних комісій; 4) застарілий текст Положення про спостережні комісії, що не відповідає вимогам сьогодення та децентралізації; 5) відсутність системи навчання членів спостережної комісії тощо. Ці проблемні питання, що не дозволяють зробити діяльність спостережних комісій по справжньому ефективною, без їх своєчасного вирішення будуть лише поглиблюватися на тлі впроваджуваної в Україні децентралізації, оскільки

«старі» органи влади ліквідуються, а нові не мають необхідної інформації та мотивації до створення дійсно ефективних спостережних комісій.

Державна служба зайнятості встановлює підприємствам, установам та організаціям з чисельністю штатних працівників понад 20 осіб квоту у розмірі 5 відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників за попередній календарний рік для забезпечення можливості працевлаштування осіб, звільнених з установ виконання покарань. У разі безробіття кожен має право і на соціальний захист, що реалізується, в тому числі, і шляхом надання безоплатних соціальних послуг, зокрема, інформаційно-консультативних, професійної підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації тощо [120].

Центри соціальних служб визначають потреби в наданні соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, психологічних, юридичних та інформаційних послуг та забезпечують соціальне обслуговування звільнених осіб; здійснюють у разі потреби соціальний супровід молодих осіб, які відбули покарання; сприяють зміцненню родинних та суспільно-корисних зв'язків, здобуттю освіти, вирішенню питань трудового і побутового влаштування [132].

Органи Національної поліції проводять перевірку прибуття звільненої особи до місця проживання; здійснюють інші повноваження в цій сфері [127].

Державна міграційна служба забезпечує оформлення та видачу звільненим особам паспортів громадян України; здійснює реєстрацію місця проживання або перебування звільнених осіб [119].

Міністерство охорони здоров'я організовує надання звільненим особам лікувально-профілактичної, медичної та санітарної допомоги; забезпечує проведення діагностично-лабораторних обстежень у державних та комунальних закладах охорони здоров'я; забезпечує госпіталізацію до спеціалізованих закладів охорони здоров'я звільнених осіб, які потребують стаціонарного лікування, у тому числі хворих на туберкульоз або інфікованих збудниками туберкульозу, ВІЛ-інфікованих осіб, та осіб із захворюваннями, що передаються статевим шляхом [121].

Ці послуги надаються тим звільненим особам, які звернулися до суб'єктів соціального патронажу в установленому законодавством порядку.

Орган пробації повинен фактично виступати координатором у процесі взаємодії між адміністрацією установ виконання покарань та суб'єктами соціального патронажу при підготовці до звільнення засуджених, яким до закінчення призначеного строку покарання або до розгляду питання про застосування статей 81, 82 КК України залишилося не більше трьох місяців.

Адміністрація установи виконання покарань у процесі бесіди з'ясовує проблемні питання засуджених, які готуються до звільнення, та їх можливі потреби після звільнення. Особлива увага звертається на наміри засудженого щодо його місця проживання після звільнення; наявність документа, що посвідчує особу, та потребу у його отриманні (відновленні); наявність визначеного місця працевлаштування; потребу у влаштуванні (обслуговуванні) до спеціалізованої установи для звільнених осіб (центр соціальної адаптації звільнених осіб, спеціальний будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю I і II груп) або закладу для бездомних осіб (центр обліку, будинок нічного перебування, центр реінтеграції, соціальний готель); потребу у здійсненні соціального супроводу, влаштуванні до центру соціально-психологічної допомоги, соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (стосовно осіб віком 18-23 р.), соціального центру матері та дитини (стосовно жінок на 7-9 місяці вагітності, жінок з дітьми віком від народження до 18 місяців), центру ресоціалізації наркозалежної молоді (стосовно осіб, які пройшли курс лікування від наркотичної залежності); необхідність госпіталізації до закладів охорони здоров'я [124].

В залежності від отриманої інформації щодо потреб засудженого, з'ясувавши його наміри та прийнявши відповідну заяву, адміністрація установи виконання покарань направляє до органу пробації відповідні повідомлення-запити: до органу житлово-комунального господарства, об'єднання співвласників багатопверхового будинку або органу місцевого самоврядування

з метою перевірки наявності даного житлового приміщення, осіб, які в ньому проживають та право засудженого на проживання в зазначеному приміщенні після звільнення; до органу праці та соціального захисту населення стосовно засуджених, які звернулись по допомогу у влаштуванні до спеціалізованої установи для звільнених осіб або інший заклад соціальної підтримки (догляду); до районного центру зайнятості населення для організації трудового влаштування; до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді відповідного району (міста, району у місті), у якому має намір проживати особа після звільнення; до органу охорони здоров'я про засуджених осіб, які звільняються і є хворими на заразну форму туберкульозу тощо; до підрозділу профілактичної роботи органу Національної поліції [124].

Отримавши таке повідомлення-запит персонал органу пробації вживає заходів по його відпрацюванню в безпосередній взаємодії з суб'єктами соціального патронажу за обраним засудженим місцем проживання та одразу сповіщає установу виконання покарань про результати проведеної роботи. У разі відсутності можливості проживання засудженого за обраним ним місцем проживання, або виникнення інших проблем, засудженого повідомляють про це та про заходи соціального патронажу, які можуть бути вжиті відповідними суб'єктами стосовно нього після звільнення.

Механізм взаємодії в процесі виконання завдань пенітенціарної пробації та повноваження установи виконання покарань (слідчого ізолятора), уповноваженого органу з питань пробації, органу (підрозділу) поліції, структурного підрозділу з питань соціального захисту населення, органів та закладів охорони здоров'я регламентовані спільним наказом Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України від 3 квітня 2018 року № 974/5/467/609/280, яким затверджено Порядок взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

Однак цей вид діяльності органів пробації фактично не має нічого спільного з соціальною реабілітацією засуджених, бо обмежений суто обміном повідомлень з різних питань. Приміром, за офіційною інформацією Державної установи «Центр пробації» [101], станом на I півріччя 2020 року в установах виконання покарань за участі уповноважених органів з питань пробації проведено спільні заходи з суб'єктами соціального патронажу, у яких прийняли участь 182 засуджених. Найбільше залучено кількість засуджених осіб у Харківській – 58, Запорізькій – 38, Полтавській – 27, Чернігівській – 22, Донецькій – 15 та Волинській областях – 10.

Відносно 4359 осіб підрозділами пробації отримано 6490 повідомлень-запитів (на 8 % більше ніж минулого року – 5944) від установ виконання покарань (СІЗО) щодо підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, із них: 4223 (65 %) повідомлень-запитів щодо можливості проживання (на 5 % більше ніж минулого року – 4012); 1398 (22 %) повідомлень-запитів щодо можливості працевлаштування (на 9 % більше ніж минулого року – 1128); 774 (12 %) повідомлень-запитів щодо сприяння організації соцпатронажу (соцсупроводу) засудженим віком до 35 років (на 3 % більше ніж минулого року – 752); 95 (1 %) повідомлень-запитів щодо влаштування до спецустанов, надання соцпослуг засудженим віком старше 35 років (на 45 % більше ніж минулого року – 52).

Уповноваженими органами з питань пробації здійснено 6197 перевірок щодо можливості проживання засудженого після звільнення за обраним місцем мешкання, із них:

– відносно 4174 осіб надіслано 4213 запитів щодо наявності житлового приміщення та права засудженого на проживання в зазначеному приміщенні після звільнення, із яких відносно 2814 осіб отримано 2839 (67 %) позитивних відповідей. Відносно 834 осіб отримано 850 (20 %) негативні відповіді. Негативні відповіді отримано з таких причин: житлове приміщення зруйноване, не придатне для проживання або взагалі відсутнє; особи, які в ньому

проживають не дають згоди на спільне проживання. Щодо 524 (13 %) запитів – відповіді на теперішній час знаходяться на опрацюванні;

– здійснено 1984 виходи за адресами щодо можливості проживання осіб після їх звільнення з установ виконання покарань, із них стосовно 1554 осіб (78 %) питання вирішено позитивно, відносно 426 осіб (21 %) відмовлено в можливості проживання засудженого за вказаною в запиті адресою, а відносно 4 осіб (1 %) вирішення даного питання в процесі виконання.

Під час виявлення фактів неможливості проживання засуджених за обраним ними місцем проживання, уповноваженими органами з питань пробації надіслано запити до структурних підрозділів з питань соціального захисту населення обласних державних адміністрацій для визначення шляхів щодо організації притулку після звільнення. Загалом відносно 941 особи уповноваженими органами з питань пробації до органів/підрозділів з питань соціального захисту населення щодо сприяння організації соцпатронажу (соцсупроводу) засудженим віком до 35 років надіслано 961 запит. Отримано 804 (84 %) позитивних відповідей відносно 793 осіб, тобто за цими запитами органи соцзахисту підтвердили сприяння з надання соціальних послуг (соцсупроводу) засудженим та організації притулку після звільнення. Відносно 8 осіб отримано 8 (1 %) негативних відповідей та відносно 140 осіб 149 (15 %) запитів знаходяться на опрацюванні та відповідно відповіді не надійшли до підрозділів пробації.

Кількість надісланих запитів до органів/підрозділів з питань соціального захисту населення щодо сприяння влаштування до спецустанов, надання соцпослуг засудженим віком старше 35 років становить 433 (відносно 421 особи). Отримано 324 (75 %) позитивних відповідей щодо надання соціальних послуг відносно 324 осіб. Відносно 17 осіб отримано 21 (5 %) негативних відповідей та відносно 80 осіб 88 (20 %) відповідей, від надісланих запитів, підрозділами пробації на теперішній час не отримано. Причинами негативних відповідей є відсутність на території області будь-яких закладів для бездомних громадян, будинків інвалідів, реабілітаційних центрів, притулків для

тимчасового перебування, інших закладів соціальної підтримки. Під час отримання негативних відповідей із підрозділів з питань соціального захисту населення, уповноваженими органами з питань пробації запропоновано засудженим після звільнення звернутись до неурядових організацій (банку ресурсів), які надають відповідні послуги.

Уповноваженими органами з питань пробації за звітний період відносно 1391 особи надіслано 1395 запитів щодо можливості працевлаштування засуджених після звільнення. Із них отримано 1231 (88 %) позитивних відповідей відносно 1229 осіб та відносно 11 осіб отримано 11 (1 %) негативних відповідей. Відповідно до 151 особи 153 (11 %) відповіді підрозділами пробації не отримано. Основними із причин негативних відповідей є відсутність документів, що засвідчують особу, та відмова керівників підприємств і установ у подальшому працевлаштуванні. Взагалі з отриманих запитів відносно 4359 осіб, питання в процесі підготовки до звільнення стосовно 3567 осіб (82 %) – вирішено позитивно; відносно 107 осіб (2 %) – питання вирішено частково; щодо 542 осіб (13 %) – вирішення цих питань знаходиться в процесі виконання; а стосовно 143 осіб (3 %) – питання на теперішній час не вирішено.

За звітний період проведено 429 спільних заходів уповноваженими органами з питань пробації із залученням спостережних комісій у процесі підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Найменше заходів із залученням спостережних комісій проведено у наступних областях: Львівській і Хмельницькій – 0, Івано-Франківській – 1, Запорізькій і Тернопільській – по 2, Миколаївській і Черкаській – по 4, м. Київ та Київській та Одеській – по 5.

Враховуючи, що органи пробації не мають ресурсів для надання засудженим допомоги у вирішенні наявних проблем, тому в кожному підрозділі формується так званий банк ресурсів з числа державних і неурядових організацій, які надають необхідні соціальні послуги, і до яких направляються особи для отримання допомоги. Загалом налічується 4778 організацій, з якими співпрацюють уповноважені органи з питань пробації, з яких 3606 становлять

державні організації з якими співпрацюють 100 % підрозділів пробації та 1172 громадських організацій, з якими співпрацюють 75 % підрозділів [101].

Таким чином, діяльність органів пробації на соціальній реабілітації звільнених не зосереджується, відповідно – й необхідні заходи не впроваджуються, адже якщо органи пробації не в змозі проводити роботу з реабілітації, то і вчиняти активні дії з впровадження заходів для досягнення реабілітації не мають змоги. На нашу думку, саме центри соціальних служб повинні виступати ключовим суб'єктом соціальної реабілітації звільнених. Це зумовлено рядом обставин: по-перше, ці центри мають у своєму складі необхідних фахівців, що спеціалізуються на роботі саме зі звільненими; по-друге, вони виступають одним із основних надавачів соціальних послуг для цієї категорії громадян; по-третє, вони нині мають здійснювати заходи, спрямовані на поліпшення становища громадян з груп ризику, їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку тощо.

Більше того, факт відбування особою покарання у виді позбавлення волі, може служити критерієм віднесення цієї родини до категорії таких, що опинились у складній життєвій ситуації в тому випадку, коли сім'я (особа) не може самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив даної обставини [125]. Для поліпшення поточної ситуації, на нашу думку, необхідно: а) передбачити обов'язкову постановку на облік осіб, звільнених з місць позбавлення волі; б) чітко прописати серед функцій і завдань центрів соціальних служб роботу з особами, які відбули покарання у виді позбавлення волі.

Важливу роль у здійсненні функції попередження злочинності серед суб'єктів системи запобігання відіграють *судові органи*. На думку деяких вчених, система правосуддя стосовно спрямована насамперед на забезпечення того, аби будь-які заходи впливу на правопорушників були завжди співрозмірні як з особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення [67, с.35]. Судові органи здійснюють вплив на соціальну реабілітацію у двох напрямках. Перший полягає у виявленні при розгляді

справи причин, умов та що сприяли вчиненню злочину або стали визначальним фактором деформації свідомості особи, а другий – у виховній роботі та покаранні осіб, які вчинили злочин [25, с. 49].

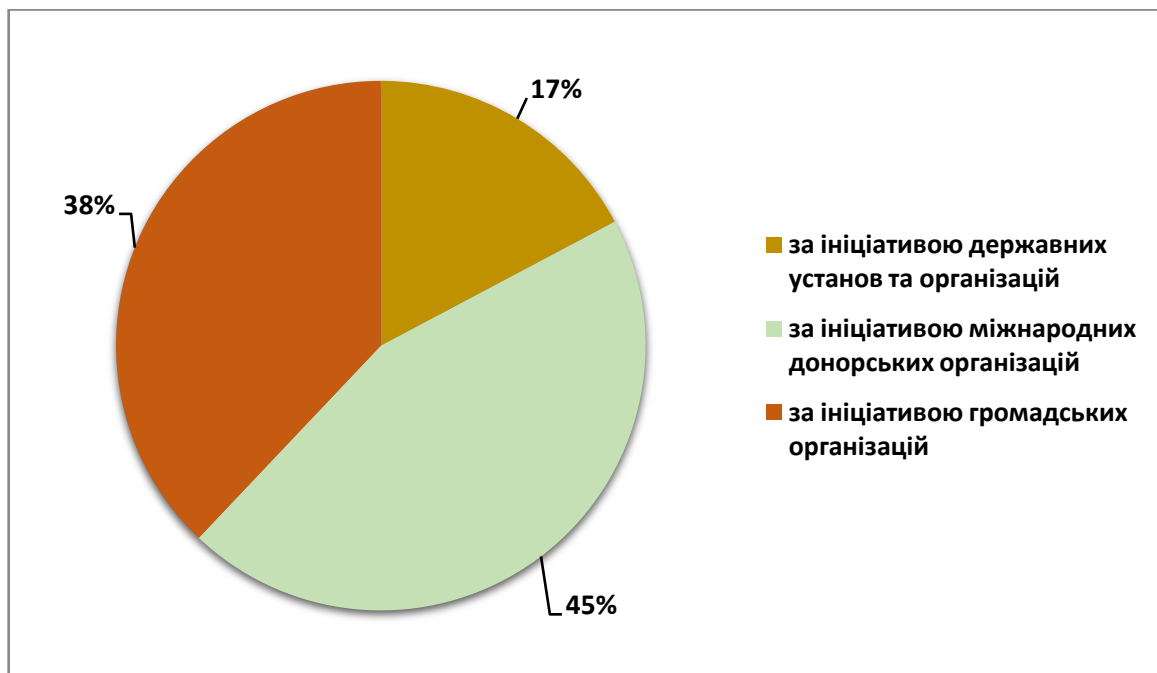
Тому діяльність цих суб'єктів не можна визнавати ефективною щодо осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі, з огляду на що слід змінити загальні підходи до призначення покарання таким особам та його значення.

2.3 Взаємодія суб'єктів соціальної реабілітації засуджених як запорука підвищення її ефективності

У здійсненні соціальної реабілітації засуджених і звільнених беруть участь у межах своєї компетенції інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, окремі громадяни. Безумовно, негативним аспектом діяльності, що проводиться громадськими організаціями, є недостатність системності та систематичності їх діяльності [33, с.5]. Українські неурядові організації, як і на початку свого становлення, фінансуються головним чином з іноземних джерел, і на сьогодні так і не вдалося сформувати національну систему фінансового живлення «третього сектору».

Стратегія фінансування міжнародними фондами нашого «третього сектору» в переважній більшості спрямована на підтримку короткотермінових (з терміном виконання до року) проектів з незначними бюджетами. А оскільки проекти є короткотерміновими, то отримавши фінансування для реалізації одного проекту, менеджери наших неурядових організацій, не зволікаючи, переходять до написання нової проектної заявки – адже в умовах жорсткого конкурсу виграти гранти в середньому вдається один з десяти, а отже треба написати з десятків заявок на конкурс, аби отримати кошти на одну [21]. Але це зовсім не означає, що фахівці громадських організацій не можуть забезпечити ефективну роботу у напрямі соціальної реабілітації засуджених.

У межах нашого дослідження ми вивчили 29 реалізованих в Україні за останні шість років проектів та програм, спрямованих на запобігання злочинності, в тому числі через створення умов для соціальної реабілітації засуджених, зокрема: а) проекти та програми що ініціювалися та реалізовувалися за підтримкою державних установ та організацій (наприклад «Від мрії до дії»[12]); б) проекти та програми що ініціювалися та реалізовувалися за підтримкою міжнародних донорських формацій, організацій, фондів, тощо (наприклад «Незалежна служба психолого-соціальної адаптації та ресоціалізації засуджених»[97]); в) проекти та програми що ініціювалися та реалізовувалися громадськими організаціями, ініціативними групами та окремими особами (наприклад «Центр адаптації Світло надії» [181]). За матеріалами аналізу виділено три різноструктурні ланки, які є основними суб'єктами здійснення соціальної роботи та надання соціальних послуг правопорушникам. Їх склад та співвідношення зображено нижче.

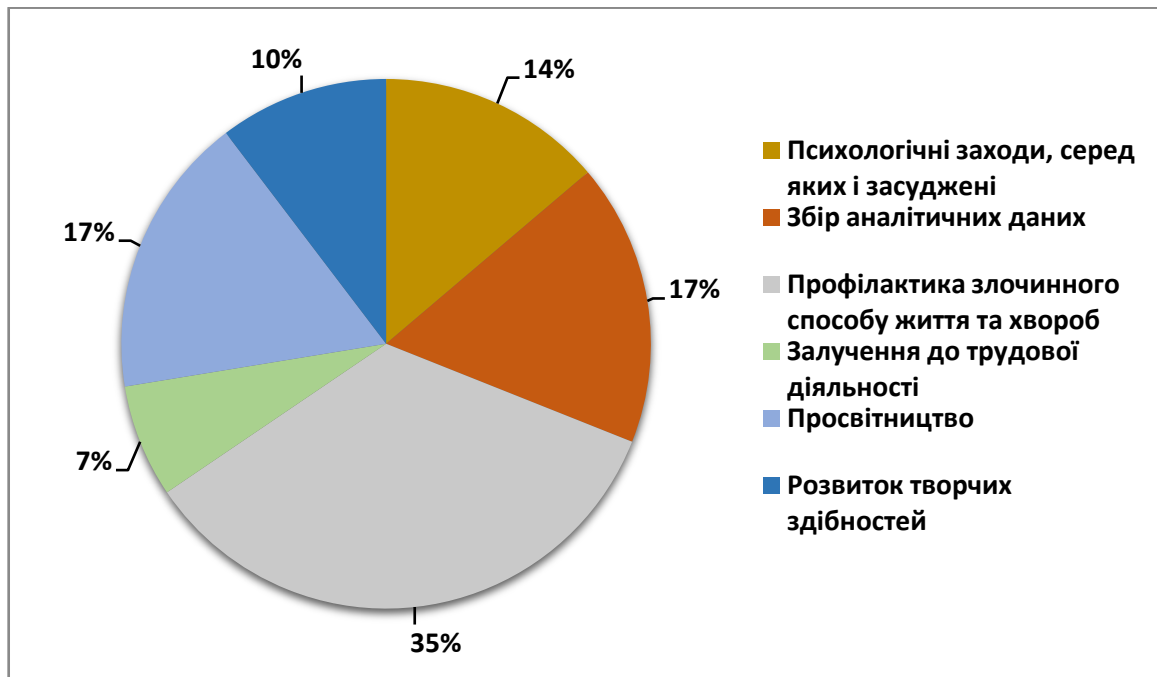
Мал. 1 Розподіл суб'єктів розробки та реалізації проектів

Розглядаючи окремо кожен з проаналізованих структурних ланок, можна зазначити особливі характеристики, що притаманні лише кожному з вказаних типів, так: а) державні програми та проекти, спрямовані в цілому на

організаційно-формуючі заходи, такі як вдосконалення законодавства, ратифікація певних міжнародних документів, що стосуються питань осіб даної категорії, створення комітетів чи комісій, напрацювання стратегій та інше. Діяльність державних інституцій спрямована на утворення низки спеціальних заходів, прикладного характеру та переважно загально масового значення, що мають на меті поширити інформаційно-профілактичний вплив соціальної роботи з засудженими; б) міжнародні програми та проекти спрямовані на генезис соціально-державних процесів та приведення їх у відповідність до загальних світових стандартів, передбачають розвиток певних соціально-правових напрямків та формують низку заходів спрямованих на розвиток суспільних формацій.

Також, діяльність міжнародних інституцій спрямована на позитивну інтеграцію розроблених та опрацьованих у свої країнах моделей державно-громадської регуляції соціальних процесів, до процесів що протікають в українському суспільстві; в) авторські програми та проекти спрямовані на розкриття конкретного питання в конкретній мікрогрупі у конкретному мікросоціальному середовищі і не орієнтовані на удосконалення законодавства. Тому яка б мета та завдання не вирішувалися, яка б інноваційна та недефективна методика не розроблялася та впроваджувалася, все одно, наприкінці проекту у наявності буде малий коефіцієнт корисної дії місцевого рівня.

За результатами аналізу програм та проектів, які реалізувалися в Україні та діяльність яких була спрямована на роботу з правопорушниками було визначено відсоткові показники загальної методології соціальної роботи з особами даної категорії.

Мал. 2 Показники напрямів роботи із засудженим

Із загального числа вивчених програм та проектів, у 11 з них діяльність була спрямована на профілактику як негативних соціальних проявів, так і девіантної поведінки, що становить близько 38% від загальної кількості застосованих форм та методів. У 15 проектах в роботі використовувалися дослідницькі методи, що ґрунтувалися на аналітичній діяльності, спрямованій на отримання інформації по даному питанню та вивчення проблем девіації та делінквенції. У 12 програмах та проектах головним завданням було застосування психологічних технологій як засіб роботи спрямованої на запобігання антисоціальної поведінки, правове інформування та додаткові заходи (розвиток творчості, застосування корекційного впливу праці, фізичної культури та інформаційного забезпечення).

Переглянувши та порівнявши результати аналізу, можна дійти висновку, що найпоширенішим напрямком роботи проектів та програм є соціальна профілактика негативних та девіантних проявів. Водночас вони вказують на необхідність створення універсальної, гармонічно збалансованої, всебічно та детально опрацьованої програми соціальної реабілітації засуджених і

звільнених, що базуватиметься, перш за все, на індивідуальному підході до особистості, головним завданням якої буде реабілітація, корекція та соціально-психологічна підтримка осіб даної категорії.

Тільки опираючись на отриману в результаті систематичного та кількісно-статистичного аналізу інформацію, можна обґрунтовувати необхідність використання певних форм впливу і методів соціальної допомоги у організації роботи з правопорушниками. Провівши ретельний моніторинг стану такої роботи, пропонується на основі отриманих результатів, розробити методологію впровадження та застосування програм соціальної реабілітації засуджених і звільнених.

Окремо необхідно розглянути й той факт, що під час реалізації вищезазначених проектів та програм спостерігалось явище одностороннього домінування, коли громадські або державні організації та установи реалізуючи свої проекти, працювали майже ізольовано один від одного, покладаючись лише на власні вміння, навички, спеціалістів та ресурси. Такий підхід призводить до взаємовиключення одного з структурних компонентів, або громаду, або державні інституції, що призводить до дисбалансу системи реалізації проекту чи програми та значно знижує її ефективність.

Дещо інша ситуація з реалізацією проектів та програм, реалізацію яких ініціюють міжнародні фонди, організацій та формування, гармонічно поєднуючи взаємодію державних структур, громадських організації та власну діяльність, їм вдається досягти більш значних результатів. Такий досвід на практиці підтверджує необхідність організаційно-комплексного підходу до формування програм та проектів.

На первинному етапі становлення порядку соціальної реабілітації засуджених і звільнених, доцільним видається й залучення в якості суб'єкта її проведення волонтерів за аналогією з волонтерами пробації. Волонтерська діяльність, пов'язана з пробацією, регулюється наступними нормативно-правовими актами: Закон України «Про пробацію», Закон України «Про волонтерську діяльність», наказ Міністерства юстиції України від 17 січня 2017

р. №98/5. Також, при організації діяльності волонтерів пробації враховуються Методичні рекомендації залучення та організації діяльності волонтерів пробації.

В межах окремого дослідження, що проводилось у формі анкетування центральним апаратом Державної установи «Центр пробації», і отримані нами в процесі підготовки дисертації, було узагальнено дані анкет, заповнених співробітниками органів пробації в усіх областях України, відображають такий портрет волонтера пробації. Гендерний аналіз показав, що до волонтерства в пробації у рівній мірі долучаються і чоловіки, і жінки. Так, станом на 1 червня 2020 р. із 859 волонтерів пробації, 423 (49%) – це жінки і дівчата.

За віковими групами, волонтери поділилися так: 45 волонтерів, які співпрацюють з органами пробації, не досягли 21 віку; 297 осіб – від 22 до 35 років, 434 особи – від 36 до 55 років, 65 осіб – від 56 до 65 років, 18 осіб є старшими за 65 років.

Анкетування показало, що майже 50% залучених до волонтерської діяльності, пов'язаної з пробацією, мають недостатній або незначний досвід волонтерської діяльності. Так, 112 осіб працюють волонтером менше ніж 6 місяців, 305 осіб – мають волонтерський досвід до 1 року, від 1 року та більше ніж 3 роки сумарно працюють 442 волонтери.

Із 859 осіб, які залучені до волонтерства у пробації, 229 осіб (23%) [235] є представниками організацій громадянського суспільства – громадських, благодійних та інших організацій. Узагальнений портрет волонтера пробації: волонтер пробації – це чоловік або жінка віком від 22 до 55 років, громадяни працездатного віку, які мають досвід волонтерської діяльності від 7 місяців до 3 років.

Станом на 1 червня 2020 р. понад 70% органів пробації уклали договори про співробітництво із 859 волонтерами, які залучаються до певних напрямів роботи із суб'єктами пробації, з яких 229 (27%) є представниками організацій громадянського суспільства. Протягом I кварталу 2020 року волонтерами пробації проведено в цілому по Україні понад 1300 заходів (соціально-виховних

та профілактичних заходів, надання консультативної, психологічної, медіаційної, матеріальної допомоги, виявлення потреб, здійснення оцінки ризиків і потреб, формування індивідуального плану роботи із суб'єктом пробації і допомога у виконанні завдань корекційних програм, здійснення наглядових заходів тощо). Якщо порівнювати із показниками активності волонтерів пробації у 2019 році (понад 3000 заходів за рік), то навіть зважаючи на карантинні обмеження, що діють в країні у зв'язку із епідемією COVID-19, то спостерігається позитивна динаміка і збільшення кількості заходів, проведених волонтерами пробації, або здійснених з участю волонтерів.

У переважній більшості волонтери пробації, за дорученням органу пробації, здійснюють інформаційно-профілактичну та консультативну діяльність: проводять інформаційні заходи (тренінги, лекції, бесіди) з участю дорослих та неповнолітніх суб'єктів пробації з метою профілактики алкогольної та наркотичної залежності, поширення соціально небезпечних хвороб, таких як ВІЛ/СНІД, ТБ, гепатити, венеричні захворювання; проводять інформаційні заходи (тренінги, лекції, бесіди) з участю дорослих та неповнолітніх суб'єктів пробації з метою профілактики вчинення ними повторних правопорушень (роз'яснювальна робота), у т.ч. – домашнього насильства; проводять інформаційні заходи (тренінги, лекції, бесіди) щодо патріотичного виховання, підвищення рівня знань клієнтів пробації щодо їх прав і обов'язків (в т.ч. – батьківських); залучають суб'єктів пробації до занять спортом, культурно-масових та творчих заходів; надають психологічні консультації суб'єктам пробації та членам їх родин з метою корегування девіантної поведінки клієнта пробації, налагодження суспільно корисних зв'язків, профілактики домашнього насильства, профілактики суїцидів, сприяння усвідомленню клієнтами їх проблем та мотивування до їх вирішення (проходження реабілітації, працевлаштування, навчання, налагодження відносин у родині); надають психологічну підтримку особам, які постраждали від морального, фізичного насильства чи насильства в сім'ї; надають юридичні консультації з метою відновлення прав суб'єктів пробації (майнових, на житло, отримання спадщини,

відстоювання соціальних гарантій – оформлення інвалідності, пенсій, отримання статусу учасника бойових дій для учасників АТО, соціальних виплат, гарантування отримання медичної допомоги).

Волонтери пробації надають допомогу клієнтам пробації у відновленні чи оформленні документів (паспорти, в т.ч. – для негромадян України), допомагають клієнтам влаштуватися в реабілітаційні центри для подолання залежностей, а особам, які не мають місця проживання, допомагають влаштуватися в соціальні центри тимчасового перебування.

Волонтери пробації супроводжують клієнтів пробації в медичні заклади для проходження медичного обстеження, виявлення медичного статусу та оформлення документів і постановки клієнта на облік (нарко-диспансери, ТБ лікарні, на облік осіб з ВІЛ/СНІД). Волонтери пробації супроводжують клієнтів пробації та виступають у ролі медіаторів при контактах з органами державної влади, установами і організаціями соціального спрямування діяльності для відстоювання прав клієнтів на отримання соціальних та інших послуг. Волонтери пробації допомагають клієнтам пробації розпочати/поновити навчання у навчальних закладах, шукати роботу та виступають гарантами перед працедавцем у процесі працевлаштування. А також допомагають, при потребі, в отриманні клієнтом характеристик (з місця роботи чи навчання, за місцем проживання).

Волонтери пробації – представники організацій громадянського суспільства та окремі громадяни - надають клієнтам пробації, які того потребують, гуманітарну допомогу, допомагають звільненим з місць позбавлення волі дістатися дому або соціальної установи після звільнення. Додатково (самостійно або супроводжуючи працівника органу пробації) волонтери пробації допомагають співробітникам органів пробації у перевірці суб'єктів пробації за місцем їх роботи або навчання; у перевірці виконання обов'язків, покладених рішенням суду на суб'єктів пробації, звільнених від відбування покарання з випробуванням; у перевірці достовірності поважних причин, що зумовили неявку суб'єктів пробації до органу пробації у

призначений термін; волонтери також беруть участь у заходах, пов'язаних із початковим розшуком суб'єктів пробації, місцезнаходження яких невідоме. Таким чином, волонтери пробації забезпечують роботу з клієнтами пробації по всім 12 криміногенним потребам, сприяють формуванню і виконанню індивідуальних програм, успішному проходженню клієнтами апробаційних програм.

До основних проблем організації роботи волонтерів пробації працівники органів пробації віднесли такі:

- відсутність матеріального забезпечення волонтерської діяльності, пов'язаної з пробацією (відшкодування витрат, пов'язаних з наданням волонтерської допомоги);
- відсутність окремого приміщення для роботи волонтерів (проведення індивідуальної і групової роботи з клієнтами пробації, надання консультацій у приватній обстановці) та відсутність технічного (презентаційного) обладнання для проведення заходів;
- відсутність первинного навчання, заходів з підвищення компетентності та обміну досвідом волонтерів пробації;
- відсутність посвідчення волонтера пробації, що ускладнює комунікації волонтерів з установами і організаціями;
- низька мотивація громадян долучатися до волонтерської діяльності, пов'язаної з пробацією;
- низька мотивація суб'єктів пробації співпрацювати з волонтером пробації та отримувати від неї/нього допомогу;
- орієнтованість громадян на волонтерську діяльність, пов'язану із подоланням наслідків АТО та військових дій на Сході України (переважно це стосується східних областей);
- складність для волонтерів поєднувати волонтерську діяльність та працю за основним місцем роботи;

– відсутність навичок у працівників пробації щодо ефективних комунікацій на рівні громади для залучення волонтерів та низька мотивація лідерів думок на місцевому/регіональному рівні щодо впливу пробації та волонтерської діяльності, пов'язаної з пробацією, на безпеку в громаді;

– відсутній алгоритм дій щодо перевірки кандидата у волонтери на факт судимості (виняток становлять випадки, коли волонтер добровільно погоджується самостійно замовити та принести довідку про несудимість).

Тобто, необхідний ресурс є, потрібно лише скоординувати й організувати його залучення, а також відповідну співпрацю та взаємодію з цим сегментом суспільства. Тим більше, що саме громадськість повинна бути зацікавлена у поверненні засуджених до загальноприйнятого життя в суспільстві, у свою чергу участь таких об'єднань в процесі виконання кримінальних покарань створить у засуджених відчуття того, що з суспільства вони не викреслюються.

Ведучи мову про систему суб'єктів соціальної реабілітації слід мати на увазі, що всі вони повинні перебувати у стані ефективної співпраці та взаємодії. У науковій літературі поняття «співпраця» та «взаємодія» не мають принципових відмінностей, але, зважаючи на процедурний аспект названих явищ, зміст взаємодії має більш детальний вигляд, де остання – це обмін результатами діяльності, в процесі якої важливо не тільки здійснити обмін інформацією, а й організувати обмін діями, спланувати загальну діяльність [196, с.61].

Філософські науки розглядають взаємодію як певний спосіб чи форму впливу речей одна на одну; як специфічний зв'язок між різними об'єктами; як одну з характеристик форм людського буття, людського пізнання чи діяльності [152, с.65]. При цьому в понятті «взаємодія» завжди констатується взаємний (прямий та зворотній) вплив впливи речей чи явищ одне на одне, в ньому також відбиваються прямі й опосередковані зв'язки та взаємовплив об'єктів та систем. Таке визначення взаємодії є універсальним, оскільки використовується для

визначення зв'язків будь-яких процесів, явищ чи відносин, винятком з чого не є й кримінально-виконавчі правовідносини.

Словники містять в собі схоже розуміння слова «взаємодія»: «... співдія, співдіяння, взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-чим-небудь» [98, с.259]. Саме ця позиція відбиває широке філософське розуміння поняття «взаємодія», як такого, що відображає процеси впливу об'єктів один на одного, їхню взаємну обумовленість і породження одним об'єктом іншого [177, с.65]. У вузькому значенні (в контексті не теоретичної, а більш практичної діяльності з правозастосування) термін «взаємодія» означає «упорядкування, взаємозв'язок, узгодження» [151, с.626], тобто це є процес взаємозалежної, погодженої діяльності різних його суб'єктів. Такий взаємозв'язок чи взаємні дії можливі за наявності певних умов: а) у взаємодії мають брати участь як мінімум два суб'єкти. Це означає, що кожен з учасників має ясно усвідомлювати, що він є суб'єктом взаємодії і виконує покладені функції разом з іншим суб'єктом; б) має бути окресленою спільність цілей і завдань для всіх учасників взаємодії. Роз'єднаність, як показує практика, призводить до втрати змісту взаємодії. Говорячи про єдність завдань і цілей, необхідно відзначити, що боротьба зі злочинністю, захист законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб та в цілому правопорядку, є єдиним завданням для всіх правоохоронних органів. Виконання цих завдань складається з ряду послідовних етапів, більш конкретизованих за своїм змістом.

Враховуючи, що в юридичних наукових джерелах тлумачення терміну «взаємодія» дається лише в широкому розумінні [9, с. 102] та є об'єктом окремого дослідження, найбільш прийнятним, на нашу думку, стосовно діяльності установ виконання покарань є поняття, розроблене військовою наукою, а саме: це є узгодження (координація) за завданнями (об'єктами), напрямками, рубежами (районами і часом дії підрозділів, частин, з'єднань і об'єднань різних видів Збройних Сил, родів військ) за ціллю, місцем та часом бойових дій, в інтересах досягнення загальної мети бою та операції [175, с.123].

У підсумку під взаємодією суб'єктів соціальної реабілітації засуджених ми пропонуємо розуміти впорядковану чинним законодавством України діяльність, що узгоджена між ними за предметом, напрямками співпраці, об'єктами і завданнями та спрямована на досягнення поставленої мети і завдань. Саме така взаємодія і визнається нами необхідною умовою для здійснення ефективною роботи із соціальної реабілітації правопорушників.

У теперішній час питання взаємодії суб'єктів соціальної реабілітації засуджених та надання їм соціальної допомоги розміщуються у низці нормативних актів, при цьому одним із основних, про який вже йшлося, є Порядок взаємодії установ виконання покарань та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, затверджений спільним наказом Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства внутрішніх справ України від 3 квітня 2018 р. № 974/5/467/609/280 [124].

Натомість цей акт не містить визначення соціальної реабілітації, не встановлює чіткого розмежування компетенції усіх суб'єктів, причетних до цієї роботи, а також надання їм допомоги в соціальній адаптації. Викладені в ньому положення носять загальний характер та схожі на декларації. Тобто, існуюча нормативна база підлягає перегляду та удосконаленню. Доцільним видається зведення усіх норм, які стосуються питань соціальної реабілітації засуджених і звільнених в один документ, із чітким розподілом завдань діяльності суб'єктів, функцій та повноважень.

Висновки до розділу 2

1. Система суб'єктів соціальної реабілітації, як і будь-яка інша соціальна система, повинна відповідати ознаками системності та складатися із зв'язків управління, керованих об'єктів, прямих інформаційно-керуючих

зв'язків, зворотних зв'язків, командної інформації, констатуючої інформації, прийняття та коректування рішень. Вона включає у себе суб'єкти, що: 1) визначають основні напрями діяльності у сфері соціальної реабілітації, завдання, форми (встановлюють стандарти соціальної реабілітації засуджених); планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують правове регулювання соціальної реабілітації засуджених; 2) здійснюють управління і координацію окремими напрямами і учасниками соціальної реабілітації засуджених; 3) безпосередньо здійснюють соціальну реабілітацію засуджених; 4) дотично беруть участь у соціальної реабілітації. Водночас потрібно підкреслити, що кожен елемент системи суб'єктів соціальної реабілітації сам по собі є системним утворенням, але ознаки системи являють те загальне, що об'єднує їх усіх.

2. Соціальна реабілітація має спрямовуватись на подолання криміногенних чинників на індивідуальному рівні. Позиція щодо доцільності розгляду криміногенних факторів ризику в аспекті застосування терміну «фактор ризику», що вже знаходить офіційний прояв у вітчизняному законодавстві. В аспекті інтеграції в процес соціальної реабілітації засуджених було опрацьовано вироблені національною практикою основні криміногенні чинники які створюють ризик вчинення особою злочину, та навички подолання яких і мають бути сформовані в процесі соціальної реабілітації. Необхідно розглядати чинник не в аспекті його наявності чи відсутності, а його динамічна складова. Внаслідок перебування особи у умовах позбавлення волі і відповідної роботи персоналу колонії з ним, у засудженого повинні сформуватися прагнення та здатність до певної моделі соціальної поведінки. Саме це і має стати наріжним комнем соціальної реабілітації конкретного засудженого та, за умови належного сприяння в цьому, створить умови для подальшої ресоціалізації.

3. У період відбування покарання можна вести мову виключно про початковий етап (напряма) соціальної реабілітації, оскільки це зумовлено обмеженнями місць позбавлення волі, про те, що вона відбулася можна

стверджувати лише після звільнення та усунення всіх чинників, які сформували злочинну поведінку особи. При цьому немаловажне значення в цей період набуває й діяльність, спрямована на подолання негативного впливу самого факту відбування покарання у виді позбавлення волі. Наголошується, що одним з основних викликів вітчизняної пенітенціарної системи, в цій діяльності, є кримінальна субкультура.

4. Незважаючи на загальні заяви профільного міністерства про важливість питання соціальної реабілітації засуджених, в реальному переліку пріоритетних напрямів розвитку аналізоване питання не знаходить свого відображення, навіть серед його стратегічних напрямків. Не згадується соціальна реабілітація й у звітах управління соціально-виховної роботи Департаменту з питань виконання покарань. Вказується, що частково це зумовлено й відсутністю виокремлення соціальної реабілітації, як напрямку діяльності органів та установ виконання покарань в Законі. В результаті діяльність відповідного персоналу не спрямовується на досягнення цілей, що повинні поставати в процесі соціальної реабілітації, запроваджувані заходи не створюють передумов для досягнення результатів у виді формування у засуджених необхідних навичок і компетенцій. Невтішний результат вивчення сучасного стану організації соціальної реабілітації засуджених в Україні свідчить про фактичну відсутність як системної роботи із соціальної реабілітації засуджених так і інструментарію. Не мале значення мають і не сприятливі умови відбування та не прилаштована матеріальна база для запровадження програм соціальної реабілітації за західними стандартами.

5. Суб'єктом соціальної реабілітації засуджених може визнаватися лише той орган влади, що має здатність реально впливати на цей процес за власним розсудом, зокрема, на державно-владному рівні, а також нести відповідальність за прийняті рішення; саме наявність повноважень, на нашу думку, є однією з основних ознак суб'єкта такої діяльності. До суб'єктів соціальної адаптації засуджених віднесено Міністерство юстиції України, Департамент з питань виконання кримінальних покарань, служба пробації,

Міністерство соціальної політики, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, центри соціальної адаптації, соціальні будинки-інтернати, спостережні комісії, Державна служба зайнятості, Центри соціальних служб, Органи Національної поліції, Державна міграційна служба, Міністерство охорони здоров'я, судові органи, волонтери.

6. мінімальний ресурс для якісної взаємодії державних та недержавних інституцій наявний, потрібно лише скоординувати й організувати його залучення, а також відповідну співпрацю. Тим більше, що саме громадськість повинна бути зацікавлена у поверненні засуджених до загальноприйнятого життя в суспільстві, у свою чергу участь таких об'єднань в процесі виконання кримінальних покарань створить у засуджених відчуття того, що з суспільства вони не викреслюються.

7. Діяльність спостережних комісії нині проводиться не повною мірою ефективно. І головне через такі чинники: 1) відсутність органу, який би координував діяльність та здійснював методичний супровід спостережних комісій; 2) нерозуміння Головами відповідних новоутворених органів місцевої влади їх ролі і значення в житті громади; 3) відсутність мотивування громадських активістів та поінформованості їх про можливості у разі входження до складу спостережних комісій; 4) застарілий текст Положення про спостережні комісії, що не відповідає вимогам сьогодення та децентралізації; 5) відсутність системи навчання членів спостережної комісії тощо. Ці проблемні питання, що не дозволяють зробити діяльність спостережних комісій по справжньому ефективною, без їх своєчасного вирішення будуть лише поглиблюватися на тлі впроваджуваної в Україні децентралізації, оскільки «старі» органи влади ліквідуються, а нові не мають необхідної інформації та мотивації до створення дійсно ефективних спостережних комісій.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання, що полягає в розробці проблем правового регулювання та практики здійснення соціальної адаптації засуджених до позбавлення волі. Запропоновано власні погляди та підходи до вирішення теоретичних і прикладних питань аналізованого напрямку роботи адміністрації органів та установ виконання покарань. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків, основними з яких є такі:

1. Більшість наявних нині наукових публікацій присвячено або ресоціалізації засуджених, їх виправленню, суб'єктам, методам, формам та процедурі, або соціальній адаптації, реінтеграції чи реадаптації таких осіб. При цьому доволі часто можна спостерігати змішування всіх цих понять та відсутність планомірного процесу втілення й спадковості тих або інших дій. На фоні дихотомії підходів до форм та методів соціальної реабілітації єдиним є підхід науковців, що реабілітація – це комплексне й складне явище.

Підходи до змісту соціальної реабілітації перебувають у постійному розвитку. За останні десятиліття, принаймні на рівні наукових досліджень, спостерігається еволюційний перехід у розумінні змісту соціальної реабілітації засуджених від його отождолення лише з роботою із засудженими після звільнення до усвідомлення потреби в соціальній реабілітації засуджених з перших днів перебування в колонії. Однак, незважаючи на достатню популярність самого терміна «реабілітація», на щовказує його широке вживання, ні в науковій літературі, ні в законодавчих актах немає його чіткого та однозначного визначення, тим паче, у контексті процесу виконання кримінальних покарань. Не дає уявлення про це й галузеве законодавство, зокрема кримінально-виконавче та у сфері соціальної адаптації звільнених.

2. Аналіз положень чинного КВК України дає підстави для висновку, що його розробники вбачали співвідношення соціальної реабілітації, виправлення

та ресоціалізація між собою не як окремих процесів, а як мети, процесу й результату. При цьому й така формула не може бути прийнята як виважена, адже взаємозв'язок між вказаними категоріями не інтегровано до самого Кодексу, а наявні законодавчі норми щодо соціальної реабілітації не дають уявлення про зміст цієї категорії.

У законодавстві має бути чітко визначено набір ознак та елементів, які характеризують саме соціальну реабілітацію, відрізняють її від інших видів діяльності персоналу, засуджених та звільнених, а також від споріднених понять. Тобто зміст соціальної реабілітації повинен відображати всю сукупність дій та взаємовпливу суб'єктів, які беруть участь у відповідних процесах.

3. При акцентуванні в офіційних документах Уряду потреби запровадження повномасштабної моделі реабілітації засуджених в аспекті переходу від каральної до реабілітаційної моделі виконання покарань аналіз конкретних кроків держави свідчить, що робота в цьому напрямі ведеться неструктуровано. Відсутні як теоретичні напрацювання щодо шляхів досягнення переходу до реабілітаційної моделі, так і індикатори її впровадження.

Для забезпечення соціальної реабілітації необхідно створити умови для формування в особі всіх основних компетенцій, властивих людині – повноправному члену суспільства, який спроможний повернутися до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя, оскільки саме так можна подолати негативні обставини, що потягли за собою формування особи злочинця, і привели його в місця позбавлення волі. Лише це дасть змогу забезпечити досягнення остаточної мети – ресоціалізації засудженого.

4. Оскільки основною метою соціальної реабілітації є подолання факторів, які призвели до вчинення правопорушення та формування функцій і навичок, необхідних для нормального (законослухняного) самостійного життя в суспільстві, то до загальних її завдань можна зарахувати такі:

– вплив на передумови та чинники правопорушення: 1) визначення криміногенних факторів, які призвели до вчинення правопорушення, та рівня ризику (ймовірність) вчинення нового кримінального правопорушення; 2) вжиття заходів до їх подолання в період відбування покарання у виді позбавлення волі; 3) дослідження індивідуально-особистісних особливостей у поведінці засуджених; 4) оцінювання можливостей засуджених; 5) визначення рівня їх працездатності; 6) розробка та впровадження заходів індивідуальної та групової реабілітації;

– формування необхідних функцій та навичок: 1) визначення переліку компетенцій, які необхідно відновити чи сформувати в засудженого; 2) створення умов для збереження, відновлення чи формування життєвих (людських) компетенцій засудженого в умовах установи виконання покарань; 3) упровадження передумов для продовження цієї роботи після звільнення (підготовка до звільнення); 4) індивідуальне планування соціальної реабілітації; 5) реалізація плану.

5. Різні види реабілітаційної діяльності, що повинні впроваджуватися щодо засуджених, є доволі вагомими, однак лише всі вони в комплексі можуть забезпечити ефективність системи реабілітації в цілому. Проте нині в установах виконання покарань України, а також у системі соціальної реабілітації після звільнення ці вимоги не впроваджені та не дотримані, що й призводить до неможливості практичного забезпечення реального виправлення та ресоціалізації засуджених і звільнених.

6. Зарубіжний досвід демонструє, що реабілітація являє собою систему спеціальних програм, розроблених відповідно до потреб засуджених та з урахуванням їх можливостей, які реалізуються нев'язничним персоналом. Останній повинен створити умови для участі засуджених у цих програмах, а також бере участь у мотивуванні ув'язнених до цього. У більшості країн визнано необхідність реабілітації правопорушників та поставлено таке завдання як для місць позбавлення волі, так і відповідних організацій на волі. Одним з ключових при цьому є саме економічний чинник, оскільки реабілітація дає

змогу як компенсувати втрати від злочину, так і утримати людину від рецидиву. Основний упор у період відбування покарання роблять на різноманітні курси, що включають у себе необхідні для нормальної життєдіяльності у вільному суспільстві галузі знань. Фінансування заходів у межах реабілітаційних програм освітніх заходів та курсів здійснюється переважно за кошти бюджету, хоча окремі поглиблені програми можуть оплачувати й самі засуджені. Забезпечується спадковість реабілітації засуджених і після звільнення.

Обов'язковою умовою процесу реабілітації є поєднання зусиль персоналу установ виконання покарань, неурядових організацій, членів місцевої спільноти та дослідників. Програми реабілітації проводяться з обов'язковим оцінюванням результатів (що зосереджено не лише на запобіганні рецидиву, а включає оцінювання поведінки та якості надання послуг), а також базуються на надійних, обґрунтованих і апробованих підходах.

Наведені підходи є доцільними при впровадженні в Україні повноцінної системи соціальної реабілітації засуджених.

7. Для побудови ефективної соціальної реабілітації засуджених важливим є визначення її «меж». Оскільки саме соціальна реабілітація в період відбування покарання полягає у формуванні в засуджених норм, ідеалів, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в суспільстві, а також навичок, якостей, компетенцій, знань та вмінь відповідно до певної моделі соціальної поведінки, включати до неї етап пристосування до умов позбавлення волі, що відбувається під час потрапляння до установи, є недоцільним. Цей етап важливий саме в аспекті закладання конструктивних взаємовідносин між засудженим та адміністрацією, які мають бути спрямовані на налагодження самого процесу соціальної реабілітації. Так само не можна розглядати соціальну реабілітацію як підготовку засудженого до звільнення, бо остання являє собою суто допоміжний процес.

8. На наявність засобів роботи із засудженими, зокрема соціально-виховної, не можуть забезпечити якісну соціальну реабілітацію, усі вони

створюють лише передумови для соціальної реабілітації, при цьому однією з умов ефективної її реалізації є забезпечення спадковості заходів, які розпочалися у виправній колонії.

9. Основними завданнями постпенітенціарного етапу соціальної реабілітації має стати створення умов для формування навичок реалізації певної моделі соціальної поведінки, яка вважається прийнятною в суспільстві. При цьому, якщо пенітенціарний етап (напрям) соціальної реабілітації пов'язаний переважно з впливом на особистісні якості засудженого та їх корекцію, то постпенітенціарний етап більше пов'язаний зі зміною навичок певної поведінки та безпосереднім впливом на криміногенні фактори, вплив на які був унеможливлений під час перебування в умовах ізоляції. І саме на їх усунення й має бути спрямована діяльність із соціальної реабілітації звільненого, подальша робота з ним.

10. Для вирішення проблем, пов'язаних із визначенням місця соціальної реабілітації засуджених як інституту кримінально-виконавчого права, запропоновано внести такі зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України:

Частина 1 статті 1 викласти в такій редакції

Кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умов виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, їх соціальної реабілітації, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

Доповнити статтею **6² Соціальної реабілітація засуджених та її види**

1. Соціальна реабілітація – це комплексний процес збереження, набуття чи відновлення засудженим або звільненим функцій та навичок, необхідних для нормального (законослухняного) самостійного життя в суспільстві, який включає в себе соціетальну, педагогічну, медичну, професійну реабілітацію.

2. Основними завданнями соціальної реабілітації є: виявлення та оцінювання факторів, що спричинили вчинення злочину; визначення рівня та інтенсивності необхідного втручання та відповідно планування цілей і заходів впливу на засудженого; забезпечення застосування необхідного набору інструментів щодо впливу на особу засудженого, проведення моніторингу змін щодо зменшення/усунення ризиків вчинення повторного злочину та готовності законослухняного життя в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автухов К. А., Гель А. П., Колб О. Г. Права і законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : монографія / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2015. 246 с.
2. Алферов Ю. А. Международный пенитенциарный опыт и его реализация в современных условиях. *Penal Reform International*. 1996. № 24. С. 15–19.
3. Андреев И. Д. Проблемы логики и методологии познания. Москва : Наука, 1972. 320 с.
4. Бамбурак Н. М. Особливості соціально-психологічної адаптації колишніх ув'язнених. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2014. Вип. 2. С. 190–199.
5. Бачило И. Л. **Функции органов управления: правовые проблемы оформления и реализации** : науч. издан. Москва : Юрид. лит., 1976. 200 с.
6. Беличева С. А. Основы превентивной психологии. Москва : Социал. здоровье России, 1993. 199 с.
7. Березкая Е. А. Подготовка будущих специалистов социальной работы к деятельности по реабилитации граждан пожилого возраста : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Казан. гос. технолог. ун-т. Казань, 2006. 24 с.

8. Блувштейн Ю. Д. Предупреждение преступлений в обществе развитого социализма : учеб. пособие. Минск : НИиРИО Минск. ВШ МВД СССР, 1980. 104 с.

9. Богатирьев І. Виправні роботи як вид покарань. Кримінальні, кримінологічні та кримінально-виконавчі проблеми : монографія. Київ : МП Леся, 2002. 139 с.

10. Бохан Н. А., Кривулин Е. Н. Реабилитационно-профилактическая помощь осужденным с расстройствами адаптации и аддиктивными состояниями в условиях социальной изоляции : учеб. пособие. Томск ; Челябинск : ПИРС, 2013. 88 с.

11. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / М-во освіти і науки України, Хмельницьк. нац. ун-т, Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Хмельницький ; Тернопіль, 2018. 559 с.
URL: http://tnpu.edu.ua/naukova-robota/documents-download/d-58-053-03/Dis_Bryndikov.pdf (дата звернення: 12.11.2020).

12. «Будуємо майбутнє разом»: в Одесі відбувся тренінг для підлітків, спрямований на попередження правопорушень. *Міністерство юстиції України*. 25.03.2019. URL: <https://minjust.gov.ua/news/regional/buduemo-maybutne-razom-v-odesi-vidbuvsya-trening-dlya-pidlitkiv-spryamovaniy-na-poperedjennya-pravoporushen> (дата звернення: 12.11.2020).

13. Бурлак А. М. Игровые технологии как средство социально-культурной реабилитации военнослужащих : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Моск. гос. ун-т культуры и искусств. Москва, 2000. 204 с.

14. Бурлак А. М. Разработка системы организационных мероприятий и оптимизированных технологий медицинской реабилитации раненых с вертеброгенными осложнениями боевой травмы верхних конечностей в условиях реабилитационного центра : дис. ... д-ра мед. наук : 14.03.11 / НИИ центр Авиаци.-косм. медицины и воен. эргономики. Москва : РГБ, 2012. 303 с.

15. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250 000 слів / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
16. Висоцька О. Умовно-дострокове звільнення засуджених за новими правилами. *Facebook. Міністерство юстиції України*. 2020, 29 верес. URL: <https://www.facebook.com/minjust.official/posts/1029508417470835/> (дата звернення: 12.11.2020).
17. Ведення випадку в роботі з засудженими фахівців служби пробації : метод. рек. / авткол.: І. Яковець та ін. Б. м. : Міжнар. Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні, 2015. 135 с.
18. Віденська декларація про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики XXI століття. *Законодавство України : база даних / Верхов. Рада України*. Дата оновлення: 17.04.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_443#Text (дата звернення: 25.11.2020).
19. Віщукаєва К. М. Соціальний супровід клієнта : присвяч. 200-річчю ДЗ “Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського” : навч. посіб. Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2017. 332 с.
20. Всеукраїнська нарада «З любов’ю та турботою до дітей». *Державна кримінально-виконавча служба України*. URL: <http://www.kvs.gov.ua/punish/control/uk/publish/article> (дата звернення: 10.11.2020).
21. Галич А. «Гранітоїди» чи цеглинки громадянського суспільства? [Дослідження процесу розвитку громадських організацій (некомерційні) в Україні, сучасний стан та проблемні сторони, світова практика розвитку]. *Дзеркало тижня*. 2006. 11–17 лют. (№ 5). С. 19.
21. Головач А. В. Про деякі проблемні питання взаємодії □ установ виконання покарань з іншими суб’єктами запобігання злочинам. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. Вип. 31. С. 114–116.
22. Головкін Б. М. Сімейно-побутові конфлікти у системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 218 с.

23. Груничева Г. А. Эффективность наказания в виде лишения свободы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Моск. ун-т МВД России. Москва, 2004. 186 с.
24. Гусак Н. Є. Соціальна реабілітація: підходи до визначення поняття. *Соціальна політика та соціальна робота*. 2008. № 1. С. 103–114.
25. Даньшин І. М., Голіна В. В., Кальман О. Г. Кримінологія. Особлива частина : навч. посіб. для студентів юрид. спец. вищ. закл. освіти; за ред. І. М. Даньшина. Харків : Право, 1999. 232 с.
26. Даньшин І. М. Проблеми детермінації злочинності. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 1994. № 2. С. 115–122.
27. Данюк В. Індивідуальний план роботи із суб'єктом пробації, як захід соціально-виховної роботи. *Народицька районна державна адміністрація Житомирської області*. URL: <http://nar-rda.gov.ua/novini/individualnij-plan-roboti/> (дата звернення: 11.11.2020).
28. Денисов А. А. Социальная реабилитация российских военнослужащих – участников вооруженных конфликтов : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.04 / Южно-Рос. гос. технич. ун-т (Новочеркасск. политех. ин-т). Новочеркасск : РГБ, 2006. 171 с.
29. Дзюман О.В. Проблеми реалізації соціальної роботи в установах виконання покарань із засудженими до довічного позбавлення волі. *Соціально-виховні та психологічні аспекти діяльності пенітенціарного персоналу із засудженими до довічного позбавлення волі в Україні* : Матеріали круглого столу. Біла Церква. 2008. 92с.
30. Департамент з питань виконання кримінальних покарань. *Державна кримінально-виконавча служба України*. URL: <https://kvs.gov.ua/about-service/structure/dvkp/> (дата звернення: 13.11.2020).
31. Детков М. Г. Подготовка осужденных к освобождению из исправительно-трудовых учреждений : учеб. пособие. Рязань : Рязан. высш. шк. МВД СССР, 1984. 76 с.

32. Дікова-Фаворська О. М. Соціологічна концептуалізація освіти осіб з функціональними обмеженнями здоров'я : автореф. дис. ... д-ра соціол. наук / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2009. 40 с.

33. Дімлівіч Г. Криза громадянського суспільства в Україні, або Хто винен і що робити. *День* : щоден. всеукр. газ. 2008. 18 квіт. (№ 72). С. 5.

34. Добросмыслова С. Н. Основныенаучныеподходы к определениюпонятиякомпетентности.

ВестникТверскогогосударственногоуниверситета. 2009. № 5. С. 56–61.

35. Дотримання прав неповнолітніх, які перебувають у виховних колоніях Державної пенітенціарної служби України : спец. доп. з питань реаліз. нац. превент. механізму. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини : офіц. вид. Київ, 2014. 120 с.

36. Дохинскаядекларация о включениивопросовпредупрежденияпреступности и уголовногоправосудия в болееширокуюповестку дня ОрганизацииОбъединенныхНаций в целяхрешениясоциальных и экономических проблем и содействияобеспечению верховенства права на национальном и международномуровнях, а такжеучастиюобщественности. Нью-Йорк, 2015. 18 с. *UnitedNations*. URL: https://www.unodc.org/documents/congress/Declaration/V1504153_Russian.pdf (дата обращения: 5.09.2020).

37. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологическиепроблемыготовности к деятельности. Минск : Изд-во БГУ, 1978. 175 с.

38. Европейскиепенитенциарные правила. Res (2006) 2. Комментарий к тексту. Донецк : Донец. Мемориал, 2006. 68 с.

39. Евтушенко И. И. Условно-досрочноеосвобождениеосужденных к лишениюсвободы и ихресоциализация : моногр. / Волгогр. гос. техн. ун-т. Волгоград : Политехник, 2005. 174 с.

40. Європейські пенітеціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць) : (Прийнято Ком. Міністрів 11 січ. 2006 р.

на 952-й зустрічі Заст. Міністрів). *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 11.01.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 12.11.2020).

41. Жеребкін В. Є. *Логіка* : підручник. 9-те вид., стер. Київ : Знання, 2006. 255 с. *Бібліотека українських підручників*. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zherebkin_V/Lohika.pdf? (дата звернення: 12.11.2020).

42. Жук О. М. Ресоціалізація та реабілітація як юридичні категорії кримінально-виконавчого права. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ, 2014. Вип. 65. С. 258–264.

43. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України : постанова Верхов. Ради України від 4 жовт. 2019 р. № 188-IX. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 04.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20#n2> (дата звернення: 12.01.2021).

44. Журавель Т. В. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми в установах пенітенціарної системи. *Соціальна педагогіка* : навч. посіб. / авт. кол.: О. В. Безпалько та ін. : за заг. ред. О. В. Безпалько. Київ, 2013. С. 217–236.

45. Завдання на 2020 рік. *Державна Кримінально-виконавча служба України*. URL: <https://kvs.gov.ua/about-service/reform/> (дата звернення: 5.11.2020).

46. Звіти. Відділ лікувально-профілактичної роботи. *Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України* : офіц. веб-сайт. URL: https://coz.kvs.gov.ua/?page_id=160 (дата звернення: 11.11.2020).

47. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание : пер. с англ. / общ. ред. Л. М. Карнозовой ; коммент.: Л. М. Карнозова, С. А. Пашин. Москва : Судеб.-прав. реформа, 2002. 328 с.

48. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. *Высшее образование сегодня*. 2003. № 5. С. 35–41.

49. Зубков А. И. Трудовое перевоспитание заключенных в советских исправительно-трудовых учреждениях и его правовое регулирование /

под ред. А. Л. Ременсона ; Томск. гос. ун-т им. В. В. Куйбышева. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1970. 187 с.

50. Імплементатійна угода між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання про реалізацію співпраці у сфері медичної реабілітації. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/950_034/ed20150917#n11 (дата звернення: 2.10.2020).

51. Kennedy D. B., Kerber A. *Resocialization: An American experiment*. New York : Behavioral Publications, 1973. 191 p.

52. Кабанов М. М. Реабилитация психических больных. Изд. 2-е, доп. и перераб. Ленинград : Медицина, 1987. 230 с.

53. Калашник Н. С. Уточнення понятійного апарату процесу ресоціалізації в соціально-педагогічній роботі з неповнолітніми в пенітенціарній системі України. *Державна кримінально-виконавча служба України*. URL: <https://kvs.zp.уточнення.понятійного.апарату.процесу.ua/> (дата звернення: 11.11.2020).

54. Караман О. Л. Ресоціалізація неповнолітніх засуджених у пенітенціарних закладах: визначення поняття. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2011. № 20. С. 270–278.

55. Караман О. Л. Ресоціалізація неповнолітніх засуджених як процес. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2011. Вип. 22. С. 62–65.

56. Клименко Д. І. Медико-соціальна експертиза при вестибулярній дисфункції, реабілітація, реадаптація і реінтеграція інвалідів в суспільство : дис. ... д-ра мед. наук : 14.01.19 / Укр. держ. НДІ мед.-соц. проблем інвалідності. Київ, 2004. 401 с.

57. Клушина Н. П. Модель деятельности территориального центра социальной помощи семье и детям по социальной реабилитации подростков с девиантным поведением. *Вестник Северо-*

Кавказского государственного технического университета. ГТУ. 2001. Вып. 6. С. 39–44.

58. Коваль Р. С. Терміни на позначення понять фізичної і медичної реабілітації у французькій та українській мовах : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.02.17 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2019. 23 с.

59. Компетенція» та «компетентність». У чому різниця? *Навчально-методична лабораторія*. URL: <http://metod.gi.edu.ua/profesiinyi-rozvytok/item/21-kompetentsiia-ta-kompetentnist-u-chomu-riznytsia> (дата звернення: 12.11.2020).

60. Коновалов В. В. Кримінологія : метод. рек. для самост. вивч. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2009. 88 с.

61. Коношенко С. В. Теоретико-методичні основи реабілітаційної роботи з соціально дезадаптованими підлітками в умовах індустріального регіону : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2010. 492 с.

62. Константинова Н. И. Формирование профессионального самоопределения студентов в условиях социально-воспитательного пространства вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Мурман. гос. пед. ун-т. Мурманск, 2006. 119 с.

63. Копнин П. В. Диалектика как логика и теория познания. Москва : Наука, 1973. 324 с.

64. Копнин П. В. Диалектика, логика, наука. Москва : Наука, 1973. 464 с.

65. Коцинець В. В. Виступ Голови Департаменту на Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія розвитку партнерства державних органів і громадських організацій у процесі ресоціалізації неповнолітніх правопорушників та дотримання їх прав і законних інтересів при виконанні кримінальних покарань». *Державна кримінально-виконавча служба України*. URL: <http://www.kvs.gov.ua/punish/control/uk/publish/article> (дата звернення: 11.11.2020).

66. Криминологические проблемы профилактики правонарушений молодежи : науч. изд. / Ф. А. Лопушанский и др. Киев : Наук. думка, 1986. 207 с.
67. Криминология : учеб. / под ред.: В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов. Москва : Юристъ, 1997. 512 с.
68. Кримінально-виконавча інспекція: завдання та перспективи розвитку управління Державного департаменту України з питань виконання покарань в Вінницькій області. *Державна кримінально-виконавча служба України*. URL: http://kvs.vn.ua/pro_nas/kriminalno-vikonavcha_inspekciya (дата звернення: 5.11.2020).
69. Кримінально-виконавче право України : підручник / В. В. Голіна та ін. ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2005. 256 с.
70. Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. комент. / А. П. Гель та ін. ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
71. Кристи Н. Причиняя боль : роль наказания в уголовной политике / подобщ. ред. Я. И. Гилинского. Санкт-Петербург : Алетейя, 2011. 162 с. (Алетейя. Историческая книга).
72. Крутецкий В. А. Основы педагогической психологии. Москва : Просвещение, 1972. 255 с.
73. Крутій К. Л., Котій Н. І. Конспекти занять із навчання української мови і розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку. Запоріжжя : ЛПС, 2007. 256 с.
74. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология : науч. изд. Москва : Наука, 1982. 287 с.
75. Кузьмин Е. С. Основы социальной психологии : моногр. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1967. 173 с.
76. Курс советской криминологии: Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник : науч. изд. / Г. В. Дашков и др. Москва : Юрид. лит., 1985. 416 с.

77. Кутафин О. Е., Шеремет К. Ф. Компетенция местных Советов : учеб. пособие. Москва : Юрид. лит., 1982. 232 с.
78. Лазарев Б. М. Компетенция органов управления : науч. изд. Москва : Юрид. лит., 1972. 280 с.
79. Лебедев С. Я. Традиции и обычаи в системе криминологической детерминации : (теоретические и методологические основы исследования) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Акад. МВД РФ. Москва, 1995. 300 с.
80. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность : науч. изд. Москва : Политиздат, 1975. 304 с.
81. Лефтеров В. О., Немерцева Д. О. Соціальні та психологічні аспекти постпенітенціарної адаптації колишніх ув'язнених. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Харків, 2017. Вип. 22. С. 158–168. URL: <https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol22/17.pdf> (дата звернення: 5.11.2020).
82. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : навч. посіб. Київ : Істина, 2005. 456 с.
83. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. Київ : МАУП, 2002. 136 с.
84. Лукашевич С. Ю. Криминологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 200 с.
85. Маруніч В. В. Методичний посібник з питань реабілітації інвалідів : посібник. Вінниця : О. Власюк, 2006. 212 с.
86. Мельник А. Ф., Оболенський О. Ю., Васіна А. Ю., Гордієнко Л. Ю. Державне управління : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Мельник. Київ : Знання-Прес, 2003. 343 с.
87. Могилев В. А. Педагогические аспекты социальной реабилитации инвалидов военной службы :

дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Новгород. гос. ун-т им. Ярослава Мудрого. Великий Новгород, 2000. 153 с.

88. Мосійчук Т. Є. Соціальна реабілітація соціально-депривованих категорій населення: соціологічний підхід : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 / Класич. приват. ун-т. Київ, 2008. 190 с.

89. Мулярчук В. М., Романюк І. М. Особливості організації соціальної роботи із особами, які повернулись із місць позбавлення волі. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. Вип. 2. С. 114–117.

90. Мясищев В. Н. Личность и неврозы. Москва : Озон, 2012. 409 с.

91. Надання комплексних послуг серед споживачівм ін'єкційних наркотиків : матеріали з Заявки від України на отримання гранту Глобального фонду для боротьби зі СНІД, туберкульозом та малярією на 10 раунд за компонентом "СНІД". *Міністерство молоді та спорту України*. URL: <http://www.dsmsu.gov.ua/index/ua/material/5091> (дата звернення: 5.11.2020).

92. Наливайко В. С. Кримінологічні проблеми ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2000. 174 с.

93. Налчаджян А. А. Социально-психическая адаптация личности. Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1988. 69 с.

94. Наточій А. М. Соціально-педагогічна реабілітація вихованців загальноосвітніх шкіл-інтернатів : навч.-метод. посіб. Миколаїв : Іліон, 2004. 240 с.

95. Неживець О. М. Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2005. 24 с.

96. Неживець О. М. Ресоціалізація засуджених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі : монографія. Київ : Кондор, 2014. 222 с.

97. Незалежна служба психолого-соціальної адаптації та ресоціалізації засуджених : грант № 25798. *Міжнародний фонд Відродження*. URL:

https://www.irf.ua/grants/awarded_grants/nezalezhna_sluzhba_psikhologosotsialnoi_adaptatsii_ta_resotsializatsii_zasudzhenikh/ (дата звернення: 12.11.2020).

98. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. : 42000 сл. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2003. Т. 1 : А–К. [Б. м.] : [б.в.], 2003. 926 с.

99. Оболенський О. Державна служба України: реалізація системних поглядів щодо організації та функціонування : монографія. Хмельницький : Поділля, 1999. 294 с.

100. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога. Москва : Сфера, 2001. 480 с.

101. Огляд результатів діяльності державної установи «Центр Пробації» за 1 півріччя 2020 року : аналіт. інформ. *Пробація України : офіц. веб-сайт*. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=3667 (дата звернення: 15.12.2020).

102. Олексюк Н. Соціальна реабілітація як напрям соціальної роботи з засудженими в установах виконання покарань України. *SocialWorkandEducation*. 2019. Vol. 6, № 1. Р. 40–51.

103. Он-лайн курс для працівників уповноважених органів з питань пробації : друк. версія / авт.-уклад.: Д. Сендхейм та ін. Білоцерківський центр ПКП ДКВС України, 2019. 225 с. URL: <https://www.i-rc.org.ua/files/on-line-kurs-probation.pdf> (дата звернення: 04.11.2020).

104. Основи пенітенціарної психології : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / Крейдун Н. П. та ін. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 140 с.

105. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навч. посіб. / ОБСЄ, М-во соц. політики України ; кол. авт.: Н. Пророк та ін. ; заг. ред. Н. Пророк. Київ, 2018. Т. 1. 208 с.

106. Панасюк М. Специфіка соціальної роботи в місцях позбавлення волі. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2002. № 2. С. 44–63.

107. Парыгин Д. Н. Педагогика здоровья. Москва : Педагогика-Пресс, 1992. 284 с. (Библиотека для родителей).

108. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців : посібник / В. М. Синьов та ін. Київ : Леся, 1997. 272 с.
109. Пенітенціарна система як галузь ювенальної юстиції : робочі матеріали тренінгу для працівників виховних колоній / уклад.: С. І. Скоков, О. Б. Янчук ; під заг. ред. М. І. Войцехівського. Київ, 2004. 134 с.
110. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у тому числі неповнолітніх : метод. посіб. / [В. М. Вовк, Т. В. Журавель, В. М. Калівошко та ін.] ; за заг. ред.: Т. В. Журавель, Ю. В. Пилипас. Київ : Версо-04, 2012. 168 с.
111. Подольська Є. А., Подольська Т. В. Соціологія : 100 питань – 100 відповідей. Київ : Інкос, 2009. 352 с.
112. Поздняков В. М. Личность преступника и исправление (историко-психологический очерк) : учеб. пособие / под ред. А. В. Пищелко. Домодедово : ВИПК МВД РФ, 1998. 70 с.
113. Полях В. Б. Ресоціалізація неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі: поняття та значення. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 264–269.
114. Поняття та значення реабілітації в кримінальному процесі : лекція. *Все рефераты*. URL: <https://allrefrs.ru/1-15866.html> (дата звернення: 12.11.2020).
115. Попов С. Н. Физическая реабилитация : учеб. для студентов высш. учеб. завед. обучающихся по Гос. образоват. стандарту 022500 «Физическая культура для лиц с отклонениями в состоянии здоровья» (Адаптивная физическая культура) / подобщ. ред. С. Н. Попова. Изд. 3-е. Ростов на Дону : Феникс, 2005. 608 с.
116. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі. *Забезпечення реалізації міжнародних стандартів у виховно-трудовах закладах України* : інстр.-метод. курс для працівників пенітенціар. закл. для неповнолітніх / за ред. Л. Петраускене. Київ : Реферат, 2004. 176 с.
117. Про затвердження комплексної програми профілактики правопорушень на 2021-2025 роки : рішення Лубен. міськради Лубен. р-ну

Полтав. обл. (третя сесія восьмого скликання) від 24 груд. 2020 р. URL: https://lubnyrada.gov.ua/images/documents/8_sklykannya/rishennya/3/033.pdf(дата звернення: 12.11.2020).

118. Про затвердження Методичних рекомендацій оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення повнолітніми особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень) : наказ М-ва юстиції України від 26.06.2018 р. № 2020/5. *Пробація України* : офіц. веб-сайт. URL: https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2018/09/Наказ-МЮ-№-2020_5-від-26.06.2018-Про-затвердження-Методичних-рекомендацій.pdf (дата звернення: 12.11.2020).

119. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України : постанова Каб. Міністрів України від 20 серп. 2014 р. № 360. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 04.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.11.2020).

120. Про затвердження Положення про Державну службу зайнятості : наказ М-ва розвитку економіки, торгівлі та сіл. госп-ва України від 16.12.2020 р. № 2663. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 16.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1305-20#Text> (дата звернення: 12.11.2020).

121. Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР : постанова Каб. Міністрів УРСР від 11 лип. 1991 р. № 88. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 27.01.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/88%D0%B0-91-%D0%BF> (дата звернення: 12.01.2021).

121. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Каб. Міністрів України від 25 берез. 2015 р. № 267. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення:

04.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.11.2020).

122. Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах : наказ М-ва оборони України від 09.12.2015 р. № 702. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 14.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text>(дата звернення: 12.11.2020).

123. Про затвердження положень про програми диференційованого виховного впливу на засуджених : наказ М-ва юстиції України від 16.05.2016 р. № 1418/5. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 16.05.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0727-16#Text>(дата звернення: 12.11.2020).

124. Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : наказ М-ва юстиції України, М-ва соціал. політики України, М-ва охорони здоров'я України, М-ва внутр. справ України від 03.04.2018 р. № 974/5/467/609/280. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 03.04.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0408-18#n7> (дата звернення: 15.12.2020).

125. Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб) : постанова Каб. Міністрів України від 21 листоп. 2013 р. № 896. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 14.07.2020. URL:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-%D0%BF> (дата звернення: 15.12.2020).

126. Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі : наказ М-ва юстиції України 29.01.2019 р. № 272/5. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 15.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text> (дата звернення: 15.01.2020).

127. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 20.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 12.11.2020).

128. Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими : наказ М-ва юстиції України від 4 листоп. 2013 р. № 2300/5. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 12.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13#Text>(дата звернення: 12.11.2020).

129. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 31.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2961-15/sp:max15> (дата звернення: 12.11.2020).

130. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 31.08.2018 р. № 2462-VIII. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 31.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15/ed20180831#n34>(дата звернення: 12.11.2020).

131. Про соціальні послуги : проект Закону України від 06.05.2016 р. № 4607 / ініціатори законопроекту: В. Б. Гройсман, О. Ю. Третяков, А. Л. Палатний та ін. *Законопроекти* / Верхов. Рада України. URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58997 (дата звернення: 12.11.2020).

132. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 р. № 3160-VI. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 20.01.2018. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17> (дата звернення: 12.11.2020).

133. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> (дата звернення: 12.11.2020).

134. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 41. Ст. 1267.

135. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядж. Каб. Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 2, Ст. 58.

136. Програма діяльності Кабінету Міністрів України. Червень, 2020. 85 с. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/5ee/39a/831/5ee39a8311f68625529299.pdf> (дата звернення: 5.11.2020).

137. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із праці на вулиці / за ред.: О. П. Петрошук, І. І. Цушко. Київ : Ніка-Центр, 2003. 232 с.

138. Пташинський О. Основні напрямки реформування кримінально-виконавчої системи України. *Система виконання покарань в Україні: проблеми та перспективи гуманізації* : учб.-метод. посіб. Київ : Арарат-Центр, 2000. С. 7–15.

139. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 8 листоп. 2012 р. № 631/2012. *Законодавство України* : база даних / Верхов.

Рада України. Дата оновлення: 14.11.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012#Text> (дата звернення: 12.01.2021).

140. Результати дослідження «Актуальні потреби осіб, засуджених до позбавлення волі, у контексті підготовки до звільнення та успішної ресоціалізації». Київ : ФО-П Буря О.Д., 2019. 24 с.

141. Рекомендація СМ/Рес (2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію : прийнята Комітетом Міністрів 20 січ. 2010 р. на 105-му засіданні заступників Міністрів. *Пробація України* : офіц. веб-сайт. URL: https://www.probatation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/02_Рекомендація-Рес20101-Комітету-Міністрів-державам---членам-про-Правила-Ради-Європи-про-пробацію.pdf(дата звернення: 12.11.2020).

142. Ресоциализация осужденных в пенитенциарных учреждениях ФРГ (социально-психологический аспект) : учеб. пособие. Москва : Права человека, 2001. 182 с.

143. Ресоціалізація як пріоритет. Державна кримінально-виконавча служба України. 2020, 21 груд. URL: <https://kvs.gov.ua/new/note/6323/> (дата звернення: 12.11.2020).

144. Реформування пенітенціарної системи України. Державна кримінально-виконавча служба України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/verhovenstvo-prava-ta-borotba-z-korupciyeu/reformuvannya-sistemi-probaciyi-ta-resocializaciya> (дата звернення: 13.11.2020).

145. Реформы и развитие высшего образования : програм. док. ЮНЕСКО. Париж : ЮНЕСКО, 1995. 46 с.

146. Сайко Н. Соціальна реабілітація як процес та кінцевий результат. *Педагогічні науки* / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2018. Вип. 71. С. 16–20.

147. Севостьянова Н. Гуманізація процесу відбування покарань – головний елемент реформи пенітенціарної служби. *Рада адвокатів Київської*

області. URL: <https://radako.com.ua/news/gumanizaciya-procesu-vidbuvannya-pokaran-golovniy-element-reformi-penitenciarnoyi-sluzhbi>. (дата звернення: 25.11.2020).

148. Серповская А. А. Социально-культурная деятельность как средство реабилитации сотрудников правоохранительных органов, отслуживших в «горячих точках» : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов, 2006. 26 с.

149. Словарь АBBYY Lingvo. URL: <http://www.lingvo.ua/uk/Translate/uk-uk/> (дата обращения: 18.11.2020).

150. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних сполучень / уклад.: Л. О. Пустовіт та ін. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.

151. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. Ф. С. Баби́чев. Москва : Совет. энцикл., 1986. 1036 с.

152. Современная философия : словарь и хрестоматия / авт. и сост.: Л. В. Жаров, Е. В. Золотухина, В. П. Кохановский и др. Ростов-на Дону : Феникс, 1995. 511 с.

153. Соціальна робота : короткий енцикл. слов. / [автор. кол.: В. Андрущенко, В. Бех, І. Козубовська, М. Лукашевич, І. Минович]. Київ : ДЦССМ, 2002. 536 с.

154. Список країн за кількістю в'язнів. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD_%D0%B7%D0%B0_%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8E_%D0%B2%27%D1%8F%D0%B7%D0%BD%D1%96%D0%B2 (дата звернення: 12.11.2020).

155. Стало відомо, як працює кримінально-виконавча система Мін'юсту. *Судебно-юридическая газета*. 2020, 19 трав. URL: <https://sud.ua/ru/news/ukraine/169123-stalo-vidomo-yak-pratsyuye-kriminalno-vikonavcha-sistema-minyustu> (дата звернення: 5.11.2020).
156. Старилов Ю. Н. Административное право : учеб. Москва : Норма, 2002. Ч. 1: История. Наука. Предмет. Нормы. Субъект. 728 с.
157. Степанюк А. Х., Четверикова О. С., Яковець І. С. Ефективність діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України : наук.-практ. посіб. Харків : Кроссруд, 2009. 176 с.
158. Степанюк А. Х., Батиргареева В. С. Принцип гуманізму в кримінально-виконавчому праві. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків, 1999. Вип. 3. С. 62–88.
159. Стефанов С. О. Виконання покарань, альтернативних позбавленню волі : навч.-метод. посіб. / Одес. нац. юрид. акад. Одеса : Юрид. літ., 2002. 109 с.
160. Стратегия модернизации общего образования : материалы для разработчиков документов по модернизации общего образования. Москва : Мир книги, 2001. 104 с.
161. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы Общей части : учеб. пособие. Москва : Юриздат, 1984. 240 с.
162. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права. Проблемы Особенной части : учеб. пособие. Москва : Юрид. лит., 1985. 255 с.
163. Сучасний в'язничий менеджмент / підгот. Дж. Макгакін. Рада Європи, 2017. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/prison-management-booklet/16807185be> (дата звернення: 12.11.2020).
164. Сучасний тлумачний словник української мови : 100 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубчинського. Харків : Школа, 2009. 1018 с.
165. Сьомін С. В. Європейські правила пробації та реформування кримінально-виконавчої системи в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 2. С. 154–159.

166. Сюр С. В. Правове регулювання професійно-технічної освіти засуджених до позбавлення волі. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2010. № 3. С. 158–164.

167. Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 200 с.

168. Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі : монографія / за ред.: В. В. Голіна, Л. П. Оніка. Харків : Право, 2015. 192 с.

169. Термін «Медична реабілітація». *Законодавство України. Термінологія законодавства* : база даних /Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/15009> (дата звернення: 12.11.2020).

170. Термінологічний словник-довідник менеджера охорони здоров'я : (навч.-довідк. вид.) / кол. авт. : В. Я. Білий та ін. ; упоряд.: В. Я. Білий, Я. Ф. Радиш. Київ : Преса України, 2001. 230 с.

171. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции. *Журнал российского права*. 2000. № 10. С. 22–32.

172. Тюпля А. Т. Соціальна робота: теорія і практика : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 574 с.

173. У Львівській та Полтавській областях реалізують пілотний проект пенітенціарної пробації. *Міністерство юстиції України*. 2018, 27 верес. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/u-lvivskiy-ta-poltavskiy-oblastyah-realizuyut-pilotniy-proekt-penitentsiarnoi-probatsii?fbclid=IwAR2JYbog0P1ytOabZH2B6S4-pukSgoVyrR9iX6wh8nNlwkgecJ_aCbOWZY (дата звернення: 12.11.2020).

174. Удинцов Е. И. Социально-гигиенические аспекты инвалидности. Москва : Медицина, 1985. 125 с.

175. Управление персоналом : энцикл. слов. / под ред. А. Я. Кибанова. Москва : ИНФРА-М, 1998. 774 с.

176. Федик О. В., Шкраб'юк В. С. Соціально-психологічна реабілітація осіб, засуджених до позбавлення волі. *Молодий вчений*. 2018. № 11. С. 55–58.

177. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 6-е изд., перераб. и доп. Москва : Политиздат, 1991. 560 с.

178. Философский энциклопедический словарь / ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федорцев, С. И. Ковалев, В. Г. Панов. Москва : Совет. энцикл., 1983. 840 с.

179. Хрусталева С. А. Методика и практика социально-психологической реабилитации незрячих : учеб. пособие. Москва : ВОС, 1986. 66 с.

180. Хуторской А. В. Общепредметное содержание образовательных стандартов : материалы проекта «Стандарт общего образования». Москва, 2002. 160 с.

181. Центр адаптації. *Світло надії*. URL: http://www.lightofhope.com.ua/departments/adaptation_center (дата звернення: 12.11.2020).

182. Чалий І. С., Автухов К. А. Забезпечення соціальної реабілітації засуджених у діяльності національного превентивного механізму. Дотримання прав ув'язнених та роль у цьому національного превентивного механізму : матеріали «круглого столу» (м. Харків, 13 груд. 2019 р.). Харків, 2019. С. 29–31.

183. Чалий І. С., Автухов К. А. Регламентация діяльності дільниці соціальної реабілітації за Кримінально-виконавчим кодексом України. Актуальні проблеми протидії злочинності : матеріали наук. конф. за результатами роботи фахівців НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фундамент. темами у 2019 р. (м. Харків, 23 груд. 2019 р.). Харків, 2019. С. 329–332.

184. Чалий І. С. Аналіз стану наукового розроблення теорії організації соціальної реабілітації засуджених і звільнених. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3, vol. 2. P. 245–250

185. Чалий І. С. Вплив компетентнісного підходу на формування теорії соціальної реабілітації колишніх засуджених. *JurisEuropensisScientia*. 2020. № 4. P. 166–170.

186. Чалий І. С. До питання наукової бази формування поняття соціальної реабілітації засуджених. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 409–413.

187. Чалий І. С. До питання практики забезпечення соціальної реабілітації засуджених та звільнених у США. *Право і суспільство*. 2020. № 6, ч. 2. С. 166–171.

188. Чалий І. С. Міністерство юстиції України як один з основних суб'єктів соціальної реабілітації засуджених. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. № 62. С. 305–309.

189. Чалий І. С. Соціальна робота з засудженими як фактор попередження катувань. *Проблеми розвитку кримінально-виконавчої системи* : матеріали кругл. столу, м. Харків, Нац. Юрид. унів. Ім. Ярослава Мудрого, 5 трав. 2020 р. Харків, 2020. С. 48–49.

190. Ченцов В. В., Тертишник В. М. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою : підруч. для слухачів магістратури юрид. вузів. Київ : Алерта, 2016. 324 с.

191. Черненко М. П. Ресоціалізація Державною кримінально-виконавчою службою України засуджених до позбавлення волі. *Правова система України: історія, стан та перспективи* : у 5 т. Харків : Право, 2008. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. С. 622–628.

192. Чернецька Ю. І. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Луган. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. Старобільськ, 2016. 522 с.

193. Чернишов Д. Одне з головних завдань реформи пенітенціарної системи – реабілітація та ресоціалізація ув'язнених. *Міністерство юстиції України*. 2018, 6 лип. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/denis-chernishov-odne-z-golovnih-zavdan-reformi-penitentsiarnoi-sistemi---reabilitatsiya-ta-resotsializatsiya-uvyaznenih>(дата звернення: 25.11.2020).

194. Чернишов Д. В. Адміністративно-правові засади пробації в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / НДІ публіч. права. Київ, 2019. 215 с.
195. Чечин М. Ю. Освіта як засіб виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2018. 231 с.
196. Шамрай В., Олійник І. Поняття і суть взаємодії, її значення. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 1. С. 60–67.
197. Шевцов А. Г. Освітні основи реабітології : монографія. Київ : Леся, 2009. 483 с.
198. Шевцов А. Г. Сучасні проблеми освіти і професійної реабілітації людей з вадами здоров'я : монографія. Київ : Соцінформ, 2004. 200 с.
199. Шевченко А. М. Социальная реабилитация бывших заключенных : дис. ... канд. социол. наук : 9.00.11 / Ростов. гос. ун-т. Ростов-на-Дону, 1997. 143 с.
200. Шемшурина А. И. Субъектность как теоретический подход и принцип процессанравственно-этического воспитания. Концепция. *Этическое воспитание*. 2006. № 6. С. 5–32.
201. Шептулин А. П. Диалектика как метод исследования социальных явлений. *Философские науки*. 1977. № 3. С. 3–14.
202. Шкута О. О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2017. 480 с.
203. Шмаров И. В. Предупреждение преступлений среди освобожденных от наказания (проблемы социальной адаптации) : моногр. Москва : Юрид. лит., 1974. 135 с.
204. Щуркова Н. Е. Прикладная педагогика воспитания : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 366 с.

205. Ягунов Д. Принципи пробації: європейські стандарти та проблеми їх реалізації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Вип. 9, т. 4. С. 172–176.

206. Ягунов Д. В. Реабілітація злочинців як мета покарання: атавізм або вимушена необхідність? (філософсько-правовий аналіз) *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2011. Вип. 60. С. 145–153.

207. Яковець І. С. Організація діяльності спостережних комісій: Положення про спостережні комісії : наук.-практ. комент. Москва : PenalReformInternational, 2006. 190 с.

208. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків, 2014. 417 с.

209. Abramovaite J., Bandyopadhyay S., Bhattacharya S., Cowen N. AlternativestoCustody: EvidencefromPoliceForceAreasinEnglandandWales. *TheBritishJournalofCriminology* . 2019 (July). Vol. 59. Is. 4. P. 800–822.

210. Bandura A. Self-Efficacy: Toward a UnifyingTheoryofBehavioralChange. *PsychologicalReview*. 1977. № 84. P. 191–215.

211. Cindy R., Philip B. Normalizationof a deviantsubculture: implicationsofthemovementtoresocializemildlyretardedpeople. *Mid-AmericanReviewofSociology*. 1982 (spring). Vol. 7. № 1. P. 139–170.

212. CommunityMediationMaryland: ReentryMediationRecidivismAnalysis. *NationalInstituteofJustice*. *CrimeSolutions*. URL: <https://www.crimesolutions.gov/ProgramDetails.aspx?ID=528> (Lastaccessed: 07.11.2020).

213. Dickson v. theUnitedKingdom (Application № 44362/04) : JudgmentEuropeanCourtofHumanRights, 4 Dec. 2007. *HUDOC* / EuropeanCourtofHumanRights. URL: <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2018/05/Case-of-Dickson-v-the-United-Kingdom-United-Kingdom->

2007.pdf (Last accessed: 05.11.2020). <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=28137&sessionId=79117243&skin=hudoc-en&attachment=true>

214. Halliday J. Durham's pioneering police schemes slashes reoffending rates. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/uk-news/2020/feb/14/durham-pioneering-police-scheme-slashes-reoffending-rates-rehabilitation-programme> (Last accessed: 05.11.2020).

215. History of Offenders Rehabilitation. *Ministry of Justice*. URL: http://www.moj.go.jp/EN/hogo1/soumu/hogo_hogo02.html (Last accessed: 05.11.2020).

216. Leshchuk H. Possibilities of psychosocial rehabilitation in social work with people with disabilities. *Social Work and Education*. 2017. Vol. 4, № 1. P. 60–69.

217. Lipsey M., Cullen F. The Effectiveness of Correctional Rehabilitation: A Review of Systematic Reviews. *Annual Review of Law and Social Science*. 2007. № 3. P. 297–320.

218. McEvoy K. Enhancing Employability in Prison and Beyond: A Literature Review, Queen's University Belfast for NIACRO 2008. *NIACRO*. URL: <http://serif-foundation.org/wp-content/uploads/2015/08/Enhancing-employability-in-prison-and-beyond.pdf> (Last accessed: 05.11.2020).

219. Mental health in prisons : House of Commons Committee of Public Accounts to be printed 6 Dec. 2017, Eighth Report of Session 2017–19. *Parliament UK*. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm201719/cmselect/cmpubacc/400/400.pdf> (Last accessed: 05.11.2020).

220. Oleksiuk N. Role of social rehabilitation in the process of socialization. *Modern Science = Modern Nivada*. 2016. № 2. P. 142–148.

221. Overview of Drug Courts. *National Institute of Justice. Crime Solutions*. July 22, 2020. URL: <https://nij.ojp.gov/topics/articles/overview-drug-courts> (Last accessed: 07.04.2021).
222. Practice Profile: Rehabilitation Programs for Adult Offenders, February 11, 2020. *National Institute of Justice. Crime Solutions*. URL: <https://www.crimesolutions.gov/PracticeDetails.aspx?ID=101> (Last accessed: 05.11.2020).
223. Prison education in Norway – The importance for work and life after release. December 5, 2019. *Prison-off : International network of Penitentiary education*. URL: <https://prison-off.com/prison-education-in-norway-the-importance-for-work-and-life-after-release/?lang=en> (Last accessed: 05.11.2020).
224. Prison Incident Management Handbook. 2013. *United Nations*. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/Prison_Incident_Management_Handbook_OROL_SI_Mar2013.pdf (Last accessed: 05.11.2020).
225. Prison Rehabilitation. *Politics.co.uk* URL: <https://www.politics.co.uk/reference/prison-rehabilitation> (Last accessed: 05.11.2020).
226. Rao S. Public attitudes towards criminal punishment, rehabilitation and reform : |in opinion, insight, research results, 25th sept. 2015. *One poll*. URL: <https://www.onepoll.com/public-attitudes-towards-criminal-punishment-rehabilitation-and-reform/> (Last accessed: 05.11.2020).
227. Rehabilitation and social reintegration of prisoners. *HUDOC* / European Court of Human Rights. URL: <http://www.unodc.org/dohadeclaration/en/topics/prisoner-rehabilitation.html> (Last accessed: 05.11.2020).
228. Scott D., Flynn N. *Prisons and Punishment*. Ed. 2nd. Los Angeles ; London : New Delhi : Sage, 2014. 288 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/273003012_Prisons_and_Punishment (Last accessed: 05.11.2020).
229. Skinner B. F. *Science and Human Behavior*. New York : Free Press, 1965. 480 p.

230. Stanko S., Gillespie W., Crews A. G. *Living in prison: a history of the correctional system with an insider's view*. Westport : Greenwood Publishing Group, 2004. 193 p.

231. Sulamanidze R. *The Meaning of Rehabilitation-Resocialization and its Regulation Based on National and International Standards*. 13th August 2019. *Penal reform international*. URL: <https://www.penalreform.org/blog/the-meaning-of-rehabilitation-resocialization-and-its-regulation/> (Last accessed: 05.11.2020).

232. *The rehabilitation and social reintegration of women prisoners Implementation of the Bangkok Rules*. London : Penal Reform International, 2019. 56 p. URL: https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2019/05/PRI_Rehabilitation-of-women-prisoners_WEB.pdf (Last accessed: 07.11.2020).

233. *The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules)*. *HUDOC* / European Court of Human Rights. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf (Last accessed: 05.11.2020).

234. Vacheret M. *Private Family Visits in Canada, Between Rehabilitation and Stricter Control: Portrait of a System*. 2005. Vol. 2. *Open edition journals*. URL: <https://journals.openedition.org/champpenal/2322> (Last accessed: 05.11.2020).

235. #Волонтерство_в_пробації. *Facebook*. Пробація України Probation in Ukraine. 2020, 28 липн. URL: <https://www.facebook.com/probation.ua/posts/2543630359234331/> (дата звернення: 12.11.2020).

Додатки

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ □

Статті у наукових фахових виданнях України □

1. Чалий І. С. Вплив компетентнісного підходу на формування теорії соціальної реабілітації колишніх засуджених. *JurisEuropensisScientia*. 2020. № 4. Р. 166–170.

2. Чалий І. С. До питання наукової бази формування поняття соціальної реабілітації засуджених. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 409–413.

3. Чалий І. С. До питання практики забезпечення соціальної реабілітації засуджених та звільнених у США. *Право і суспільство*. 2020. № 6, ч. 2. С. 166–171.

4. Чалий І. С. Міністерство юстиції України як один з основних суб'єктів соціальної реабілітації засуджених. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. № 62. С. 305–309.

Стаття у зарубіжному науковому фаховому виданні

5. Чалий І. С. Аналіз стану наукового розроблення теорії організації соціальної реабілітації засуджених і звільнених. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3, vol. 2. Р. 245–250

Матеріали апробації □ ного характеру

6. Чалий І. С., Автухов К. А. Забезпечення соціальної реабілітації засуджених у діяльності національного превентивного механізму. Дотримання прав ув'язнених та роль у цьому національного превентивного механізму : матеріали «круглого столу» (м. Харків, 13 груд. 2019 р.). Харків, 2019. С. 29–31.

Особистий □ внесок здобувача: систематизовано матеріали практики моніторингу питань пов'язаних з соціальною реабілітацією засуджених.

7. Чалий І. С., Автухов К. А. Регламентация діяльності дільниці соціальної реабілітації за Кримінально-виконавчим кодексом України. Актуальні проблеми протидії злочинності : матеріали наук. конф. за результатами роботи фахівців НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фундамент. темами у 2019 р. (м. Харків, 23 груд. 2019 р.). Харків, 2019. С. 329–332.

Особистий внесок здобувача: встановлено відсутність реального «реабілітаційного потенціалу» дільниці соціальної реабілітації згідно законодавства.

8. Чалий І. С. Соціальна робота з засудженими як фактор попередження катувань. *Проблеми розвитку кримінально-виконавчої системи* : матеріали кругл. столу, м. Харків, Нац. Юрид. унів. ім. Ярослава Мудрого, 5 трав. 2020 р. Харків, 2020. С. 48–49.

ЗАКОН УКРАЇНИ**Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо підвищення ефективності соціальної реабілітації засуджених**

Верховна Рада України **п о с т а н о в л я є**:

I. Частину першу статті 1 Кримінально-виконавчого кодексу України викласти у такій редакції:

«1. Кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, **їх соціальної реабілітації**, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими»

Доповнити статтею **6² «Соціальна реабілітація засуджених та її види»**

1. «Соціальна реабілітація – це комплексний процес збереження, набуття чи відновлення засудженим або звільненим функцій та навичок, необхідних для нормального (законослухняного) самостійного життя в суспільстві, який включає в себе соціетальну, педагогічну, медичну, професійну реабілітацію.

2. Основними завданнями соціальної реабілітації є: виявлення та оцінювання факторів, що спричинили вчинення злочину; визначення рівня та інтенсивності необхідного втручання та відповідно планування цілей і заходів впливу на засудженого; забезпечення застосування необхідного набору інструментів щодо впливу на особу засудженого, проведення моніторингу змін щодо зменшення/усунення ризиків вчинення повторного злочину та готовності законослухняного життя в суспільстві.»

II. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

Голова Верховної Ради

України

Акти впровадження результатів дослідження

Громадська організація «Україна без тортур»

ЄДРПОУ 40735534
UA63322669000026004304098665
в ТВБВ 10026/0101 Філії ГУ
лом. Києві та Київській обл. АТ
«Ошадбанк» МФО 322669

04071, Україна м. Київ
вул. Хорька 22/28, оф. 54
ukraine.without.torture@gmail.com
+380670114545

Вих. №113 від 25 «грудня» 2020 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ
Голова правління
Громадської організації
«Україна без тортур»
К. Ключарьов

АКТ
впровадження правозахисну діяльність результатів дисертаційного
дослідження Чалого І.С. за
«Соціальна реабілітація засуджених»

Комісія у складі: голови – координатора проектів Організації, монітора Національного превентивного механізму Богданенка Андрія, членів комісії: менеджера проектів, монітора Національного превентивного механізму Олени Бордюкової, асистента проектів організації, монітора Національного превентивного механізму Юлії Шеремет склали цей акт про таке. Протягом 2020 року члени нашої організації, яка охоплює більше 50 діючих моніторів НІМ, під час моніторингу установ виконання покарань, здійснюючи контроль за дотриманням прав і свобод засуджених використовували у своїй діяльності матеріали, що були надані Чалим І. С. у формі аналітичної довідки. Нами виявлено значні проблеми у стані реалізації прав засуджених на доступ до ефективних методик самокорекційної роботи, інструментів підтримання та розвитку корисних навичок. За результатами розгляду на практиці проблем описаних у науковій роботі підтверджуємо попередні висновки дисертанта, щодо низького рівня організації соціальної реабілітації засуджених в колоніях України.

Голова комісії:

Андрій Богданенко

Члени комісії:

Олена Бордюкова

Юлія Шеремет

КЛАСИЧНИЙ
ПРИВАТНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Україна, 69002   тел. (061) 220-95-85
м. Запоріжжя,   (061) 764-67-50
Жуковського, 70 "Б"   факс (061) 701-90-02

CLASSIC
PRIVATE
UNIVERSITY

70 "B", Zhukovskogo st., tel. (061) 220-95-85
69002 Zaporizhja, (061) 764-67-50
UKRAINE fax (061) 701-90-02

№ _____

“ ____ ” _____ 20 ____ р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Чалого І.С. на тему: «Соціальна реабілітація засуджених»

Матеріали дисертаційного дослідження, зокрема теоретичні та практичні положення та висновки з проблем, пов'язаних із організації соціальної реабілітації засуджених, як запоруки ефективної системи попередження вчинення нових злочинів та базової ланки у діяльності пенітенціарної системи, розроблені Чалим І. С., знайшли застосування в межах наукової теми Класичного приватного університету: «Вплив правової інтеграції на кримінально-правову, кримінально-виконавчі системи та запобігання злочинності в Україні» (державний реєстраційний номер 0116U008203).

Роль автора полягає в дослідженні базових засад оптимальної форми організації соціальної реабілітації засуджених до позбавлення волі, в свою чергу, за результатами теоретико-методологічного дослідження наявних підходів до впровадження соціальної реабілітації засуджених в Україні та системного опрацювання її складових запропоновано нову парадигму комплексної системи соціальної реабілітації засуджених, що базується на положення кримінально-виконавчого права, кримінології, соціології, психології, медицини та педагогіки та визначає пріоритетним напрямом кримінально-виконавчої діяльності установ виконання покарань здійснення соціальної реабілітації засуджених.

Вказані теоретичні положення автора, обговорені на засіданнях кафедри кримінального права, процесу та криміналістики та запроваджені у навчальний процес і знайшли відображення при викладанні дисципліни «Кримінально-виконавче право України»,

Перший проректор з науково-педагогічної
та наукової роботи
доктор економічних наук,
доктор юридичних наук,
професор

О. В. Покатаєва

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Голова управління БФ «ВІЛЬНА ЗОНА»

О. С. Загребельний

16 грудня 2020 р.

АКТ

впровадження матеріалів дисертаційного дослідження

Чалого Ігоря Сергійовича

на тему «Соціальна реабілітація засуджених»

у роботу соціальних працівників та волонтерів в установах виконання
покарань та після звільнення

16 грудня 2020 р.

м. Київ

Комісія у складі: голови – менеджера проєктів О. Карпенко, членів комісії: менеджера проєктів Я. Дирявської та асистента проєктів Т. Пальчун склали цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Чалого Ігоря Сергійовича на тему «Соціальна реабілітація засуджених», були враховані в діяльності БФ «ВІЛЬНА ЗОНА». Розроблені в дисертації положення щодо цільової орієнтації процесу соціальної реабілітації, зокрема:

I. Вплив на передумови та чинники правопорушення: 1) визначення криміногенних факторів, які призвели до вчинення правопорушення та рівень ризику (рівень їх впливу) на вчинення нового злочину; 2) вжиття заходів до їх подолання в період відбування покарання у виді позбавлення волі; 3) дослідження індивідуально-особистісних особливостей у поведінці засуджених; 4) оцінка можливостей засуджених; 5) визначення рівня їх працездатності; 6) розробка та впровадження заходів індивідуальної та групової реабілітації.

II. Формування необхідних функцій та навичок: 1) визначення переліку компетенцій, які необхідно відновити чи сформувати у засудженого; 2) створення умов для збереження, відновлення чи формування життєвих (людських) компетенцій засудженого в умовах установи виконання покарань; 3) впровадження передумов для продовження цієї роботи після звільнення (підготовка до звільнення); 4) індивідуальне планування соціальної реабілітації; 5) реалізація плану.

Були включені до змісту навчання соціальних працівників з числа засуджених, використовуються при плануванні індивідуальної роботи з ними та наданні необхідних соціальних послуг, а також при здійсненні соціального патронажу після звільнення.

Голова комісії:

Менеджер проєктів

Члени комісії:

асистент проєктів

Менеджер проєктів

О. Карпенко

Т. Пальчун

Я. Дирявська

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Директор
Державної установи
«Центр пробачії»

О. Б. Янчук

7 грудня 2020 р.

АКТ

впровадження

результатів дисертаційного дослідження

Чалого Ігоря Сергійовича

на тему «Соціальна реабілітація засуджених» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право

7 грудня 2020 р.

м. Київ

Комісія у складі: голови – першого заступника директора Державної установи «Центр пробачії» Яковець І. С., членів комісії: Клиши В.І. та Яременко В. В. склали цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Чалого Ігоря Сергійовича на тему «Соціальна реабілітація засуджених» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право, враховані в діяльності Державної установи «Центр пробачії». Розроблені в дисертації наукові концепції, зокрема щодо діяльності уповноважених органів пробачії щодо соціальної реабілітації засуджених в процесі реалізації пенітенціарної пробачії є змістовними та перспективними для апробації та мають значення для вдосконалення процесу виконання кримінальних покарань і можуть бути впроваджені в діяльність Державної установи «Центр пробачії» та уповноважених органів з питань пробачії.

Голова комісії:

Перший заступник директора
Державної установи «Центр пробачії»,
доктор. юрид. наук

І. С. Яковець
Члени комісії:

Начальник відділу
міжнародного співробітництва

В. І. Клиша

Начальник відділення правової роботи
юридичного відділу

В. В. Яременко